

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

78. SAYI (ARALIK) 2024

Ankara, 2024

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLELEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2024, Sayı/Issue: 78 (Aralık)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına

On behalf of Turkish Language Institution

Prof. Dr. Osman MERT

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzm. Dr. Serdar KARACA

İngilizce Danışmanı

English Language Consultant

Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Tasarım

Designed by Esra YILMAZOĞLU

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdkbelleten.gov.tr>

E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

2024 / 2: 1561

Bu yayının baskı işlemleri Aralık 2024 tarihinde

tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Dergi MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TR Dizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.

Yazı Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ (Başkan/Editor)
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye
oguzhan.durmus @ asbu.edu.tr

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye
agunsen @ trakya.edu.tr

Prof. Dr. Erkan SALAN
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye
esalan @ adu.edu.tr

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL
Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye
herol @ gantep.edu.tr

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
zeki.kaymaz @ ege.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÖKTER GENÇER
Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
gokter @ baskent.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN
Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
essahin @ ankara.edu.tr

Bu sayının hakemleri

Referees of this issue

Prof. Dr. Abdulkadir ATICI

Prof. Dr. Akartürk KARAHAN

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Prof. Dr. Leyla KARAHAN

Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU

Doç. Dr. Özgür AY

Doç. Dr. Sinan GÜZEL

Dr. Cihan DOĞAN

Dr. Hanife ALKAN ATAMAN

Dr. İbrahim ARIKAN

Dr. Meryem GÜLER

Dr. Nilüfer YILDIRIM

Yayın Danışma Kurulu

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Aleksandr TSOI (Polonya)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)

Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan)

Prof. Dr. Kasımcan SADIKOV (Özbekistan)

Prof. Dr. Magripa ESKEEVA (Kazakistan)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)

Prof. Dr. Sırtbay MUSAEV (Kırgızistan)

Doç. Dr. Éva CSAKI (Macaristan)

Yurt Dışı Temsilciler

Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)

Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)

Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

İçindekiler

Sunuş / Foreword	V
Ahsen AYAN ve Hande ÜNVER ÖZDOĞAN	1
<i>Hitap Evirmelerinde Dil Bilgisi Bakımından Sapma</i> Grammatical Deviances in Addresses Inversions https://doi.org/10.32925/tday.2024.117	
Ahmet Zahid DEMİRCİLER	17
<i>Şiir Şerhini Bergamalı Kadri'nin Cümle Tahlili Yaklaşımıyla Yeniden Düşünmek</i> Rethinking Poetry Commentary with Bergamalı Kadri's Syntactical Approach https://doi.org/10.32925/tday.2024.118	
Murat ÖZŞAHİN	43
<i>Tatar ve Başkurt Söz Yapımında Yeni Bir Birleşik Ek: +lıklı / +lëklë</i> A New Compound Suffix in Tatar and Bashkir Word Derivation: +lıklı /+lëklë https://doi.org/10.32925/tday.2024.119	
Sümeyra ALAN	71
<i>Dîvânü Lugâti't Türk'te Bir Hapaks Örneği Şekirtük İfadesi Üzerine Etimoloji Denemesi</i> Etymology Essay on a Hapax Example of Şekirtük Expression in Dîwân Lughât al-Turk https://doi.org/10.32925/tday.2024.120	
Talip DOĞAN	89
<i>Oğuz Grubu Yazı Dilleri ve Ağızlarında Yeterlik Kategorisi</i> Potential Category in Oghuz Group Written Languages and Dialects https://doi.org/10.32925/tday.2024.121	
Sinan GÜZEL	113
<i>Çuvaşça kur- 'Görmek' Fiili: Kiplik ve Kılınış Temelinde Bir İnceleme</i> Chuvash Verb kur- 'to See': An Analysis Based on Modality and Aksionsart https://doi.org/10.32925/tday.2024.122	
Harun COŞKUN	147
<i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Dergisinin Bibliyometrik (Kaynak Ölçüm) Çözümlemesi: 1953-2024</i> Bibliometric Analysis of Yearbook of Turkic Studies - Belleten: 1953-2024 https://doi.org/10.32925/tday.2024.123	

Kitap Değerlendirme / Book Review.....169

Uluhan ÖZALAN.....169

Tunguz Dilleri Araştırmalarına Önemli Bir Katkı: The Tungusic Languages

A Significant Contribution to Tungusic Language Research: The Tungusic Languages

<https://doi.org/10.32925/tday.2024.124>

Hasan HAYIRSEVER.....175

*A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula
Üzerine Bir Değerlendirme*

A Review of A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the
Taimyr Peninsula

<https://doi.org/10.32925/tday.2024.125>

İlkeler ve Kurallar / Principles and Rules.....181

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten'in 2024 Aralık sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimizin bu sayısında 7 özgün araştırma makalesi ile 2 kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır:

Hitap Evirmelerinde Dil Bilgisi Bakımından Sapma (Ahsen AYAN ve Hande ÜNVER ÖZDOĞAN)

Şiir Şerhini Bergamalı Kadri'nin Cümle Tahlili Yaklaşımıyla Yeniden Düşünmek (Ahmet Zahid DEMİRCİLER)

Tatar ve Başkurt Söz Yapımında Yeni Bir Birleşik Ek: +lıklı / +lëklë (Murat ÖZŞAHİN)

Dîvânu Lugâti't Türk'te Bir Hapaks Örneği Şekirtük İfadesi Üzerine Etimoloji Denemesi (Sümeyra ALAN)

Oğuz Grubu Yazı Dilleri ve Ağızlarında Yeterlik Kategorisi (Talip DOĞAN)

Çuvaşça kur- 'Görmek' Fiili: Kiplik ve Kılınış Temelinde Bir İnceleme (Sinan GÜZEL)

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Dergisinin Bibliyometrik (Kaynak Ölçüm) Çözümlemesi: 1953-2024 (Harun COŞKUN)

Tunguz Dilleri Araştırmalarına Önemli Bir Katkı: The Tungusic Languages (Uluhan ÖZALAN)

A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula Üzerine Bir Değerlendirme (Hasan HAYIRSEVER)

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim adamlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür eder; makalelerin Türklük bilimi ile ilgilenenlere yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

It is with great pleasure that we present to you the December 2024 issue of the *Yearbook of Turkic Studies – Belleten*. This issue features 7 research articles, along with 2 book reviews.

Grammatical Deviances in Addresses Inversions (Ahsen AYAN ve Hande ÜNVER ÖZDOĞAN)

Rethinking Poetry Commentary with Bergamalı Kadri's Syntactical Approach (Ahmet Zahid DEMİRCİLER)

A New Compound Suffix in Tatar and Bashkir Word Derivation: +lıklı /+lëklë (Murat ÖZŞAHİN)

Etymology Essay on a Hapax Example of Şekirtük Expression in Dīwān Lughāt al-Turk (Sümeyra ALAN)

Potential Category in Oghuz Group Written Languages and Dialects (Talip DOĞAN)

Chuvash Verb kur- 'to See': An Analysis Based on Modality and Aksionsart (Sinan GÜZEL)

Bibliometric Analysis of Yearbook of Turkic Studies - Belleten: 1953-2024 (Harun COŞKUN)

A Significant Contribution to Tungusic Language Research: The Tungusic Languages (Uluhan ÖZALAN)

A Review of A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula (Hasan HAYIRSEVER)

We would like to express our sincere gratitude to the scholars who have contributed articles to our journal, as well as to our editorial and review boards, and to the Turkish Language Institution. We also extend our thanks to our readers. We hope that these articles will be beneficial to those interested in Turkic studies.

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ

Editor in Chief

Hitap Evirmelerinde Dil Bilgisi Bakımından Sapma*

Ahsen AYAN**

Hande ÜNVER ÖZDOĞAN***

Özet

İlk yazılı kaynaklarından itibaren Türkçede sıkça yer bulan hitaplar, bir göndergeyi karşıdaki kişiye ya da kişilere seslenme yoluyla ileten dil birimleridir. İletişimde kişilerin yaş, cinsiyet, sosyal statü, akrabalık vb. ilişkilerine göre değişiklik gösteren bu birimler, dilin canlılığı ilkesi çerçevesinde sözeleme anındaki bağlam içerisinde kaynak ve hedefin karşılıklı durumlarına göre çeşitli biçim birimlerle çekimlenir. Ancak Türkiye Türkçesinde özellikle son dönem konuşma dilinde rastlanan bazı hitapların, kaynak ve hedefin iletişim anındaki karşılıklı rollerine uygun seçilmediği ve kaynak tarafından kullanılması beklenen / gereken biçim birimleri almadığı saptanmıştır. Kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumlarında hitap sözüne bazen küçültme ve da-ima iyelik eki getirilmektedir: *anne(cığı)m*, *baba(cığı)m*. Böylece rol sapmasının bir sonucu olarak iyelik ekini dilin kuralları doğrultusunda kullanmaya izni olan bireyin değil, izinsiz olanın kullandığı görülmektedir. Dil bilgisel açıdan olduğu kadar psikolojik açıdan da kusurlu görünen bu kullanımların yanlışlığına bakılmaksızın yaygınlaştığı açıktır. Bu çalışmada rol sapmasının yanı sıra dil bilgisel sapma görünümü de çizen bu seslenmelerin nasıl ortaya çıkmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Günlük konuşma dilinden seçilen örnek cümleler, nitel olarak

* Bu makale 26-28 Ekim 2023'te Erzurum Atatürk Üniversitesinde düzenlenen Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Bilge Kağan'dan Atatürk'e Uluslararası Türkçe ve Türk Edebiyatı Kurultayında sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/0145w8333> ahsen.karakas@altinbas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8598-674X>

*** Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/01zxaph45> hande.unver@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9281-5247>

değerlendirilmiş olup konuyla ilgili dünya literatüründe bulunan görüşlere ek olarak Türkiye Türkçesi özelinde, *en az çaba yasaının bir sonucudur* önermesi tartışmaya açılmıştır. Çalışmada, söz konusu evrilmelere dil bilgisel ve anlamsal açıdan yaklaşılarak bu kullanımların galatımeşhur sayılabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hitap, hitap evirmesi, dil bilgisel sapma, rol değişimi, galatımeşhur

Grammatical Deviances in Addresses Inversions

Abstract

Addressing that have been frequently used in Turkish since the first written sources, are language units that convey a referent to the other person or people by means of addressing. These units, which vary according to people's relationships such as age, gender, social status and kinship in communication, are inflected with various morphemes according to the mutual situations of the source and target within the context of the moment of utterance within the framework of the principle of the language vitality. However, it has been determined that some addresses encountered in Türkiye Turkish, especially in the recent period of spoken language, are not selected in accordance with the mutual roles of the source and the target at the time of communication and do not take the morphemes expected / required to be used by the source. In cases where the source addresses the target in his/her own role, sometimes a diminutive and always a possessive suffix is added to the address: *anne(cığı)m, baba(cığı)m...* In this study, focused on how these vocalizations, which appear to be grammatical deviations as well as role deviations, may have emerged in Türkiye Turkish. In Türkiye Turkish, this situation will be the proposition that it is a result of the law of least effort has been opened to discussion. The study aims to reveal the reasons of this situation, which can be considered as "mumpsimus", by approaching the address inversion from a grammatical and semantic perspective.

Keywords: Address, address inversion, grammatical deviation, role reversal, mumpsimus

Nitel araştırma modeli esas alınan bu çalışmada ilk olarak seslenme sözlerine ve hitap evirmesi kavramına ilişkin alan yazını taranıp teorik alt yapı oluşturulmuştur. Ardından hitap evirmesi üzerine literatürden elde edilen bulgular, Türkiye Türkçesindeki hitap evirme olgusuna uyarlanmaya çalışılmıştır. Hitap evirmesi kavramının literatürdeki ortaya çıkış izahlarına ek olarak Türkiye Türkçesi özelinde "en az çaba yasaının bir sonucudur" önermesi geliştirilmiştir.

Konuşma dilinde sıkça yer bulan ifadeler; sosyoloji, psikoloji, iletişim bilimi, ilahiyat gibi pek çok sosyal bilim dalında, farklı bakış açılarıyla incelenilmektedir. Bu hususta özellikle sözlü derlemeler, konuşma dilinde yer alan hitapların anlamsal esaslarını belirleyebilmek açısından önemlidir. Ancak Türkiye Türkçesi sözlü dil derlemeleri henüz beklentiyi karşılar nitelikte olmadığından bu çalışmada ele alınan örnekler, gündelik dilden seçilmiştir.¹

Hitap, Hitap Evirme ve Türkiye Türkçesindeki Görünümleri

Dil, toplumsal olduğu kadar bireyseldir. Birey, dili ihtiyaçları doğrultusunda, dünya algısı çerçevesince, biliş, anlayış, anlatış düzeyince, bilgi ve söz dağarcığına göre seçer, kullanır. Ancak iletişimde kaynağın iletmek istediği mesajı hedefe iletebilmesi için her şeyden önce, onu iletişim ortamına çekmesi gerekir. Bu ihtiyaç, Alyılmaz'ın (1998, s. 35) da ifade ettiği gibi uyarıcı / uyarıcı / dikkat çekici görevler üstlenen seslenme veya seslenme grupları ile karşılanır. Böylece iletişim ortamına çekilen hedefe istenilen mesaj ya da bilgi iletebilir.

Kuçkartay, hitabı yani seslenme işini, hitap eden kişi tarafından başka bir kişi veya gruba yönelik olarak söylenen özel kelime veya ifade olarak açıklar (1997, s. 257). Hitapların iki taraf arasındaki bağlantıyı başlatma işinin usul ve araçlarının her zaman aynı olduğunu, kalıplaşmış, standart şekillerde gerçekleştiğini söyler. Ancak hitaplar, hedef (seslenen) ve kaynağın (seslenenin); yaş, cinsiyet, sosyal statü, yakınlık derecesi vb. durumlarına göre çeşitlenebilmekte ve geniş bir yelpaze içinden vericinin tasarrufuna göre seçilmektedir.

Doğru (2018, s. 135-136), hitapların çağırma, uyarma, dikkat çekme işlevlerinin yanı sıra “samimiyet / resmiyet gösterme, statü gösterme, onurlandırma, iletişimde olduğunu gösterme, çeşitli duyguları yansıtmaya (heyecan, sevinç, sevgi, saygı, üzüntü, kızgınlık vb. gösterme), hakaret etme, küçük düşürme / aşağılama, sitem etme, yardım isteme, azarlama, dua etme / yalvarma vb.” pek çok anlamsal işlevi de olabileceğini ifade etmektedir. İletişim bağlamını hem araçsal hem de anlamsal olarak farklı çeşitlerle biçimlendirebilen bu birimler, dilin tüm birimleri gibi bağdaşıklık ve tutarlılık ilkeleri doğrultusunda işletilmek/kullanılmak durumundadır. Ancak Türkiye Türkçesinde dilin ilke ve kurallarına aykırı bir hitap kullanımı göze çarpmaktadır: Kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi, terimsel adıyla hitap evirmesi.

Çocuk: *Anneciğim!*

Anne: *Anneciğimmm, annemmm! Söyle...*

Baba(cığı)m, abla(cığı)m, dayı(cığı)m, hala(cığı)m... gibi tüm akrabalık adlarına uyarlanabilecek bu örneklerde kaynağın (seslenenin) kendi rolüyle

¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Karahancı, 2023, s. 57.

hedefe seslenmesi durumu vardır. Role verilen bu ada bazen küçültme² ve da-
ima iyelik eki eklenerek hitap edilen kişi belirtilmektedir. Ancak sözü edilen
bu örneklerde, rol sapmasının bir sonucu olarak iyelik ekini de dilin kuralları
doğrultusunda kullanmaya izni olan bireyin değil, izinsiz olanın kullandığı
görülür.

Çağdaş ve tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde rol değişimlerine örnek
teşkil edebilecek kullanımlar; özel adlar, akrabalık adları, ünvan adları, in-
sanlara yönelik niteleyiciler ve cinsiyet bildiren sözlerden oluşan hitaplarda
görülse de kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumu en çok akrabalık
adlarında veya sözde akrabalık adlarında görülebilmektedir (Ataman, 2018,
s. 664, Demirbaş, 2017, s. 2168). Hitap evirmesine, çoğunlukla akrabalık ad-
larında rastlandığının altını çizen fakat bunun yalnızca bu biçim birimlerle
sınırlı olmadığını belirten bir diğer isim ise Braun’dur. Braun (1988, s. 265),
bu durumu İtalyan lehçesinden örnekler vererek açıklar. Ona göre bir babanın
çocuğuna, “baba” demesi gibi bir öğretmenin öğrencisine “u maistru” (öğret-
men) diye seslenmesini de hitap evirmesidir.³ Benzer durum üniversite hoca-
larının henüz öğrenciliğini bitirmemiş öğretmen adaylarına yahut tıp fakültesi
öğrencilerine “hocam” diye seslenmelerinde de görülür.

Braun (1988, s. 265), kaynağın kendi rolüyle hedefe seslenmesi durumu-
nun “address inversion” (hitabın ters çevrilmesi) olarak ifade edildiğini kay-
detmiştir. Kartal ise (2019a, s. 1), “adress inversion” teriminin “hitap evirme”
olarak çevrilmesini, izahı yapılan bu durumla açıklamak için yeterli bulmaz
ve durumu, “evrik seslenme” veya “rol değişimi” olarak nitelendirir. Çünkü
burada hitabın evrilmesi/çevrilmesi durumunun yanı sıra iyelik ekinin çev-
rilme olmamışçasına kullanımı da söz konusudur. Ancak bu terimler, hitap
evirmesinin yanı sıra “dil bilgisel sapma” görünümü çizen bu seslenmeleri
açıklayabilmek için yeterli gözükmemektedir.

Türkiye’de *sapma* kavramının ilk kez, Ünsal Özünlü tarafından dile geti-
rildiğini bildiren Harmancı (2013, s. 913), bu kavram üzerine kafa yoran diğer
önemli bir ismin Doğan Aksan olduğunu ve Nurullah Çetin, Zeliha Güneş,
Alaattin Karaca gibi araştırmacıların da dil sapmaları tasnifi yaptığını söyler.
Söz konusu araştırmacıların dil sapmaları üzerindeki tanımları değerlendiril-
diğinde, dil sapması (dilde sapma), sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde ve
/ veya dilin söz diziminde bilinçli olarak değişikliklere gitme, dilde bulunma-
yan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimi olarak özetlenebilir.

² Demirbaş, (2017, s. 2159) seslenme sözlerine gelen eklerin en başında +{çIk} ekinin geldiğini bildirmektedir.

³ “Most often, this found with kinship terms (e.g., father addressing a child as «ba:ba» ‘father’ in Arabic), but the same principle is occasionally applied to forms denoting status or role. (e.g., teacher addressing a pupil as «u maistru» ‘teacher’ in an Italian dialect.”.

Bu tanıma göre de dilde sapma, dilin kuralları dışında kullanılmasıdır ve dilin kuralları dışında kullanımı sonucu ortaya çıkan bu kullanımlar, Alkan'a (2022, s. 330) göre yazım, ses, sözcük, dil bilgisi (söz dizimi) ve anlam sapması başlıkları altında ayrı ayrı incelenebilmektedir. Çalışmanın konusu olan ve dil bilgisel sapma grubuna dâhil ettiğimiz kullanım ise "söz diziminde kural dışı tasarruflara gitmek" (Çetin, 2009, s. 173) olarak tanımlanmaktadır.

Dil sapması üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların da ifade ettiği gibi dilin sanatsal / şiirsel işlevinin ön planda olduğu türlerde karşılaşılan aykırı hitap kullanımları, temelde ifadeye güç kazandırmak, zihinde yeni tasarımlar oluşturmak ve dikkat çekmek amaçlarını barındırır ve hedefe "Acaba şair / yazar ne demek istemiştir?" diye düşündürür. Bu bağlamdaki aykırı kullanımlarda ne kaynak ne de hedef bir sakınca görür. Çünkü Aksan'ın (1995 s. 166) da bildirdiği gibi söz konusu sapmaların altında alışılmadık yöntemler kullanarak duygu ve düşünceye dikkat çekmek yatmaktadır. Fakat bu tür kullanımlar, sanattan bağımsız türlerde / bağlamlarda *yanlış*, *hatalı* olarak nitelendirilir. Şu hâlde dil bilgisel sapmanın gerçekleştiği hitap evirmelerinde dilin sanatsal / şiirsel işlevi mi vardır / aranmalıdır yoksa dil bilgisel sapmanın gerçekleştiği hitap evirmesi, ussallaştırılmış bir yanlış mıdır?

Bireyin dilini ihtiyaçları doğrultusunda, dünya algısı çerçevesince, biliş, anlayış, anlatış düzeyince, bilgi ve söz dağarcığına göre seçip kullandığından söz edilmişti. Seslenme ifadelerinde dil bilgisel sapmanın görülme nedeninin biliş-anlayış-anlatış noksanlığı yahut bilgi ve söz dağarcığı eksikliği olmadığı, bunca değişken içinde mevzu edilmesi gereken en hassas unsurun *ihtiyaç* olduğu düşünülmektedir. Çünkü dil alanında otorite sayılabilecek yahut akademik anlamda oldukça yüklü bireylerin dahi bu kullanımları bilhassa özel ve sosyal hayatlarında tercih ettikleri gözlemlenebilmektedir. Nitekim Kartal (2019b) da 1085 anneye uyguladığı anket sonuçlarında "annecim" hitabını kullanan annelerin % 80'inin üniversite mezunu olduğunu göstermektedir. Bu kullanıma, özellikle taraflar arasında derin duygusal bağın bulunduğu iletişimlerde rastlanması, bunun bir *ihtiyaç* olarak görüldüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Birey, elinden gelenin fazlasını yapmaya çalışmış, izinli olduğu kullanımın ötesine geçmeyi göze almış, sınırlarını aşmış ve dil bilgisel bilinçten uzaklaşmış olmalıdır. Bu nedenledir ki hitap evirmelerindeki dil sapması, çoğunlukla akrabalık adlarında görülmektedir. Nitekim Kartal (2019b, s. 1), söz konusu kullanımın duygusal yakınlıkla işaretlendiğini deneysel olarak gözlemlemiştir.

Spronck (2020, s. 15-16), konuşma durumu ve sosyal ortamın dil bilgisinin geleneksel anlam bilimini şekillendirebileceğini söyler. Ona göre insan ve dil davranışı, doğası gereği sosyaldır. Bu durumda iletişim anındaki sosyal ortamın, duygu da barındırdığı gerçeğinden yola çıkılarak, hitap evirmelerinde

görülen rol değişmelerinin duygusal ilişkinin kuvvetinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Şayet çıkış noktası duygusal derinlik ise kaynağın rol değişimi oldukça *zararsız* hatta *masum* görünmektedir. *Zararsız* ve *masum* ifadeleri özellikle seçilmiştir çünkü psikanalistler, bilinç dışı arzuları dışa vuran bu tür kullanımları bireyin / ebeveynin *kendini ele vermesi* olarak yorumlar ve izahları masumiyetten uzaktır. Psikanalizde Freud’un “lapsus”ları olarak değerlendirilen bu tür dışa vurumlar, bireyin bilinçaltının kilitlerini açan anahtar niteliğindedir (Tura, 2010, s. 53).

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*’e göre “dil sürçmesi”, ağızdan yanlış söz çıkma; sürçülisan iken psikanalistlere göre “dil sürçmesi (lapsus)”; bastırılmış olan arzu, korku ve inançların ifade edilmesidir. Ayrıca birey, bu bastırılmış olanın ifade edilmesinden doyum alır (Erlevent, 2013, s. 104). Yani TDK *Güncel Türkçe Sözlük*’ün ağızdan yanlış söz çıkması olarak açıkladığı sürçme kavramını psikanalistler, bilinçaltıyla ilişkilendirerek bireyin, belki kendinin bile farkında olmadığı doğrularının ifadesi olarak açıklar.

Psikoloji, çocuklara *annecim, babacım, sevgilim, aşkım, aslanım, prenesim, paşam...* vb. hitaplarla seslenilmesini, çocuğun gelişimi açısından doğru bulmaz. Ayrıca bu seslenmeyi tercih eden bireyin bilinçaltından, farkında olmasa da mesajlar iletildiğini söyler. Söz konusu hitabı kullananların, çocuğu birey olarak görememesi, çocuğu kendisinin uzantısı olarak hatta kendisi olarak görmesi, eşitlik mesajı vermek suretiyle ebeveynlik rolünden kaçınması, güçlü rol model olamaması vb. tavırlara sahip olduğunu ifade eder (Akyıldız, 2015, s. 1). Bu açıklama, hitap evirmesi ve dil bilgisel sapmanın, dil bilgisel açıdan olduğu kadar psikolojik açıdan da, bilhassa ebeveyn-çocuk ilişkisinde, bir hata olduğunu göstermektedir.

Hitap Evirmelerinin Görüldüğü Diller ve Ortaya Çıkış İzahları

Söz konusu kullanıma yalnızca Türkçede rastlanmamaktadır. Corr (2022, s. 2), Güney İtalya lehçelerinde de “allocuzione inversa” (ters hitap) olayının bulunduğunu bildirmiş ve bu durumu, kaynak-hedef ilişkisinde beklenen modelin tersine çevrimi olarak ifade etmiştir. Ayrıca Arapça, Ermenice, Rusça, Fransızca, Farsça, Arnavutça, Ermenice, Avarca gibi dillerde de *hitap evirme* olayının görüldüğü kaydedilmiş ve bu diller arasında coğrafik, genetik veya kültürel olarak ilişki bulunmadığı bildirilmiştir (Kartal, 2019a, s. 12).

Hitap evirmelerinin kullanıldığı diller arasında tespit edilmiş bir bağlantı/bağlantı olmadığı gibi ortaya çıkışlarına dair ortaya atılan hipotezlerde (aşğıda yer verilmiştir) de pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Özetle, hitap evirmesi durumlarının farklı ve bireysel köklerinin, ortaya çıkış hikâyelerinin olması, kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Braun (1988, s. 279-291), *hitap evirmenin* ortaya çıkışına dair birbirinden farklı izahlar olduğunu ifade ederek bunlara açıklamalarıyla ve hipotez sahipleriyle yer vermektedir. Bu açıklamalar sayıca çok olduğu için burada en yaygın yaklaşımlar ele alınmış ve diğerlerine nazaran daha muhtemel gözükten izahlardan bazıları Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır:

Reenkarnasyon düşüncesi (*The idea of reincarnation*), kötücül türleri aldatmak (*deceiving malevolent species, culture-specific to Russian*), öz referans (*self-reference*), kıdemsizin aşağılık duygusunu gizlerken ikilinin eşitliği sinyalini vermek (*signaling equality between partners of a dyad while disguising the junior's inferiority, based on Lebanese Arabic*), yankı (*echoing*), bebek konuşmasının bir özelliği (*afeature of baby-talk*) (Braun, 1988, s. 278-279).

Reenkarnasyon yaklaşımının açıklandığı bölümde, bunun büyükanne-büyükbaba ve torun ikilisine dayanan bir hipotez olduğu; Almanca erkek torun ve ata (der Ahn) sözcüklerinin temsil ettiği kişilerin kökeniyle bağlantılı olarak torunlara bazen büyükanne ve büyükbaba adlarının verilebildiği, böylelikle adlarının yeniden üretime girdiği tartışılır. Hitabın evrilmesiyle de kıdemsiz kişinin (küçüğün) kıdemli akrabayla (büyükle) özdeşleşmesinin sağlandığına işaret edilir (Braun, 1988, s. 278-279). Bu yaklaşım ilginç olmakla birlikte Türk kültüründe reenkarnasyon inancı bulunmadığı için bu görüşü, Türkçeye adapte etmek mümkün gözükmemektedir.⁴

Kötücül türleri aldatma ise Türk kültüründe bulunan bir fenomendir. İnsanlar, başlarına gelen birtakım olayları, bilhassa kötü olayları, bilimsel izahlarla açıklayamadıkları dönemlerde bunları kötücül ruhlarla ilişkilendirmeye meyletmişlerdir. Türkçede hitap evirmesi olarak gözükme de kötücül ruhları kandırmak üzere seslenmelerin olduğu bilinmektedir (Acıpayamlı, 1992, s. 9). Eski zamanlarda yeni doğan çocuk ölümlerini bilimsel nedenlerle açıklayamayan insanlar, bebeklerini kötücül ruhlar, nazar yahut Azrail'den korumak amacıyla bebeklerine “ad büyüü” yapmışlardır. Nahmedov, Alekseyev'den aktararak (2016, s. 139-140), çocuğu korumak amacıyla çocuğa kötü ad, ba-

⁴ Asya Şamanizm'i tesirinde kalan Türk toplumlarının efsane, masal ve hikâyelerinde, “don değiştirme” olarak adlandırılan bir başka yaşama geçiş, bazen başka bir insan bedenine bazen bir hayvan bedenine bazen de cansız bir varlığın yerine geçme, görülmektedir (Elmalı, 2012, s. 4). Mélikoff da “don değiştirme”nin ruhun, yeryüzü yolculuğunda farklı bedenlerde gezmesi biçiminde değerlendirileceğini kaydetmiştir (2010, s. 272). Ancak bu geçiş, çalışma konumuzda bahsi geçen büyükanne ya da büyükbabanın ruhunun toruna geçtiği ve bu inancın ebeveynlerin çocuğuna annecim-babacım demesiyle sonuçlandığı tezindeki yaklaşımla bağdaşır nitelikte değildir. Kaldı ki Sezen, “don değiştirme”nin reenkarnasyon olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin de “don değiştirme”nin nasıl yorumlandığıyla ilgisi olduğu bildirecek bu konunun tartışmaya açık olduğunun altını çizmiştir (2015, s. 117).

zen köpek adı, vermenin en yaygın pratik olduğunu Altay Türkleri örneğiyle kaydetmiştir: *Iyt Kulak, Iyt Kuyruk, Dıyaman Kız, Çoço (domuz), İt vb.* Çocuğu değersiz göstermek gayesiyle uygulanan bu yöntemin yanı sıra çocuğu, herhangi birine yahut bir başka kötü ruha satılmış / hediye edilmiş gösterme geleneğinin bulunduğu da bilinmektedir: *Satı, Satılmış, Hediye* gibi. *Durdu, Dursun, Durmuş, Yaşar, Baki* gibi adlar ise çocukları yaşamayarak ölen ailelerin yeni doğan çocuğuna, yaşaması inancıyla koyduğu adlardandır (Acıpayamlı, 1992, s. 8-9). Bahsi geçen ad koyma geleneklerinden de anlaşıldığı üzere kötücül ruhları kandırabilmek umuduyla çocuğa (adını) seslenme, Türk kültüründe de bulunmaktaydı. Fakat bu gayelerle ad koyma, eski bir Türk geleneğidir. Türklerde hitap evirmesi ise son 50-60 yıllık bir dönemde ivme kazanmış gözükmektedir. Nitekim Kartal (2019b, s. 12), hitap evirmesini kullanan 1085 kadından çok büyük bir kısmının 1970-80 doğumlu olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Braun (1988, s. 278), kötücül ruhları aldatma güdüsüyle hitap evirmesi (ters seslenme) kullanımını Rusçaya özgü olarak kaydetmiştir.

Yukarıda belirtilen yaklaşımlardan bir diğeri de hitap evirmesinin, *bebek konuşması (baby talk / child directed speech / motherese or parentese speech)* kaynaklı oluşudur. Bebek konuşması, bilindiği ve örnekleriyle günlük hayatta sıkça karşılaşıldığı gibi küçük çocuklarla konuşurken kullanılan dildir ve hâliyle çocuğa yöneliktir. Bu konuşma modelinde, daha yüksek perdeden ve daha yavaş tempoda konuşma, abartılı jest ve tonlamalar bulunur. Konuşma konularında sınır bulunduğu gibi sözcük türlerinde ve söz dizimsel yapılar da seçicilik vardır. Seçicilik, bilhassa çocuğun sözcük hazinesine ve kullanabildiği cümle yapılarına göre belirlenir. Bebek konuşması, *Uuuğh!* (fonetik ses), *kağ'nın mı acıktıuğğğ?* (çocuk telaffuzuyla tekrar edilen ifade), *bebeğim, aşkitom, tatlışım, seniğ yerimm, ham yapayım* (ebeveyn rolünde çocuk telaffuzlu ifadeler) gibi bazen ses bazen sözcük bazen cümle düzeyinde olabilir. Bebek konuşmasının temelinde çocuğun dikkatini çekerek onunla iletişim kurabilme, ona bir şeyler anlatabilme ve öğretebilme vardır. Nitekim yetişkin konuşma tarzı yerine bebek gibi konuşma tarzının bebekler için daha dikkat çekici olduğunu gösteren araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Esparza vd., 2017, s. 1). Yani çocukla onun dilinden konuşarak bir şeyleri düzeltme ve / veya tekrarlarla söyleneni pekiştirme gayesi ağır basmaktadır. Çocuğun ilk kez telaffuz ettiği pek çok şey gibi *anne, annem, annecim* ifadeleri de ebeveynin tekrarlayarak pekiştirmek isteyeceği ifadeler olabilir. Hatta *anne* ya da *baba* diyen çocuğu olumlayarak ona hitaben *annem, babam* denmiş olunması bile olası gözükmektedir. Braun (1988, s. 279-291), her ne kadar *bebek konuşması özelliği* yaklaşımının diğerlerine nazaran daha mümkün gözüküğünü düşünse de diğer yaklaşımlar gibi ispat açısından yine tartışmalıdır.

Konuyla ilgili izahlardan bir diğeri de *yankı*dır. Bilindiği üzere yankı, duyulan ikinci sestir ve bu hâliyle tersine çevirme (hitap evirmesi) olayının açıklaması gibidir:

Çocuk: *Annem!*

Anne: *Annem! Söyle!*

Kaynağın kendi dilsel davranışının taklidini hedefte görmesi, sıra dışı bir durum değildir. Duygusal yoğunluğun bulunduğu ilişkilerde ve özellikle hitap ifadelerinde yankı olayına sık rastlanır: A: *Aşşşkımmm*. B: *Aşşşkımmm*. / A: *Hayatımmm*. B: *Hayatımmm*. / A: *Canımmm içi!* B: *Canımın içi, söyle!* Ayrıca Braun (1988, s. 291), yankının her zaman birebir taklitte ortaya çıkmadığını, konuşmacının kullanabileceğinin, belki de kullanması istenilenin taklidi olarak da görülebileceğini kaydetmiştir. Yani henüz hiç konuşamayan bir çocukla konuşurken de hitap evirmesinin (tersine çevirmenin) kullanılabileceğinden söz edilir. Bir annenin henüz konuşamayan çocuğuna, nasıl sesleneceğini öğretmek amacıyla *an- ne*, *an-nem*, *an-ne-ciğim* yahut henüz konuşmaya başlayan ve yanlış telaffuz eden çocuğa *na-na değil*, *an-ne*, *an-nem* biçimlerinde seslenmesi ve bunu gerekli bulmuş olması da mümkün gözükmektedir.

Braun'un (1988) çalışmasında bulunmayan ve hitap evirmesinin yanı sıra hitap evirmelerindeki dil bilgisel sapmayı da açıklamaya çalışan son yaklaşım, *en az çaba yasası* olacaktır. *Dilde tutumluluk, dil ekonomisi* gibi adlarla da anılan *en az çaba yasası*, dilde zamandan ve emekten tasarruf ilkelerini hatırlatır ve iletişimde en kısa yoldan hedefe ulaşma esasını vurgular (Ayдын, 2011, s. 2). İletişimde zamandan tasarruf, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenler, anlatım kısalığına yol açmaktadır (Üstünova, 2002, s. 169). Yine hitap evirmelerinde görülen ve dilde en az çaba yasasıyla açıklanabilecek bir diğer sapma eğilimi de şu örneklerde görülür: *Amcası*(nın yeğeni) *söyle!* / *Teyzesi*(nin yeğeni) *hoş geldin!* / *Abisi*(nin kardeşi) *yaparız, elbet*. Sözlü derlemeden alınan ilgili örneklerde parantez içlerindeki dil bilgisel yapılar, derin yapıda bırakılmış, yüzey yapıya çıkarılmaya gerek duyulmamıştır.⁵ Nitekim dilsel izahlar için kullanılabilen ve birleşik sözcüklerin incelenmesi için ortaya atılan kuramlardan olan pragmatist kuram da dil evreninde bulunan en az çaba yasasını birleşik sözcük özelinde vurgular (Çürük, 2017, s. 7). Yani en az dil bilgisel yapıyla en çok bilgi, en çok duygu aktarmak ama-

⁵ Bu durumu Demirbaş (2017 s. 14), derin yapıyı dışarıda bırakarak doğrudan +{sı} iyelik ekiyle kurulan seslenme sözleri vardır, biçiminde açıklamıştır. İzahı ise hitap evirmesinin tanımı gibidir: "Burada seslenilen kişinin seslenilenin seslenene nasıl seslenmesi gerekiyorsa seslenen +{sı}ekiyle birlikte bu unvanı kullanır ve seslenme bu şekilde gerçekleşir. Ve ek daha çok +{nIn} ilgi ekiyle birlikte kullanılır. "teyzesi, ablası veya teyzesinin, ablasının, abisinin, dayısının, amcasının" örneklerinde olduğu gibi. Burada daha çok akrabalık adlarının kullanılması dikkat çekmektedir."

cı, sözcük türetmelerde de esastır. Nitekim Türkçenin sözcük türetme yöntemlerinden olan *karma* da yine dildeki en az çaba yasasının bir sonucudur: *Yar*(dımıcı) + (al)*bay* > *yarbay* / *sun*(i) + *ta*(hta) > *sunta*... örnekleri, karma yöntemle türetilmiş sözcüklere örnektir. Bu izahlar ışığında,

Anne(sinin bebeği, bebeği)*mmm*... (aşkı)*mmm*... (prensi)*mmm*... > *Annem*

Baba(sının aslanı, canı)*mmm*... (oğlu)*mmm*... (paşa)*mmm*... > *babam* gibi çoğaltılabilecek hitap ifadelerinin birlikte ve sık kullanılmasından kaynaklı dilde tasarrufa gitme eğiliminin görülmüş olabileceği, dilin sözcük türetme yolları hesaba katılmamış olsa bile, dilin temel ilkelerinden olan en az çaba yasasının, *dil bilgisel sapmalı hitap evirmesi* olarak vuku bulmuş olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Kendi kuralları içerisinde bir sistem olan dilde, kendi ilkelerine aykırı bir hitap kullanımı bulunmaktadır. Özellikle akrabalık ilişkilerindeki seslenmeleri yöneten hitaplarda rastlanan bu durumda hitap ifadeleri, muhatabı belirtmediği gibi kaynak ve hedefin iletişim anındaki karşılıklı rollerine göre almaları gereken biçim birimleri de almazlar. Bu çalışmada, pek çok dilde hitap ifadelerinde sıklıkla karşılaşılan ve *evrik seslenme / hitap evirmesi* olarak adlandırılan bu kullanım, Türkiye Türkçesi özelinde ele alınmış ve dil bilgisel sapma görünümü de çizen bu seslenmelerin nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair görüşlere yer verilmiştir.

Dünya literatüründe var olan görüşler ve bu çalışma özelinde tartışmaya açılan izahlar üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında ele alınan yaklaşımların kanıtlanabilirlik açısından zayıf olduğu ve bilim insanlarının konuyla ilgili mutabık kaldığı görüşlerin bulunmadığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmaya konu olan evrik seslenmelerinin en olası izahları *yankı* (*duyulan ikinci ses*: A: *Annem!* B: *Annem, söyle!*) ve *bebek konuşmasının bir özelliği* (A: *An-ne!* B: *Aferin kızıma an-ne, an-nem!*) yaklaşımlarıdır. Ancak her iki izah da duygusal yoğunluğun bulunduğu ilişkilerdeki hitap evirmelerine gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla *yankı* ve *bebek konuşmasının özelliği* yaklaşımları diğerlerine nazaran daha olası gözükse de, akrabalık adları dışında da hitap evirmelere rastlanabildiği için, hitap evirmesinin ortaya çıkış serüvenine dair ortaya atılan diğer iddialar gibi itiraza açıktır. Bu çalışmayla ortaya atılan *en az çaba yasası ilkesinin bir sonucudur* önermesi de kanıtlanabilirlik ve kabul edilebilirlik açısından tartışmalıdır.

Sonuç olarak hitap evirmelerinin, ihtiva ettiği soru işaretlerine aldırma-sızın, dilin ilke ve kurallarına aykırılığına bakılmaksızın toplumca kabul gördüğü ve ussallaştırıldığı (rasyonalize edildiği) görülmektedir. Şu hâlde hitap

evirmelerini, yaygınlaştığı için yanlışlığına önem verilmeden kullanılan söz / söz öbeği / deyim / özdeyişlerden sayıp *galatımeşhur* olarak kabul etmek, en azından dil bilgisel açıdan mümkün gözükmemektedir. Farklı dillerde hitap evirmesi kavramı üzerine yapılmış çalışmalar mevcutken konuyu Türkiye Türkçesinde inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hitap evirmesi ve hitap evirmelerinde dil bilgisel sapma olgusunun nasıl ortaya çıktığı, kaynağının ne olduğu, hitap evirmesinin görüldüğü diller arasında ilişki olup olmadığı gibi pek çok soru hâlâ araştırılmaya muhtaçtır.

Yazar Katkıları Ahsen Ayan: Çalışmanın Tasarlanması, Veri Toplanması, Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı. **Hande Ünver Özdoğan:** Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Gönderimi ve Düzeltme.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Author Contributions Ahsen Ayan: Conceiving the Study, Data Collection, Data Analysis, Writing up. **Hande Ünver Özdoğan:** Data Analysis, Writing up, Submission and Revision.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors, declare no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1992). Türk kültüründe ad koyma folklorunun morfolojik ve fonksiyonel yönlerden incelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri (Cilt 4)*. Ofset Repromat Matbaası.
- Akın, L. (2015). Konuşma dili grameri ve sözlü derlemelerden yararlanarak konuşma dili özelliklerinin tespiti. *Türkiyat Mecmuası*, 25(1), 1-28.
- Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Engin Yayınevi.
- Akyıldız, N. (2015). Çocuklarımıza neden ‘annecim’ ‘babacım’ dememeliyiz? *Kolektif Psikoloji*. <https://kolektifpsikoloji.com/cocuklara-annecim-babacim-hitap-sekli/>
- Alkan Ataman, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde hitaplar*. Türk Dil Kurumu.
- Alkan Ataman, H. (2022). Erkek söyleminde anlam sapmasına uğramış hitaplar. G. Sağol Yüksekaya ve Z. Parlar (Ed.), *Erkek içinde* (s. 321-352). Kesit.

- Alyılmaz, C. (1998). Ünlemlerin seslenmeleri kuvvetlendirici işlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, 35-41.
- Aydın, H. (2011). Dilde en az çaba ilkesi üzerine. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences*, 1(1), 1-6.
- Braun, F. (1988). *Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Mouton de Gruyter.
- Corr, A. (2022). Address inversion in Southern Italian dialects. *Open Journal of Romance Linguistics*, 8(4), 1-37.
- Çetin, N. (2009). *Şiir çözümleme yöntemi*. Öncü Kitap.
- Çürük, Y. (2017). *Türkçede birleşik sözcükler (isimler)* (Tez No. 453145) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demirbaş, M. (2017). *Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri* (Tez No. 459915) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demirbaş, M. (2017). Türkiye Türkçesi ağızlarında seslenme sözleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2154-2181.
- Doğru, F. (2018). Seslenme sözleri ve genel Türkçe sözlüklerdeki görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 135-150.
- Elmalı, M. (2012). Eski Uygur Türkçesi metinlerde metamorfoz. *Acta Turcica*, 2(1), 1-34.
- Erlevant, M. (2013). *Edward Lee Bernays'in halkla ilişkiler uygulama örneklerine kitle psikolojisi açısından teorik bir bakış: "Halkı aydınlatma komitesi", "Lucky Strike sigaraları" ve "Venida saç bonesi"* (Tez No. 340394) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Esparza, N. R., Sierra, A. G. & Kuhl, P. K. (2017). Look who's talking now! Parentese speech, social context, and language development across time. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-12.
- Harmancı, A. (2013). Cemal Süreya şiirlerinde dil sapsmaları. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(4), 909-918.
- Karahancı, İ. (2023). Haldun Taner tiyatrosunda hitap ifadeleri. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 54-87.
- Kartal, S. D. (2019a). *Address inversion in Turkish and its social relevance* [Yayımlanmamış lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi. https://www.academia.edu/40015689/Address_Inversion_in_Turkish_and_Its_Social_Relevance
- Kartal, S. D. (2019b). Türkçenin kullanımında "annecim" hitabının yeri. https://www.academia.edu/38089293/T%C3%BCrk%C3%A7enin_Kullan%C4%B1m%C4%B1nda_Annecim_Hitab%C4%B1n%C4%B1_Yeri
- Kuçkartay, İ. (1997). Özbeklerde hitap kültürü. *Türk Dili*, 1997/II(549), 257-266.

- Melikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş efsanesinden gerçeğe* (T. Alptekin, Çev.). Cumhuriyet Kitap.
- Nahmedov, A. (2016). Türklerde isim tabusu ve bazı yansımaları. *Yenifikir*, 17, 137-143.
- Sezen, Y. (2015). *Kültür ve din Türk-İslam örneği*. İz.
- Spronck, S. (2020). Grammar and levels of addressivity exploring ungarinyin engagement. *De Gruyter Open Linguistics*, 6, 1-18.
- Tura, S. M. (2010). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*. Kanat Kitap.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Dil sürçmesi. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 20 Ekim 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Üstünova, K. (2002). Cümle çözümlemelerinde yüzey yapı-derin yapı ilişkileri. *Dil Yazıları* içinde (s. 181-190). Akçağ.

Extended Summary

Language is individual as well as social. The individual chooses and uses the language in line with his needs, within the framework of his perception of the world, at the level of cognition, understanding, expression, knowledge and vocabulary. This is also the case for addresses that have a large place in the language universe. The sender and receiver's age, gender, social status, degree of closeness, etc. Addresses that vary depending on the situation are selected from this wide range at the discretion of the sender.

Addresses, which can direct the context of communication with many semantic functions, have to be operated / used in line with the principles of cohesion and consistency, like all units of the language. However, in Türkiye Turkish, a form of address that is contrary to the principles and rules of the language stands out:

The source addressing the target in his own role: Address inversion.

Child: *Anneciğim!*

Mother: *Anneciğimmm, annemmmm!, Söyle...*

In these examples, which can be adapted to all kinship names such as *baba(cıği)m*, *abla(cıği)m*, *dayı(cıği)m*, *hala(cıği)m* ..., there is a situation where the source calls out to the target in his/her own role. This name given to the role is sometimes diminutive suffix and always a possessive suffix is added to indicate the person addressed. In these examples, as a result of role deviation, it is seen that the possessive suffix is used not by the individual who is allowed to use it in accordance with the rules of the language, but by the person who is not allowed to use it.

Braun (1988, s. 265), quoting Renzi, states that the situation where the source addresses the target in his own role is called "address inversion". Kartal (2019a, s. 1), who translated the term "address inversion"; He does not find address inversion sufficient to explain this situation and describes the situation as "inverted address" or "role reversal". Because here, in addition to the inversion / translation of the address, the possessive suffix is also used as if there was no translation. Kartal also touches on this situation and uses the terms "inverted vocalization" or "role reversal". However, these terms do not seem sufficient to explain these vocalizations, which appear to be "grammatical deviations" as well as address inversion.

The fact that this usage is encountered especially in communications where there is a deep emotional bond between the parties brings to mind the possibility that it is seen as a need. For this, the individual must have tried to do as much as he could, dared to go beyond his permitted use, exceeded his limits, and moved away from grammatical awareness. For this reason, linguistic deviation in address inversions is mostly seen in kinship names.

Braun (1988) states that there are different explanations for the emergence of address inversion and includes them with explanations and hypotheses. Since these explanations are numerous, the most common approaches are discussed here and some of the explanations that seem more likely than others have been adapted to Türkiye Turkish.

First one is the idea of reincarnation. Although this approach is interesting, it does not seem possible to adapt this view to Turkish since there is no belief in reincarnation in Turkish culture. Other one is deceiving evil spirits. It is an ancient phenomenon found in Turkish culture. But address inversions are new in the language. Therefore, we cannot accept this idea.

Another approach is that inversion originates from baby talk / child directed speech / Motherese or parentese speech. Like many things that the child says for the first time, the expressions “mama”, “my mother”, “mommy” are among the expressions that the parent will want to reinforce by repeating. It even seems possible that the child who says “mother” is affirmatively called my mother. Although the characteristic of baby talk approach is thought to be more possible than others (Braun 1988, p. 279-291), it is still controversial in terms of provability, like other approaches.

One of the other explanations is echo. As it is known, echo is the second sound heard and as such, it is like an explanation of the inversion phenomenon. A mother, in order to teach her child who cannot speak yet, how to call out, finds it necessary to call her *an-nem*, *an-ne-cim*, or to the child who has just started speaking and pronounces it incorrectly, not *na-na*, but *an-ne*, *an-nem*. It also seems possible.

Saving in language, also known as the law of least effort, also known as language saving, reminds us the principles of saving time and effort in language and emphasizes the principle of reaching the goal in the shortest way in communication (Aydın, 2011, s. 2). Another tendency to deviate in address inversions, which can be explained by the law of least effort in the language, is seen in the following examples: *Amcası*(nın yeğeni) *söyle!*, / *Teyzesi*(nin yeğeni) *hoş geldin!* / *Abisi*(nin kardeşi) *yaparız, elbet.*

As a result, when a general evaluation is made on the explanations discussed in this study, in addition to the views existing in the world literature, it is seen that the approaches discussed are insufficient in terms of provability. Although echo, baby talk and the law of least effort approaches seem more likely than others, there is no consensus among scientists regarding the emergence of address inversion. Like the approaches on address inversion, the proposition that it is a result of the law of least effort principle examined in this study is also open to debate in terms of acceptability. Despite this, it is certain that address inversions are socially accepted and rationalized, regardless of the question marks they contain and regardless of their contradiction to the principles and rules of the language. In this case, at least from a grammatical point of view, it would not be wrong to consider these inversions as words/idioms/sayings that are used without paying attention to their mistakes because they have become widespread: *mumpsimus*.

Şiir Şerhini Bergamalı Kadri'nin Cümle Tahlili Yaklaşımıyla Yeniden Düşünmek

Ahmet Zahid DEMİRCİLER*

Özet

Eski Türk edebiyatı çalışmalarında şiir inceleme yöntemi tartışıl-gelen bir meseledir. Eski edebiyatın canlılığını sürdürdüğü yıllarda ne-sir bilgisi, şiir bilgisi ve edebî sanatları ele alan eserler telif edilmişse de bu kitaplardaki teorik bilgilerin uygulandığı sistematik örnekler ortaya konmamıştır. Bunun belki tek istisnası Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessire-tü'l-Ulûm* adlı kitabının sonunda Hayalî Bey'in gazeline yaptığı şerhtir. Müellif bu şerhte Arapça literatürde *Kur'an-ı Kerim* ve Arap şiirini in-celemede kullanılan yöntemi Türkçe bir şiir üzerinde uygulamıştır. Bu yöntemin kelimelerin anlamını, metindeki edebî sanatları tespit ve dil içi çeviri kısımları günümüz şerh metodunun da bir parçasıdır. Bununla beraber Bergamalı'nın kullandığı yöntemin bir parçası olan cümle tah-lili eski Türk edebiyatı çalışmalarında görülen bir uygulama değildir. Bu makalede Bergamalı'nın yaptığı cümle tahlili günümüz gramer yak-laşımı ve terimlerinden yararlanılarak açıklanıp tartışılmış; şiirin cümle tahlili tekrar yapılmıştır. Modern bağıklık grameri teorisinde kullanılan bağıklık ağacıyla, ortaya konan tahlil görselleştirilmiştir. Şiir inceleme-lerinde cümle tahlili yapmanın dil içi çeviriye bilimsel bir dayanak su-nacağı ve belagat çalışmalarını edebî sanat bulmadan öteye taşıyacağı düşünülmektedir. Dil içi çeviride kaybolan bazı anlam inceliklerinin cümle tahlilinde ortaya çıkması ve şiir yorumunun Bergamalı tarafın-dan cümle tahlili üzerine bina edildiğinin görülmesi makalenin önemli bulgularıdır. Bu bulgularla önemi teyit edilen cümle tahlilinin eski Türk

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/00jb0e673>
a.demirciler@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0729-6567>

edebiyatı sahasında eksikliği hissedilen yöntem meselesinin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiir şerhi, cümle tahlili, dil içi çeviri, Türk *nahvi*, bağlılık ağacı

Rethinking Poetry Commentary with Bergamalı Kadri's Syntactical Approach

Abstract

The analysis method of poetry in old Turkish literature studies is a controversial issue. Despite the existence of works written on prose knowledge, poetry knowledge and literary arts from the pre-modern period, there were no systematic examples in which the theoretical knowledge in these books was applied. The only exception may be the commentary by Bergamalı Kadri in his *Müeyyessiretü'l-'Ulüm*. This commentary applies the method used in *Quran* and Arabic literature to analyze a Turkish poem. The modern commentary method includes various components of this method. However, sentence analysis, which is a part of Bergamalı's method, is not commonly practiced in modern studies. This article explains and discusses Bergamalı's sentence analysis using modern grammatical approaches and terms. The sentence analysis of the poem is reanalyzed and visualized with the dependency tree. The aim is to provide an academic basis for intralingual translation and to carry *balagha* studies beyond finding figures of speech. The emergence of some subtleties of meaning in sentence analysis, which are lost in intralingual translation, and Bergamalı's basing some aspects of the poem's interpretation on sentence analysis are important findings of the article. These findings confirm the importance of sentence analysis and its potential to address the methodological gaps in the field of old Turkish literature.

Keywords: Poetry commentary, sentence analysis, intralingual translation, Turkish *nahw*, dependency tree

Eski Türk edebiyatı dönemine ait bir şiirin yorumlanma süreci birkaç merhaleden oluşmaktadır. Bu merhalelerin belki ilki şiirin sanatlarla örülü anlam yükünü taşıyan temel cümle veya cümleleri anlamadır. Şiirlerin standart Türkiye Türkçesine aktarılması şeklinde betimlenebilecek “dil içi çeviri” yöntemine bu amaç doğrultusunda yaygın bir şekilde başvurulmaktadır.

Dil içi çeviriyi doğru bir şekilde gerçekleştirmenin ön şartı sayılması gereken bir husus, beyit yahut mısrayı oluşturan cümle veya cümlelerin tahlilidir (Dilçin, 2011, s. 233). Şiirde gerek ahenk için gerek birtakım anlam inceliklerini sağlayabilmek için standart cümle yapısının değiştirildiği malumdur. Söz

konusu olan eski şiir olduğunda vezin ve kafiyenin şiir ahenginin esas olması cümle yapısındaki değişiklikleri daha da artırmaktadır. Dilçin'in (2011, s. 233-234) eski şiirin dil içi çevirisinde uyulması gerektiğini tespit ettiği on iki ilke ve kuraldan beşi cümle yapısıyla ilgilidir. Beytin cümle yapısının tahlili, dil içi çeviri için bir ön şart olmasından başka cümle yapısındaki değişikliklerin şiire kattığı anlam inceliklerini tespit için de gereklidir.¹ Şiir yorumunda cümle tahlilinin önemini gösteren diğer bir husus ise kelimelerin ifade ettikleri anlamların cümledeki vazifeleriyle doğrudan bağlantılı olmasıdır.

Neticede bir beyti anlayıp yorumlamak ve dil içi çevirisini yapabilmek için cümle tahlili kaçınılmazdır. Bununla beraber eski Türk edebiyatı çalışmalarında bu aşama çoğunlukla bir zihin faaliyeti olarak kalmaktadır. Cümle tahlilinin kâğıt üzerine dökülmemesi dil içi çeviri işlemi gerekçeli bilimsel bir açıklamadan mahrum bırakmaktadır. Tahlil esnasında yapılacak bir hatanın çeviri işlemlerini de iptal edeceği ortadadır. Yahut cümle tahliline dair farklı tespitler beytin yorumlanmasını da tabii olarak değiştirecektir.

Akademik çalışmalarda çoğunlukla ihmal edilen cümle tahlili, aslında İslâm geleneğinde metin yorumlama faaliyetinin bir parçasıdır. Bu faaliyet ana hatlarıyla dört aşamadan meydana gelir. Öncelikle kelimelerin yapıları ve anlamları hakkında bilgi verilir. İkinci olarak kelime öbekleri ve cümle yapısı tahlil edilir. Bundan sonra edebî sanatlar açıklanır. Son olarak ibarenin dil içi çevirisine yer verilir. Arapça literatürde bu yöntemin sayısız örneğini görmek mümkündür. Nitekim Mehmed Zihni Efendi (1328), Arap belagatine tanık gösterilen şiirleri şerh etmek için Türkçe kaleme aldığı *el-Ğavlü'l-Ceyyid* adlı eserinde bu yöntemi Arapça beyitlere uygulamıştır.

Eski edebiyatın canlılığını devam ettirdiği dönemde Türk şiirine yapılan şerhlerin tamamına yakını tasavvufidir. Bunlar ve bir beyit hakkında yapılan açıklamalar hariç tutulduğunda bir şiirin şerh edildiği iki örnek bilinmektedir. Bunlardan biri Bergamalı Kadri'nin (ö. 937/1530'dan sonra) Hayalî Bey'in gazeline, diğeri ise Ferrî'nin (ö. 1805) kendi gazeline yaptığı şerhtir (Özyıldırım, 2002). Bergamalı Kadri'nin şerhi incelendiğinde yukarıda açıklanan yöntemi uyguladığı görülür (bk. Bergamalı, 1946, s. 94-113, 2002, s. 59-70; Kaçar, 2018, s. 176-185). Müellifin, yöntemi ile Türkçede yegâne olan şerhi eski şiirin yorumunda cümle tahlilinin yukarıda açıklanan önemini teyit etmektedir. Ayrıca müellifin yazdığı gramer kitabının sonunda, anlattığı gramer kurallarının uygulama zemini olarak nesir değil de şiir seçmesi dikkate değerdir.

¹ Böyle bir çalışma için bk. Andrews (2012).

Bergamalı'nın *Müeyyiretü'l-Ulûm*² adlı Türkçe dil bilgisi kitabının sonunda yer alan gazel şerhine eserin ilk tanıtımlarından itibaren dikkat çekilmiştir. Nitekim Kâzım Nâmi [Duru] (1328), eserin Türk kamuoyuna tanıtıldığı ilk yazısında Hayalî'nin gazelinin *sarfî* ve edebî bakımdan “uzun uzun” tahlil edildiğini söyleyerek ilk beytin tahlilini örnek olarak yayımlar. Bursalı Mehmed Tahir (1330) de Bergamalı'nın bu uygulamasını *tahlîl-i sarfî ve nahvî* olarak adlandırır. Mehmed Fuad [Köprülü] (1933) unutulmuş eseri hatırlatmak için yazdığı makalesinde *tahlîl-i sarfî ve nahvî*yi “gramer noktasından tahlil” olarak günceller.

Gerek akademik çalışmalarda gerek eski Türk edebiyatının öğretilmesinde hâlen kullanılan “edebî sanatların tespiti” faaliyeti de Bergamalı ve Mehmed Zihni'de görüldüğü gibi geleneksel tahlilin³ bir parçasıdır. Bugün yaygın olarak “edebî sanatlar” şeklinde adlandırılan üslup özellikleri *belagat, karz-ı şiir/nakd-i şiir* ilimleri çerçevesinde sistematize edilmiştir. Belagatin esasını oluşturan *meani* ilmi ise cümle unsurlarının nitelik ve niceliğinin anlama etkisini ele alır. Dolayısıyla cümle tahlili bir metne *meani* ilmi bakımından yaklaşmanın hazırlığı durumundadır.

Dil içi çevirinin bir gereği ve şiiri anlamada bir merhale olduğu yukarıda izah edilen, geleneksel metin yorumunun bir parçası ve *meani* ilminin zemini olan cümle tahlilinin şiir şerhinde daha etkin biçimde uygulanması eski şiirin yorumlanmasında önemli katkılar sunacaktır. Bu makalede Bergamalı'nın örneği esas alınarak eski şiirde cümle tahliline dair bir yöntem ortaya konacaktır.

Yöntem

Cümle tahlillerinin Bergamalı'nın kullandığı terimlerle yapılması, ortaya konan yöntemle günümüz araştırmacısının arasına mesafe koyacaktır. Dolayısıyla modern standart Türkçenin incelenmesinde kullanılan terimlerin tercih

² *Müeyyiretü'l-Ulûm*'un Atalay ve Karabacak tarafından yayımlanan tek nüshasının aslı 1925 yılında Osman Reşer tarafından Almanya'daki Berlin Devlet Kütüphanesine satılmıştır (Doğan Averbek, 2021; Kaçar, 2019). Eser, Almanya'da bulunan doğu el yazmaları arasında kataloglanmıştır (Götz, 1979, no. 461). Katalogta belirtildiğine göre yazma 92 varaktan oluşmakta, eser 1b'de başlayıp 92a'da bitmektedir. İlk varığın b yüzü yazmanın üzerinde Arap harfleriyle 1. sayfa olarak, Atalay ve Karabacak neşirlerinde 3. sayfa olarak numaralanmış; 92a, Atalay neşrinin 182., Karabacak neşrinin 184. sayfası olmuştur. Atalay neşirindeki farklılık 8a'nın 16 olarak numaralandırıldıktan sonra 8b'ye 17 numarasının verilmesi gerekirken 15 numarasının verilip buradan devam edilmesinden kaynaklanmıştır.

³ “Geleneksel tahlil” ifadesiyle İslam dil ve belagat literatüründeki usul kastedilmektedir. Bu, eski Türk edebiyatı çalışmalarında söz edilen “geleneksel şerh metodu” ile tamamen aynı değildir. İkincisi Holbrook'un (1998, s. 29-30) ifadesiyle Osmanlı eleştiri geleneklerinin oryantalist filolojiyle söylemsel anlamda harmanlanmasıyla oluşmuştur.

edilmesi daha münasıptir. Bununla beraber ortaya konan tahlil çalışmasının *belagat* ilimleriyle uyumlu hâle getirilmesi gerekmektedir. Zira *belagat* ve *nahiv* teorileri⁴ birbirini tamamlayan sahalardır. Bir sözün *belagatli* olmasının ön şartı *fasih* olmasıdır. *Fesahat* için de sözün dil bilgisinin kayda geçirdiği kurallara uygun olması gerekir.

Hangi geleneğe mensup olursa olsun şiirlerde düz yazı kadar söz dizimi kurallarına riayet edilmediği malumdur. Söz konusu eski şiir olunca vezin ve kafiyenin etkisiyle söz dizimindeki değişiklikler hayli artmaktadır. Şiiri standart söz diziminden uzaklaştıran bir diğer husus da bugün kullanım sahası oldukça daralan *kili* yapıların yaygın biçimde kullanılmasıdır. Oldukça geniş bir anlatım aracı olan Farsça tamlamalar da söz diziminde şaire esneklik sağlayan diğer bir üslup özelliğidir. Ortaya konacak tahlil yönteminin eski şiirin sayılan özelliklerinin sebep olduğu esnekliği takip edebilecek bir kabiliyette olması gerekir. Hasılı; cümle tahlilinin günümüz gramer terimlerinin kullanıldığı, *belagat* yaklaşımıyla çelişmeyen, esnek bir söz dizimini takipte yeterli bir yapıda olması gerekmektedir.

Söz konusu gereklilikler gözetilerek Bergamalı'nın gazel şerhi açıklanıp tartışılacaktır. Bergamalı yukarıda da değinildiği gibi şerhini İslâm geleneğindeki geleneksel metin yorumu yöntemiyle ortaya koymuştur. Şiirdeki kelimeler tarif edilmiş, cümle yapısı tahlil edilmiş, edebî sanatlar açıklanmıştır. Bu makale cümle tahlillerini konu edindiğinden Bergamalı'nın şerhinden yalnızca ilgili kısımlar ele alınacaktır. Bu kısımlar metinde *geldük i 'râbına* sözüyle başlamaktadır.⁵ Bergamalı'nın cümle tahlilinden sonra edebî sanatlarla ilgili yaptığı açıklamalara yer verilmeyecek, kelimelerle ilgili tariflerinden cümle tahliline katkısı olduğu ölçüde yararlanılacaktır.

Beyit incelemelerine geçmeden önce Bergamalı'nın farklı beyitlerin tahlilinde kullandığı bazı terim ve yaklaşımlar açıklanacaktır. Böylelikle her beytin incelenmesi sırasında oluşabilecek tekrarlardan ve bağlamın yitirilmesinden kaçınılmış olacak. Beyitlerin incelenmesi ise dört aşamada gerçekleştirilecektir. Öncelikle Bergamalı'nın terimleri ve yaklaşımı açıklanıp tartışılacaktır; terimleri günümüz terimleriyle karşılanmaya, yaklaşımı günümüz yaklaşımıyla telif edilmeye çalışılacaktır. Böylece ortaya çıkan yöntemle beytin cümle tahlili yapılacaktır ve bu tahlil şema üzerinde gösterilecektir. Şema çizilirken

⁴ Arap dilcilik geleneğinin söz dizimi ile ilgilenen kısmına *nahiv* adı verilmektedir. Bununla beraber kendine mahsus yaklaşımlar ile beraber başlı başına bir dil inceleme modeli olduğu için makalede "söz dizimi" olarak tercüme edilmeyecektir.

⁵ İ'rabu'l-cumla: 'cümle tahlili' (el-Dahdah, 1988, s. 45)

bağlılık ağacı (dependency tree) örnek alınmıştır⁶. *Bağlılık grameri*, cümle tahlilinde *nahve* benzer biçimde kelime öbeklerini ve cümleleri birbirine hiyerarşik olarak bağlı unsurlardan oluşan yapılar olarak ele alır.⁷ Bu ağacın seçilmesinde *nahivle* olan yaklaşım benzerliğinden başka eski şiirin esnek söz dizimi yapısını yansıtmaya elverişli olması da belirleyici olmuştur. Beyit incelenmesinde tartışma, tahlil ve tahlil şemasından sonra son olarak beyitlerin dil içi çevirileri de verilecektir.

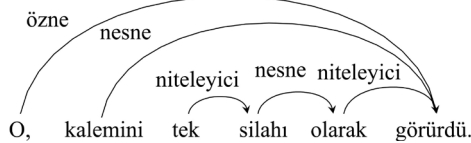
Bergamalı'nın Tahlilindeki Bazı Terimler ve Yaklaşımlar

Bergamalı'nın Arap dilciliğini esas alarak eserini meydana getirdiği maldur. Arap *nahvinin* medrese müfredatındaki yeri göz önüne alındığında o dönemde Türkçe gramer yazmak isteyen bir Türk'ün, bildiği *nahiv* metodunu kullanması tabiidir. Bergamalı'nın elinde Türkçe gramere dair yapılmış herhangi bir incelemenin olmayışı da yaptığı uyarlamayı güçleştiren bir husus olmuştur. Eserin yazıldığı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkçe gramerin incelenmesine ihtiyaç duyulmamasının da etkisiyle bu yegâne eser unutulup gitmiş, kendinden sonra yapılacak çalışmalara bir etkisi olmamıştır. Bu sebeplerle bazı dil hadiselerinde günümüz anlayışına yabancı yaklaşımları vardır. Bunlardan gazelin hemen her beytinin şerhine yansıyanlar aşağıda açıklanacak, tartışılacak ve günümüz yaklaşımlarıyla telif edilmeye çalışılacaktır.

Müpteda, Fail ve Haber

Bergamalı'nın kullandığı *müpteda* ve *fail* terimlerinin her ikisi Karabacak (1997, s. 263, 276) tarafından "özne" olarak tercüme edilmiştir. Bergamalı (1946, s. 80) *müptedayı* "kendisinden sonra kendisi hakkında bir hükümle haber verilen söz" olarak tarif ederken *failin* açık bir tanımını yapmaz. Tanımındaki "kendisinden sonra" ifadesinden anlaşılacağı üzere *müpteda* cümle başında veya yüklemden önce gelen "özne"lere denmektedir. *Fail* ise, kendisine tam bir fiil yüklenen isim olarak tanımlanmakla birlikte fiilden sonra gelmesi gerekmektedir (el-Lebdî, 1985, s. 175-176; Uzun, 1997, s. 35). *Müpteda* bulunan cümlelerde fiil çekimindeki şahıs eki, *fail* kabul edilmekte; cümlede

⁶ Fransız dil bilimci Tesnière'in çalışmasına dayanan modern bağlılık grameri teorisinde cümle yapısını sözcükler ve komşuları arasındaki ilişkiler oluşturur; her bir ilişki alt terimi bir üst terime bağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre Türkçe bir cümlenin bağlılık ilişkilerini gösteren şekil aşağıdaki gibidir (Eryiğit vd., 2006):

⁷ Nahvin *Kur'an-ı Kerim* metni üzerinde bağlılık ağaçlarıyla görselleştirildiği bir örnek için bk. Leeds Üniversitesi Dil Araştırmaları Grubu (t.y.).

müpteda yoksa şahıs eklerine bir ad verilmemektedir. Bu açıklamalara göre Türk gramerciliğindeki “özne” teriminin *müptedayı* kapsadığı, *fail* ile ise bazen örtüştüğü bazen örtüşmediği söylenebilir.

Öznenin, fiilden önce gelip gelmemesine göre farklı terimlerle adlandırılması Arapça cümle yapısı ile ilgilidir. Dolayısıyla fiilden önce veya sonra olmasına göre “özne”yi farklı terimlerle karşılamak Türkçe için doğru değildir. Bu sebeple makalede fiilden sonra geldiği için *fail* olarak adlandırılan terimler de “özne” olarak tercüme edilecektir. Yalnızca fiil çekimlerinin şahıslarını ifade eden *failler* tercüme edilmeden *fail* olarak bırakılacaktır.

Fiil ve *failin müptedad*an bağımsız bir yan cümle kabul edilmesi de *nahve* ait bir yaklaşımdır. Bergamalı ilk iki beytin ilk mısralarının tahlilinde bundan söz eder. Tartışılması başlı başına bir konu olan bu hususa tahlillerde değinilmeyecektir.

Haber terimi, öznesi *müpteda* olarak adlandırılan cümlelerin yüklemine ifade eder (Bergamalı, 1946, s. 80). *Müpteda* makalede “özne” ile karşılandığından *haber* de “yüklem” ile karşılanacaktır.⁸

Birleşik Fiiller

Günümüz gramerlerinde yardımcı fiil ve fiil anlamı kattığı isimlerin birleşik fiil kabul edildiği malumdur (Korkmaz, 2003, para. 241). Bergamalı’nın gazel şerhinin tamamı gözden geçirildiğinde, birleşik fiillerle ilgili üç farklı yaklaşımı görülmektedir.

Bir yaklaşımı, birleşik fiilin isim unsurunu tümleç kabul etmesidir. Diğer yaklaşımı günümüz anlayışına uygun olarak bunların birleşik (*mürekkap*) olabileceğidir. Nitekim ikinci beytin birinci mısrasındaki *tarh saldı* fiilini açıklarken bu ifadenin birleşik olabileceği gibi *saldımın* fiil, *tarhın* tümleç olabileceğini de ifade eder. Üçüncü yaklaşımı ise yardımcı fiilin *nakis fiil*, isim unsurunun *haber* (yüklem) olmasıdır. Bergamalı bizzat *nakis fiil* terimini kullanmasa da beşinci beytin ikinci mısrasında *alçak gönüllü* ifadesini *olalının haberi* kabul etmesi bu yaklaşımını göstermektedir. *Nahivde* anlamının tamamlanması için bir *habere* ihtiyaç duyan fiillere *nakis fiil* denmektedir (Uzun, 1997, s. 105). *Nakis* fiiller, Türk gramerciliğindeki yardımcı fiillerin benzeridir. *Haber* ile kastedilen, yardımcı fiille birleşik oluşturan isimlerdir. *Nakis fiilin failine* ise *nahivde isim* adı verilmektedir. Bergamalı’nın sözü edilen üç farklı yaklaşımına karşın bu çalışmada tutarlılığı korumak için tek bir yaklaşım benimsenecek, bu yaklaşımda tahlilin gerektirdiği tespitlerin ötesinde ayrıntılara yer verilmeyecektir. Eski şiirin beyit yapısı göz önüne alındığında bu husustaki temel gereklilik birleşik fiillerin unsurlarını tespittir. Standart

⁸ Haber: ‘yüklem’ (Karabacak, 1997, s. 265).

Türkçede belirten/tamlayan unsur, hemen yanında yardımcı fiil gelmektedir. Hâlbuki eski şiirde bunların yeri değişebilmekte, aralarına cümlenin başka unsurları girebilmektedir. Türkçe gramerlerde yardımcı fiilin eklendiği isimlere verilen yaygın bir ad yoktur. *Nahiv*deki *haber*in karşılığı olan “yüklem”i kullanmak ise cümle yapısının tahliliyle ilgili başka tartışmaları beraberinde getirecektir. Bu sebeple söz konusu unsurlar, tahlillerde “yardımcı fiili belirten/tamlayan isim” ifadesinin bir kısaltması olarak “yardımcı fiilin ismi” olarak gösterileceklerdir.

Mef'ûlün-bih ve Mef'ûlün-bih Gayr-ı Sarîh

Bergamalı, günümüz gramerinde dolaylı tümlece dâhil edilen $\{-(y)A\}$ eki almış cümle unsurlarını nesne kabul etmektedir. Nitekim üçüncü beytin birinci mısrasını açıklarken $\{-(y)I\}$ veya $\{-(y)A\}$ eklerinin aynı vazifede olduğunu, nesnenin bunlardan hangisini alacağını yüklem belirlediğini söyler. Bununla beraber bu ikisini birbirinden ayırmak için $\{-(y)A\}$ eki almış nesneleri *mef'ûlün-bih gayr-i sarîh* olarak adlandırır. *Mef'ûlün-bih*in tam karşılığı “tümleç” değil “nesne” olduğundan⁹ *mef'ûlün-bih gayr-i sarîh*in tercümesi “dolaylı tümleç” değil “dolaylı nesne” olmalıdır. Tahlillerde $\{-(y)A\}$ eki almış unsurlar “dolaylı nesne” olarak gösterilecektir.

İşaret Öbekleri

Bergamalı *ol bina* öbeğinde *ol* kelimesini işaret ismi, *binayı* ise sıfat olarak tespit etmiştir. *Nahiv*de işaret isimleri işaret ettikleri varlığı göstermede yeterli olduklarından bunlardan sonra getirilen kelimeler bir belirten olarak düşünülmemekte ve sıfat olarak adlandırılmakta; işaret ismi ise öbeğin esas unsuru kabul edilmektedir. Bu yaklaşım Arapçada esas unsurun yardımcı unsurdan önce geldiği öbek yapısına da uygundur. Nitekim Arapça sıfat öbeklerinde sıfatlar niteledikleri isimden sonra gelirken işaret isimleri işaret ettikleri isimden önce gelir (bk. Mehmed Zihni, 2000, s. 135, 140). Hâlbuki Türkçede işaret isimleriyle kurulan öbeklerde işaret isimleri sıfatlar gibi belirttikleri kelimedenden önce gelmektedir. Bu durumda öbeğin esas unsuru değil yan unsuru olacaklarından *nahvin* sözü edilen yaklaşımın Türkçe işaret öbeklerine uygulanması doğru olmaz. Dolayısıyla işaret öbekleri tahlillerde günümüz yaklaşımına uygun olarak gösterilecektir.

Beyitlerin Cümle Tahlili

Bergamalı Kadri, mısraları ayrı ayrı incelediğinden aşağıda her bir mısra başlık olarak verilerek ilgili tartışmalar bu başlığın altında yürütülecektir. Bununla beraber anlam mısradaki değil beyitte tamamlandığından tahlil, tahlil şeması ve dil içi çevirilerde mısra değil beyit esas alınacaktır.

⁹ Mef'ûlün-bih: ‘düz tümleç’ (Karabacak, 1997, s. 274).

Birinci Beyit

Tîr-i cefâlar eyledi bağrum delik delik

Eyledi, yüklem; *faili* üçüncü tekil şahıs, öznesi *tîr-i cefâ*dır. Yüklem *faili* olan üçüncü tekil şahıs, ek ile gösterilmediğinden *takdir* edilmiş yani varsayılmıştır.¹⁰

Cefâ, *tîr*in Farsça belirtisiz tamlayanıdır¹¹. Bergamalı önce *cefalar* kelimesindeki çokluk ekinin *tîri* de *cefayı* da belirtebileceği söylemiştir. Buna göre *tîr-i cefâlar*, “cefalar oku” veya “cefa okları” olarak da tercüme edilebilir. Fakat müellifin takip eden açıklamalarından -aşağıda değinilecektir- okun birden çok olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple tamlama dil içi çeviride *cefa okları* şeklinde tercüme edilecektir.

Eyledi fiili iki tümleş¹² alan bir fiil olarak tespit edilmiş; birinci tümlecinin *bağrum*, ikinci tümlecinin *delik* olduğu belirtilmiştir. Bergamalı'nın birleşik fiillerle ilgili farklı yaklaşımları yukarıda tartışılmıştı (bk. “Birleşik fiiller”). Buna binaen tahlilde *delik*, *eyledi* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir.

Bağrum kelimesi birinci şahıs iyelik eki¹³ almış, bundan dolayı isim tamlaması¹⁴ olarak adlandırılmıştır.

Delik kelimesinin tekrarının *tekit* olmadığı vurgulanmıştır. Bunun sebebi kelime tekrarları *tekit* anlamı katabileceği içindir. *Tekit*, yanlış anlamının önüne geçmek için veya muhatabın sözün sahibine inanmadığı durumlarda yapılar (el-Lebdî, 1985, s. 246). *Delikin* beyitte tekrar edilmesinin âşığın vücudunda birden fazla deliğin açılmasıyla ilgili olduğu, *tîr-i cefâ* tamlamasının çokluk eki almasının da bu anlama uygun olduğu belirtilmiştir. Zira birden çok yara açılması için birden çok ok gerekir. Eğer tamlama çokluk eki almasa veya çokluk eki aldığı hâlde *delik* kelimesi tekrar edilmese, Bergamalı'ya göre, bu uyum bozulur ve şiirde kabahat ortaya çıkardı.

Bergamalı, cümlede kendisine benzetilen *tîr*in benzetilen *cefanın* önüne alınmasını teşbihte asıl odağın kendisine benzetilen olmasına bağlar. *Cefayı tîr*in önüne almak Farsça tamlama yerine Türkçe tamlama yapmak ile mümkün olabilirdi. Farsça ve Türkçe tamlama tercihinin böyle bir sebebe bağlanması dikkat çekici bir yorumdur. Bergamalı'ya göre oka ait bir nitelik olan

¹⁰ Bir *nahiv* terimi olan *takdir* “Bir şeyi kastetme, varsaymadır. Çoğunlukla eksiltme olan yerlerde ve anlamın tamamlanması başka sözlerin varlığını gerektirdiği durumlarda kullanılır.” (el-Lebdî, 1985, s. 182)

¹¹ İzâfet-i beyânîyye: ‘belirtisiz isim tamlaması’ (Karabacak, 1997, s. 270).

¹² Mef’ûl: ‘tümleş’ (Korkmaz, 1992, s. 210).

¹³ Zamîr-i mütেকellim-i muttasıl: ‘1. şahıs iyelik eki ve fiil çekimlerinde şahıs eki’ (Karabacak, 1997, s. 282)

¹⁴ İzâfet: ‘isim tamlaması’ (Karabacak, 1997, s. 270)

delik delik eylemeden söz edilmesi de kendisine benzetilenin yani “ok”un beyitteki merkezietini ispatlamaktadır.

Ġam oklarıyla tobtoluyam nite kim belik

Tobtoluyam, yüklem; “ben” gizli öznedir (*mübdetâ-yı mahzûf*).

Gam, okun belirtisiz tamlayanıdır. *Gam oklarıyla* ifadesinin *tobtoluyam* yüklemine *müteallik* olduğu belirtilmiştir. *Müteallik*, “taalluk eden” anlamında olup *taalluk*, bir cümle unsurunun edatla yükleme bağlanmasına denmektedir (el-Lebdî, 1985, s. 156). Burada *gam okları* tamlaması ile edatıyla edat öbeği oluşturarak *tobtoluyam* yüklemine nitelemektedir.

Nitenin de, *tobtoluyam* sözüne *müteallik* olduğu tespit edilmiştir. Bergamalı *nitekim* kelimesini açıklamakta zorlanmıştır. *Nitenin* “şuncılayın” anlamında işaret ismi olduğunu, “anun gibi” anlamına geldiğini, *nite* diyen kimsenin “işaret eylerin” manasına gelen *ka-annahü uşîru* demiş olduğunu, *kim* kelimesinin de *fail* ile *meful* arasına giren bir edat olduğunu söylemektedir. Yani *niteyi* “işaret ederim” anlamında yüklem, *beliki* bu yükleme bağlı nesne, *kimi* de nesne edatı yani bir nevi “hâl eki” olarak kabul etmiştir. Hâlbuki kendisi daha sonra *nitekim* ile başlayan ibareyi *Nitekim belik toptoludur* şeklinde *takdir* etmiştir. *Belikin* nesne olduğu durumda takdir ettiği *toptoludur* ifadesinin cümledeki vazifesinin ne olduğunu ise belirtmemiştir. Hâlbuki yan cümlelerin yüklemi, takdir edilen *toptoludur* sözü, *belik* ise öznesi olmalıdır. *Nite* yan cümlelerin yüklemi kabul edilirse bunu temel cümleye bağlayan gramatik unsurun ne olacağını da açıklamamıştır. *Nitekim*, esasında “nasıl” anlamındaki *nite* soru zarfıyla *kim* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. Bu sebeple tahlilde bu şekilde gösterilecektir.

Nitekim bir cümle başı edatı olmasına rağmen şiirde *nitekimden* sonra yalnızca *belik* kelimesi gelmiştir. Bu sebeple Bergamalı gizlenmiş unsurları da açıklayarak cümleyi *Nitekim belik toptoludur* şeklinde takdir eder. Bu takdir edilen cümleye edat öbeği de eklenmelidir: “Nitekim belik oklarla dopdoludur”.

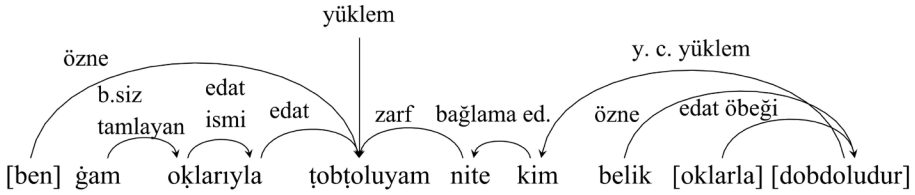
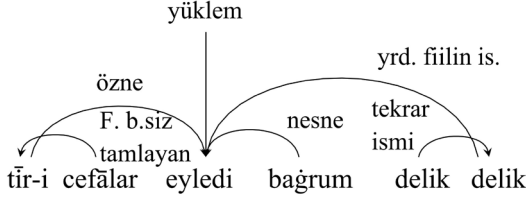
Tahlil

Beyit iki esas bir yan cümleden oluşmaktadır. İlk cümlelerin birleşik fiil olan yüklemine fiil kısmı *eyledi*, isim kısmı *delik deliktir*. Özne, *tîr* olup *cefalar* kelimesiyle Farsça belirtisiz tamlama meydana getirmektedir. İkinci cümlelerin yüklemi *tobtoluyam*, gizli öznesi birinci tekil şahıstır. *İle* edatı, *oklar* kelimesini *tobtoluyam* yüklemine bağlamaktadır. *Gam*, *okların* belirtisiz tamlayanıdır. *Nite*, zarf; *kim*, yan cümleyi soru zarfına bağlayan bağlama edatıdır. Yan cümlelerin öznesi *beliktir*. Cümlelerin gizlenen yüklemi “dopdoludur”, gizlenen edat öbeği ise “oklarla” şeklinde takdir edilebilir.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Cefa okları / cefalar oku bağrımı delik delik etti. Sadağın (oklarla) dolu olduğu gibi gam oklarıyla dopdoluyum.

İkinci Beyit

Bennâ-yı 'ışk bir ulu bünyâda şaldı tarh

Şaldı yüklem, *faili* üçüncü teklik şahıs, öznesi *bennâ*'dır.¹⁵ Yüklem etken geçmiş zaman¹⁶ ile çekimlenmiştir. *İşk*, *bennâ*'nın Farsça belirtisiz tamlaya- nıdır.

Bünyâda, *şaldı* yüklemının "dolaylı nesne"sidir (*mef'ülün-bih gayr-ı sarîh*). *Bir* ve *ulu*, *bünyâdın* sıfatlarıdır.

Bergamalı *tarh şaldı* sözünü iki şekilde tahlil etmiştir. Birincisine göre -gü- nümüz gramerinde olduğu gibi- "birleşik" bir yapıdır. İkinci ve tercih ettiği yoruma göre *tarh* nesnedir. Yukarıdaki açıklamalara binaen tahlilde *tarh*, *şaldı* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir (bk. "Birleşik fiiller").

Kim ol binâya kelle-i 'uşşâkdur helik

¹⁵ Metnin yayınlarında ilgili yerin çeviri yazısı şöyle verilmiştir (Bergamalı, 1946, s. 102, 2002, s. 63; Kaçar, 2018, s. 179): "Şaldı fi'l-i mâziyy-i ma'lûmdur fâ'il zamîri tahtında müstetirdür râci'dür. Bennâ-yı 'ışk tarh şaldınuñ mef'ülün bihisidür." Tıpkıbasıma bakıldığında راجعدر بنای عشقه yazıldığı görülecektir (Bergamalı, 1568, s. 82a). Çeviri yazımın doğrusu şöyle olmalıdır: "Şaldı fi'l-i mâziyy-i ma'lûmdur. Fâ'il zamîri tahtında müstetirdür, râci'dür bennâ-yı 'ışka. Tarh, şaldınuñ mef'ülün-bihisidür."

¹⁶ Fi'l-i mâziyy-i ma'lûm: 'etken geçmiş zaman' (Karabacak, 1997, s. 264).

Kim, bağlama edatıdır¹⁷. Kendinden sonra gelen yan cümleyi temel cümle-
nin “dolaylı nesne”si (*mef’ûlün-bih gayr-ı sarîh*) olan *bünyâda* sıfat olarak
bağlamaktadır. Bergamalı bunu “sıfat bağlacı” (*sıfat râbitası*) olarak adlandır-
mıştır.¹⁸ Bu adlandırma, *kim* edatının burada sıfat-fiille aynı vazifeyi gördü-
ğünü de çağrıştırmaktadır. Bununla beraber tahlilde *kim* bağlama edatı olarak
adlandırılacaktır.

Yan cümlelerin yüklemi olarak *helik*, öznesi olarak *kelle-i uşşâk* tespit edil-
miştir. Bergamalı, bildirme eki olan ve yükleme gelmesi gereken {-DİR}’ın
mısrayı vezne uydurmak için özneye getirildiğini savunmaktadır. Şiirde ge-
çen ifade günümüz Türkçesiyle “O binanın *helik* taşları âşıkların başlarıdır”
şeklinde, Bergamalı’nın takdir ettiği cümle ise “Âşıkların başları o binanın
helik taşlarıdır” şeklinde söylenebilir.¹⁹ Cümlelerin birinin yüklemi, diğeri-
nin öznesi durumundadır.

Bergamalı cümlede *tahsis* anlamı olduğunu da ifade etmektedir.²⁰ Fakat
cümlelerin anlamını takdir ederken özne ve yüklemi değiştirmeye *tahsisin* yönü
de değişmektedir. Bergamalı *tahsisin* anlamını *kelle-i uşşâk helikdür hemân
ol binânuñ helikidür* cümlesiyle açıklar. Bu ifade günümüz Türkçesine “Âşık-
ların başları ancak o binanın *helik* taşlarıdır” şeklinde çevrilebilir. Yani âşık-
ların başları ancak/yalnızca o binanın *helik*’idir, başka bir binanın değil. Fakat
şair birden fazla binayı veya birden fazla âşığı birbiriyle karşılaştırmadığından
âşıkların başlarını başka bir binaya değil de yalnızca o binaya *tahsis* etmesi bir
anlam ifade etmemektedir.

Yüklem ve özneye müdahale edilmeden cümlede *tahsis* anlamı aranacak
olursa binadaki tüm *helik*lerin ancak/yalnızca âşıkların başları olduğu anla-
şılır. Aşk mimarı öyle bir bina yapmıştır ki bu binadaki *helik* taşları yalnızca
âşıkların başlarıdır. *Helik* taşı olarak başka bir şey kullanılmamıştır. Dolayı-
sıyla burada bildirme ekinin *helike* değil de *kelle-i uşşâka* iliştilmesi cümle-
deki *tahsisin* yönünü değiştirmek için yapılan bir yüklem değişikliğidir. Ay-
rıca bildirme eki hangi unsura geliyorsa yüklem odur. Bildirme ekinin vezin
gereği yüklem olmayan bir kelimeye gelmesi zorlama bir yorumdur. Tahlilde
yüklem *helik* değil, bildirme eki alan *kelle-i uşşâk* olarak gösterilecektir.

¹⁷ Râbita: ‘bağlaç’ (Korkmaz, 1992, s. 211).

¹⁸ Metinde “mısrâ’-i evvelde binâyâ sıfat râbitası” şeklinde geçmektedir (Bergamalı, 1568, s.
83b, 1946, s. 104, 2002, s. 64; Kaçar, 2018, s. 180). Bununla beraber birinci mısradaki *bina*
değil *bünyâd* kelimesi yer alır. Bir istinsah hatası olmalıdır.

¹⁹ *Helik*, taş duvarlarda büyük taşlar arasına konan küçük taşlardır (Türk Dil Kurumu, t.y.).

²⁰ *Kasr* veya *hasr* da denen *tahsis*, bir niteliğin nitelenen bir varlığa veya bir varlığın bir
niteliğe mahsus kılınmasıdır. (Bilgegil, 1980, s. 97). Bergamalı terimi ifade etmek için *hasr*
kelimesini kullanmıştır.

Bergamalı, beyitteki *tahsis* anlamının sıfatın *mevsufun* (nitelenen isim) önüne geçirilerek sağlandığını söylemekle beraber sıfat ve *mevsuftan* ne kastettiğini açıklamamıştır. Bir cümlede özne *mevsuf* olarak, yüklem onun sıfatı olarak kabul edilebilir. Fakat Bergamalı *heliki* yüklem kabul ettiğinden sıfat *mevsufun* önünde olmuş olmaz. Eğer bildirme eki alan *kelle-i uşşâkı* yüklem kabul etseydi o zaman sıfat *mevsufun* önüne geçmiş olurdu. Sonuç olarak Bergamalı'nın ifadesi muğlak kalmaktadır.

Müellifin açıklamalarından bağımsız olarak bu mısradaki *tahsis* anlamını destekleyen üslup üzerine düşünülebilir. *Ol binâya kelle-i uşşâkdur helik* cümlesi “Ol binanın helikleri kelle-i uşşâkdur”a irca edilebilir. Cümle bu hâliyle söyleyenin kastına göre *tahsis* anlamı ifade edebilir de etmeyebilir de... Fakat şair bu cümle üzerinde tahsis anlamını pekiştiren bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bunlardan biri *helik* kelimesini çokluk değil teklik biçimiyle kullanmasıdır. Sonuçta bir binada bir tane *helik* olmaz. Kelime çokluk hâlde kullanılsaydı “heliklerden bazıları”, “heliklerden bir çoğu” veya “heliklerin hepsi” şeklinde anlaşılabilirdi. Fakat birden çok olması gereken *helikler* için teklik biçiminde *helik* kullanılması “tür” anlamını ifade etmekte, bu da okuyucunun buradan tüm *helikleri* anlamasını sağlamaktadır. Şairin diğer bir tasarrufu iyelik öbeğini bozup bir kısaltma öbeği oluşturması, “binanın heliği” yerine *binaya helik* demesidir. İyelik öbeğinde tamlayan tamlananı güçlü bir biçimde belirlemekte, *tahsis* etmektedir. Yani *helik* “binaya ait olmak”la *tahsis* edilmekte, sınırlandırılmakta, tanımlanmaktadır. İyelik öbeğinin bozulmasıyla *helik* daha az belirli bir hâlde gelip kendini *tahsis* eden bir hükme ihtiyaç duymaktadır. “Âşıkların kelleleri” olarak tanımlanması bu ihtiyaca cevap verir. Şairin üçüncü tasarrufu da özneyi yüklem sonrasına atmasıdır. Bu üç tasarrufla şiirde *tahsis* anlamının kastedildiği pekiştirilmektedir.

Bergamalı *kelle* kelimesinin çokluk hâldeki *uşşâk* ile tamlama yapılmasının *istiğrak*²¹ için olduğunu söyler. Yani kastedilen bütün âşıkların başlarıdır. Tamlamadaki *istiğrak* anlamının *kelle* kelimesinin teklik hâlde olmasıyla desteklendiği söylenebilir. “âşıkların kelleleri” denmesi gerekirken “âşıkların kellesi” denmesi *helikte* olduğu gibi kelimeye “tür” anlamı yüklemektedir. Bergamalı'ya göre şair böylelikle aşk hadisesinin büyüklüğüne işaret etmek istemiştir. Aşk, bütün âşıklar bir araya gelse bile üstesinden gelemeyecekleri büyüklükte bir hadisedir.

Bergamalı cümledeki *binaya* kelimesinin “bina için” anlamına geldiğini belirtir. Bu durumda *binaya* ifadesi *kelle* yüklemine bağlı bir zarf olmaktadır. Tahlilde bu şekilde gösterilecektir.

²¹ *İstiğrak*, kelimenin delalet ettiği anlamın tüm fertlerini kapsamasıdır (Bilgegil, 1980, s. 79).

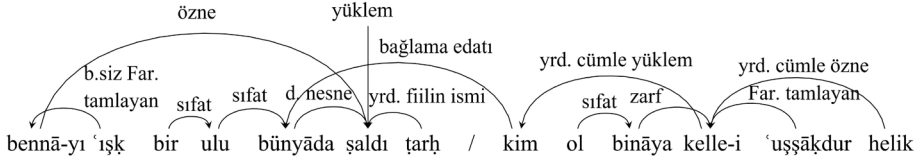
Bergamalı'nın *ol bina* gibi işaret öbeklerini tahlili yukarıda tartışılmıştı (bk. “İşaret öbekleri”). Tahlilde günümüz yaklaşımına uygun olarak *o* işaret sıfatı, *bina* isim olarak gösterilecektir.

Bergamalı ikinci mısrayı teşkil eden yan cümlelerin fiil anlamı gerektirdiğini söyleyerek cümleyi *kelle-i uşşak helik olucudur* şeklinde takdir eder. Hâl-buki burada, bildirme eki {-Dİr} mevcut olduğundan böyle bir takdire ihtiyaç yoktur. {-Dİr} eki “dur-” fiilinin {-Ir} ekiyle çekiminin kalıplaşmasıyla olduğundan Bergamalı'nın söz ettiği fiil anlamını barındırmaktadır.

Tahlil

Beyit biri esas, diğeri yan iki cümleden oluşmaktadır. Esas cümlelerin birleşik fiil olan yüklemine fiili *saldı*, ismi *tarhtır*. Özne *ışktır*; *bennâ* ile Farsça belirsiz tamlama oluşturmuştur. *Kim*, bağlama edatı olup *bünyâd* kelimesine, yüklemi *kelle* olan yan cümleyi bağlamaktadır. Yüklem *uşşak* ile birlikte Farsça tamlama oluşturmuştur. Yan cümlelerin öznesi *heliktir*. *Binâya* zarf, *ol* zarfın sıfatıdır.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Aşk mimarı, *helik* taşları âşıkların kelleleri olan ulu bir binanın temelini attı.

Üçüncü Beyit

Öpmek dilerken ol mehi âheng devr idüb

Bergamalı, *devr idüb* ifadesinin birleşik, anlamının “döndürmek zamanında” olduğunu belirtir. Yukarıda yapılan kavramsallaştırmaya göre *devr*, *idüb* yardımcı fiilinin ismidir (bk. “Birleşik fiiller”). *Bâ* olarak andığı {- (y)Up} eki *devr idüb* yan cümlesini *şehnâza başladı* cümlesinin zarfı yapmıştır.

Öpmek diler ifadesini Bergamalı birleşik bir yapı saymış, fiilin şimdiki zaman²² ile çekimlendiğini belirtmiştir. Şimdiki zaman ile bugün geniş zaman olarak adlandırılan {-r} eki kastedilmektedir. Türkiye Türkçesinde {-Iyor} eki

²² Hâl: ‘şimdiki zaman’ (Karabacak, 1997, s. 265).

yaygınlaşmadan önce şimdiki zaman, {-r} ekiyle ifade ediliyordu (Bergamalı, 1946, s. 17). Bergamalı'nın *öpmek diler* ifadesini birleşik saymasından *öpmek* mastarını nesne kabul etmediği anlaşılmaktadır. *Dilemek* kelimesinin *öpmek* ile birleşen yardımcı bir fiil gibi kabul edilmesi günümüz gramer anlayışından farklı olmakla beraber bunun tartışılması makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bergamalı'nın bu yaklaşımı; *öpmek*, yardımcı fiilin ismi olarak gösterilmek suretiyle tahlilde yansıtılacaktır.

Bergamalı'ya göre *öpmek dilerken* yan cümlesinin bağlı olduğu cümle ya *âheng devr idüb* yan cümlesi yahut *şehnâza başladı* temel cümlesidir. Bu seçenekler hakkında daha fazla bir şey demese de her iki durumun ne anlama gelebileceği yorumlanabilir. Birinci durumda şairin öpme dileğiyle ahengin devretmesi eş zamanlı olup şehnaza başlaması sonradan gerçekleşir. İkinci durumda ise şairin öpme dileği sürerken ahenk devredip şehnaza başlamıştır.

Bergamalı {-ken} ekini zarf anlamı ifade eden bir *harf* (zarf tümleci yapan bir ek) olarak tanımlamış, şimdiki zamanı mastara çevirdiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle {-ken}, *diler* fiilini isimleştirmiş, bugünkü ifadeyle zarf-fiil yapmıştır. Bergamalı cümleyi “öpmek dilemek içinde” şeklinde açıklamıştır.

Ol kelimesinin işaret ismi ve nesne olarak tespit edilmesine yukarıda açıklanan gerekçelerden dolayı itibar edilmeyecektir (bk. “İşaret öbekleri”). Dolayısıyla tahlilde *öpmek dilerin* nesnesinin *mehi* kelimesi olduğu, *olun* ise *mehin* sıfatı olduğu gösterilecektir.

Şehnâza başladı şonını kıldı büselik

Başladı birinci mısranın da bağlandığı temel cümlemin yüklemidir; etken geçmiş zamanla²³ çekimlendiği tespit edilmiştir. *Fail*, üçüncü teklik şahıs, özne birinci mısradaki *âheng* kelimesidir. *Şehnâza* kelimesi “dolaylı nesne”-dir (*mef'ülün-bih gayr-ı sarîh*).

Sonını kelimesinin sonundaki iyelik zamiri²⁴ *şehnaz* kelimesine dönmektedir²⁵ ve *kıldı* yüklemimin nesnesidir: “Şehnazın sonunu buselik kıldı”. *Kıldı* yüklemiminin *faili* üçüncü tekil şahıs, öznesi *aheng*dir: “Ahenk, şehnazın sonunu buselik kıldı.”

²³ Fi'l-i mâziyy-i ma'lûm: 'etken geçmiş zaman' (Karabacak, 1997, s. 264)

²⁴ Arap harfli imlada صوتكى şeklinde yazılan kelimedeki iyelik ekinden metinde *nun* zamiri diye söz edilmektedir.

²⁵ *Müeyessiretü'l-Ulûm*'un yayınlarında “Şon, kıldımuñ mef'ülün bihisidür ki mef'ül-i evvelidür nün zamîrine muzâfdür. Öyle zamîri ki şehnâza râci'dür.” şeklinde yazılmıştır (Bergamalı, 1946, s. 107, 2002, s. 66; Kaçar, 2018, s. 182). Son cümleden beyitte “öyle” diye bir zamir olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki şiir metninde böyle bir zamir yoktur. “Şehnaz kelimesine dönen zamir”le *son* kelimesinin sonundaki iyelik eki kastedilmektedir. “Öyle zamîri ki” olarak okunan ifadeyi “öyle zamîri ki” şeklinde okuyup “öyle bir zamir ki” diye anlamak gerekir. Böylece *sonını* kelimesindeki iyelik ekinin kastedildiği anlaşılır.

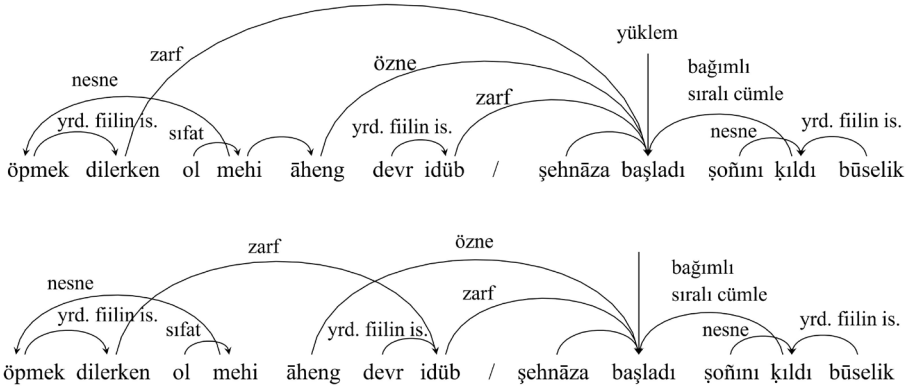

Bergamalı *buselik kıldı* ifadesinde *buseliki* ikinci nesne olarak tespit etmiştir. Yukarıdaki açıklamaya binaen tahlilde *buselik, kıldı* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir (bk. “Birleşik fiiller”).

Tahlil

Beyit üç yan, iki esas cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle yüklemi *başladı*, öznesi *âheng* olup *şehnâza* yükleme bağı “dolaylı nesne”dir. Yükleme bağı zarf olan *idüb*, *devr* kelimesiyle birleşik fiil teşkil etmektedir; öznesi temel cümle öznesiyle ortak olup *âheng*dir. *Dilerken* zarfının hangi cümle unsuru olduğu hususunda Bergamalı iki farklı görüş ileri sürmüştür. Birinciye göre yüklemi *devr idüb* olan yan cümle zarfı, ikinci görüşe göre yüklemi *başladı* olan temel cümle zarfıdır. Yan cümle yüklemi olan *dilerken* zarf-fiilinin ismi *öpmek* mastardır. Diğer yardımcı cümle yüklemi olan *öpmek*in nesnesi *mehi* kelimesi, *mehin* sıfatı ise *oldur*.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

[Sazende] o ayı öpmek dilerken eşlikçi devredip şehnaz başlandı; [şehnâzın] sonunu [da] buselik yaptı.²⁶

Dördüncü Beyit

Tâb-ı ruhında eyledi dil zülfini mekân

²⁶ Bergamalı'nın açıklamalarından *âheng*in akompanyatör veya eşlikçi kelimelerinin karşılığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlama sözlüklerde rastlanmadıysa da dil içi çeviride Bergamalı'nın tanımı esas alınmıştır.

Eyledi, yüklemidir. *Dilin fail* olduğu belirtilmiş, ayrıca bir *müpteda* tespit edilmemiştir. Bergamalı'nın bu yaklaşımının Türkçe cümle yapısına uygun olmadığı yukarıda ifade edilmişti (bk. "Müpteda, fail ve haber"). Bu sebeple tahlilde *dil* özne olarak gösterilecektir. Buradaki cümle türü diğerlerinden farklı olmadığı için *fail* de üçüncü tekil şahıstır.

Eyledi yüklemi için iki tümleş tespit edilmiştir: *zülfi*, *mekân*. Bunlardan *mekân* yukarıdaki tartışmaya binaen tahlilde yardımcı fiilin ismi olarak gösterilecektir (bk. "Birleşik fiiller"). *Zülfi* kelimesi üçüncü şahısla²⁷ bir tamlama teşkil etmektedir.

Bergamalı, *tâb-ı ruhında* ifadesini *vaşf-ı terkîbî*²⁸ (birleşik sıfat) olarak nitelmiş ve ifadenin aslını *ruh-ı tâb-nâkinde* olarak tespit etmiştir.²⁹ Bu yorumunu, *nahiv*deki sıfatın *mevsufuna* izafeti konusuna dayandırmaktadır.³⁰ Bergamalı'ya göre söz konusu tamlamada sıfat, nitelediği kelimenin tamlananı yapılmıştır. Doğrudan çevirisi "yanağının parlaklığında" olması gereken *tâb-ı ruhında* ifadesinin anlamı bu yoruma göre "parlak yanağında" şeklinde olup vazifesi *zülfini* kelimesini nitelermektir. Bergamalı'nın ibarenin bu anlamına göre mısraya verdiği anlam şöyledir: *şu 'elü yüzünün üzre ki zülfi döşenmişdür ol zülfi göñül mekân eyledi, idindi*. Günümüz Türkçesiyle ifade edilecek olursa "Gönül, parıltılı yüzünün üzerine salınan zülfünü yer edindi." İbare sadeleştirilecek olursa "tâb-ı ruhundaki zülf" şeklinde ifade edilebilir. Böylece "tâb-ı ruhunda" ifadesinin "zülfini" kelimesinin sıfatı olması belirginleşir. Bergamalı *ruh-i tâb-nâkin tâb-ı ruh* hâline getirilmesinin amacını sözü kısaltma olarak açıklamaktadır. Türkçede isimden sıfat yapan {-II} ekiyle aynı vazifeyi gören Farsça {-nâk} eki Bergamalı'ya göre sözü kısaltmak için atılmıştır. Bu ek atılınca tamlamadaki unsurlar ters çevrilmiş, anlamı sıfat tamlaması olan bir isim tamlaması elde edilmiştir. Bu biçim değişikliğinin kısaltma amacına bağlanması çok tekrar eden bir ifadenin zamanla kısaltılması olarak anlaşılabilir. Nitekim eski şiirde parlaklık, yanağın müptezelleşmiş bir niteliğidir.

²⁷ Arap harfli imlada زلفی yazıldığı için *nun* zamiri olarak ifade edilmiştir.

²⁸ Farsça dil bilgisinde kendilerinde sıfat anlamı bulunmayan iki veya daha çok kelimenin bir araya gelmesinden oluşan ve sıfat olmaya uygun olan bileşiklere *vaşf-ı terkîbî* denir (Şahinoğlu, 1997, para. 216).

²⁹ Metnin çeviri yazılarında beytin cümle tahliline başlandığı ilk cümle "Tâb-ı ruhında vaşf-ı terkîbîdür tâb-nâk-i ruhında demek mâ'nâsına." şeklinde yazılmıştır (Bergamalı, 1946, s. 110, 2002, s. 68; Kaçar, 2018, s. 183). Devam eden açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müellif *tâb-ı ruhında* ifadesinin aslının *ruh-i tâbnâk* olduğunu düşünmektedir. Açıklamanın baş tarafındaki تابناك رخنده ibaresi bu tamlamanın Türkçe kurallara göre yapılmış hâli olmalı, *tâb-nâk ruhında* diye okunmalıdır.

³⁰ Sıfatın nitelenenle tamlama yapılıp yapılamayacağı *nahiv*de tartışılan bir konudur (bk. Mehmed Zihni, 2000, s. 279).

Bergamalı *tâb-ı ruha* dair yukarıda açıklanan yorumunu tek seçenek olarak sunmamıştır. Beytin *muhassal manasını şu 'lelü yüzünüñ üzre ki zülfi döşenmişdür ol zülfi gönül mekân eyledi, idindi* şeklinde açıkladıktan sonra diğer bir seçenek olarak *yüzünüñ şu 'lesi ve harâreti zamânında dil zülfini kendüye mekân idindi* ifadesini vermiştir. Bu ikinci ifadede *tâb-ı ruh, yüzünün şulesi ve harareti* olarak tercüme edilmiştir. Bu ise ilk ve tercih ettiği görüşün aksine *tâb-ı ruhi* bir sıfat tamlaması olarak değil isim tamlaması olarak aldığı göstermektedir. Yine {-DA} ekinin zarf anlamı ifade eden bir edat (*harf*) olduğunu söylemesi de bu ikinci yoruma uygundur. Her iki görüş aşağıda iki ayrı şemada gösterilecek ve beyitlerin dil içi çevirisi her iki görüşe göre ayrı ayrı yapılacaktır. Birinci görüşe göre *tâb-ı ruhunda, zülfün sıfatı*; ikinci görüşe göre *eyledi* yüklemine bağlı zarftır.

Bergamalı *tâb-ı ruhunda* ifadesini *zülfün sıfatı* kabul edince tamlamayı sıfata dönüştürecek bir fiil takdir etme, gizlenmiş bir cümle unsuru varsayma, gereği duymuştur. Aslında “*tâb-ı ruhunda olan*” şeklinde daha sade söylenebilecek varsayımı, Bergamalı *zülfini tâb-ı ruhunda olucudur* şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadede “*ki*”yi atlamış olmalıdır. Nitekim daha önce aynı parçayı *şu 'lelü yüzünüñ üzre ki zülfi döşenmişdür* şeklinde “*ki*”li olarak tercüme etmiştir.

Gün germ olunca kendüye idindi gölgelik

Germ olunca yan cümlesinin *müfret* yerine geçen birleşik (*mürekkep*) bir yapı olduğu belirtilmiştir. *Müfret* yerine geçmesiyle kastedilen tek bir kelime gibi bir cümle unsuru olabilmesidir. Burada yan cümle temel cümlenin zarfı³¹ olduğu için *müfret* yerine geçmiştir. Yan cümlenin gelecek (*müstakbel*) zaman olduğu ifade edilmektedir. Zarf-fiil eki olan {- (y)IncA}'nın gelecek zaman ifade etmesinin ne anlama geldiği, ancak takip eden açıklamalar incelenerek yorumlanabilir. Yan cümlenin anlamının *gün germ olmak zamânına varınca kendüye gölgelik itdi, germ olıcağ kendüye gölgelik itmedi* olmadığı vurgulanmaktadır. Yani gönlün sevdiğinin zülfünü gölgelik edinmesi güneşin hararetlenmesine kadar devam edip, hararetlenmesiyle son bulmuş değildir. Bu açıklamalara bakılırsa yan cümlenin gelecek zaman olmasıyla kastedilen; yan cümlenin yüklemine temel cümlenin yüklemine zamanından önce tamamlanıp bitmiş olmamasıdır. Eski Türkiye Türkçesinde {- (y)IncA} ekinin “-e kadar” anlamıyla da kullanıldığı bilinmektedir (Timurtaş, 2012, para. 360). Nitekim Bergamalı (1946, s. 82-83, 2002, s. 53) da gramerinde bu ekin *dek* ve *değın* edatları gibi “sona erme” anlamına geldiğini belirtmektedir. Burada kastettiği ise ekin bu mısradaki “-e kadar”, “dek” veya “değın” anlamına gelmediğidir.

³¹ Mef'ûlün-fih: ‘zaman zarfı’, ‘mekân zarfı’ (Bergamalı, 1946, s. 77; 2002, s. 49).

Kendüye, *idindi* yüklemine “dolaylı nesne”sidir (*mef’ûlün-bih gayr-i sarîh*).

İdindi yüklemine *faili* üçüncü tekil şahıs, öznesi birinci mısradaki *dildir*.

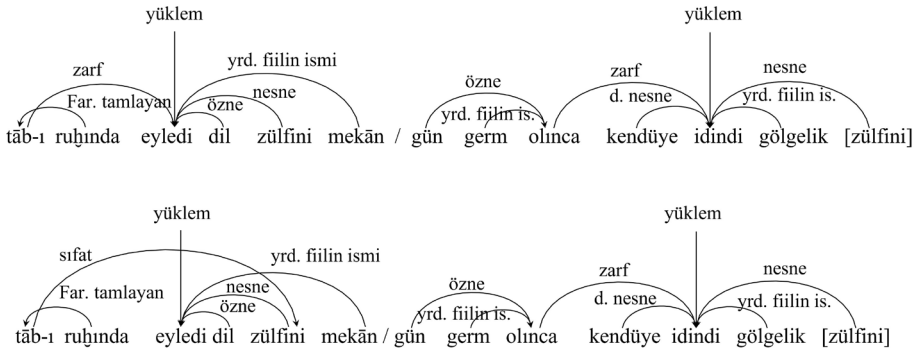
Yüklem ilk tümleci *zûlf* olarak tespit edilmiştir. Bu durumda cümlenin aslı şu şekilde varsayılır: “Dil, gün germ olunca *zûlfünü* kendine gölgelik edindi”. Belirtili nesne olan “*zûlf*” gizlenmiştir.

*Gölgelik*in ikinci tümleç olduğu söylenmiştir. Yukarıda izah edildiği üzere tahlilde *yardımcı fiilin ismi* olarak adlandırılacaktır (bk. “Birleşik fiiller”).

Tahlil

Beyit iki temel ve bir yan cümleden oluşmaktadır. Birinci cümlenin öznesi *dil*, birleşik fiil olan yüklemine fiil kısmı *eyledi*, isim kısmı *mekân*, belirtili nesne ise *zûlfünü*dir. *Tâb-ı ruhında* ifadesinin vazifesi hakkında iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre *zûlfün* sıfatı, ikinci görüşe göre yükleme bağlı bir zarftır. İkinci cümlenin *faili* gizli üçüncü tekil şahıs olup birinci cümledeki *zûlfün* zamiridir. Birleşik fiil olan yüklem fiil kısmı *idindi*, isim kısmı *gölgelik*dir. *Kendüye*, “dolaylı nesne”, *olunca* zarf tümlecidir. *Olunca* zarfı yan cümlenin birleşik fiil olan yüklemine fiil kısmıdır. Yüklem isim kısmı *germ*, öznesi *gündür*.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Gönül parlak yanağın üzerindeki saçını mekân tuttu; [sanki] gün kızışınca kendine gölgelik edindi.

Gönül yanağının parlaklığında saçını mekân tuttu; [sanki] gün kızışınca kendine gölgelik edindi.

Beşinci Beyit

Ꞑutlu ꞑapu açıldı Hayâli'nün üstine

Yüklem *açıldı*dır. Fiilin sözde *fail* (*kayim-makam-ı fail*) ile beraber yüklemi oluşturduğu belirtilmiştir. Fiilin özne dışında bir cümle olduğuna dayanan bu tespit yukarıda açıklandığı üzere tahlilde dikkate alınmayacaktır (bk. “Müpteda, fail ve haber”). *Fail* yerine *kayim-makam-ı fail* denmesinin sebebi yüklemün edilgen olmasıdır. *Fail* terimi çevrilmemişinden *kayim-makam-ı fail* “sözde fail” olarak tercüme edilmiştir. *Kapı* özne, *kutlu* öznenin sıfatıdır.

Bergamalı kelimelerin anlamını verirken *üst* kelimesini cins isim olarak tespit etmiştir. Fakat cümle tahlili yaparken, şerh ettiği beyit bağlamında *üstün* isim olmadığını yukarı yön (*isti'lâ*) bildiren bir edat (*harf*) olduğunu, dolayısıyla *Hayâli'nin üstine* öbeğinin isim tamlaması olamayacağını belirtir. Bergamalı'ya göre *üstine* kelimesinin sonundaki üçüncü tekil şahıs iyelik eki³² tamlayan eki olmayıp *üst* edatını diğer cümle unsurlarına bağlama vazifesi görmektedir.³³ Günümüz gramer terimleriyle ifade edilecek olursa *Hayâli'nin üstine* ifadesi isim tamlaması değil bir edat öbeğidir. Bununla beraber *üst* ve *Hayâlmin* ikisinin de “dolaylı nesne” (*mef'ûlün-bih gayr-ı sarîh*) olduğu ifade edilmiştir. Hâlbuki *üst* edat kabul edilecekse nesne olmamalıdır. Tahlilde *üstine* edat olarak, *Hayâli'nin* edat ismi olarak gösterilecektir. Bu tarz öbeklerin isim tamlaması veya edat öbeği olup olmadığı günümüz gramerciliğinde de tartışılmıştır (bk. Korkmaz, 2003, para. 842). Bergamalı'nın kendi içinde çelişen tahlili de konunun tartışılmaya müsait olduğunu göstermektedir.

Alçak gönüllü olaludan nite kim eşik

Bergamalı, *alçak gönüllü* öbeğini “birleşik sıfat” (*vasf-ı terkîbî*) olarak nitelmiştir. “Birleşik sıfat” ile sıfat vazifesi gören öbeği kastetmektedir. *Alçak gönüllü* ifadesi *alçak gönüllü kimse* şeklindeki bir sıfat tamlamasının isim unsuru düşürülerek meydana getirilmiştir. Bu tamlamada sıfat olan *alçak gönüllü* bir kelime öbeği olduğu için “birleşik sıfat” olarak adlandırılmıştır. Bergamalı, *olalın* isim ve haberinden bahsetmektedir. Bu terimler Bergamalı'nın birleşik fiillere dair yukarıda açıklanan yaklaşımlarından birine işaret etmektedir (bk. “Birleşik fiiller”). Yukarıdaki açıklamaya binaen tahlilde *gönüllü* kelimesi *ol-* yardımcı fiilinin ismi olarak gösterilecektir. *Alçak* ise *gönüllünün* sıfatıdır. *Alçak gönüllü olalın* tamamı *açıldı* yüklemine bağlıdır diyen Bergamalı bunun bir zarf olduğuna değinmemiştir.

³² Arap harfli imlada [اوستنه] ekin yalnızca “n” harfi yazıldığı için *nun zamiri* diye bahsedilmektedir.

³³ Bergamalı *üstün Hayâli'*ye ve *ol zamire* (*nun*, yani iyelik eki) *mukterin* olduğunu söyler. *İsm-i faili* “mukterin” olan “iktiran”, edatların diğer unsura ilişmesini ve ilgisini ifade etmek için kullanılır (el-Lebdî, 1985, s. 186).

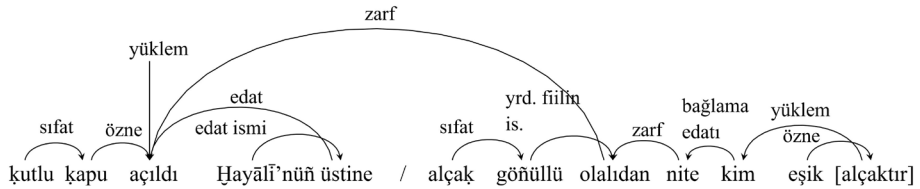
Nitekim açıklarken matla beytinde söylediklerini tekrar etmektedir. Bu açıklamaların isabetsizliği birinci beytin ikinci mısrasında dile getirildiği için burada tekrar tartışılmayacaktır. *Nite* zarf; *kim*, *olalıdan* zarf-fiilinin yüklem olduğu yan cümleye, öznesi *eşik* olan yan cümleyi bağlayan edattır.. Bu ikinci yan cümlelerin yüklemi Bergamalı'nın takdiriyle “alçak”tır. Yani cümle “nitekim eşik alçaktır” şeklinde varsayılmaktadır.

Bergamalı *olalıdan* yan cümlesinin sebep (*illet*) bildirdiğini ifade etmiştir. {- (y)AlI} zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde yüklem başlama zamanını ifade ettiği bilinmektedir (Deny, 1941, para. 1409). Beyitteki gibi kullanışlarda ise kinayeli bir şekilde sebep ifade edebilir. Bergamalı'nın kastedtiği bu olmalıdır.

Tahlil

Beyit bir temel cümle ve iki yan cümleden oluşmaktadır. Temel cümle yüklemi *açıldı*, öznesi *kapı*, öznenin sıfatı *kutlu*, “dolaylı nesne”si *Hayâlî'nin üstü*ndür. Temel cümle zarfı olan *olalıdan*, yardımcı cümle yüklemidir. *Gönüllü*, birleşik fiil olan yüklem ismi unsuru, *alçak* ise bunun sıfatıdır. *Nitekim*, yan cümleye diğer bir yan cümleyi bağlayan bağlama edatıdır. Bu ikinci yan cümle yüklemi, bağlamdan çıkarılabileceği için gizlenen “alçaktır” kelimesi, öznesi ise *eşiktir*.

Tahlil Şeması

Dil İçi Çeviri

Eşiğin (alçak olması) gibi alçak gönüllü olduğundan Hayâlî'nin üstüne kutlu kapı açıldı.

Sonuç

Makalede Bergamalı Kadri'nin Hayâlî Bey gazeline yaptığı şerh açıklanıp tartışıldı; günümüz gramer modeliyle Bergamalı'nın yaklaşımı telif edilerek beyit tahlilleri için bir yöntem ortaya kondu. Bu yöntemin görselleştirilmesi için *bağlılık ağacından* yararlanıldı. Kısaca ifade edilen bu işlemlerin hem dil bilgisi hem de edebiyat incelemesi sahalarıyla ilişkilendirilebilecek birtakım sonuçları olmuştur.

Bergamalı'nın Türkçe dil bilgisine dair günümüz gramerciliğinden farklı tespitleri olduğu malumdur. Bu farklılıklardan bazıları Türkçeyle ilgili eksik ve yanlış bilgilerden, bazıları ise inceleme modelindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bazıları ise bu makalenin sınırlarını aşan tartışma ve incelemelere muhtaçtır. Yanlış ve eksik bilgidен kaynaklanan tespitler tartışılıp açıklanmış; fakat tahlillerde ve tahlil şemalarında gösterilmemiştir. Model farkından kaynaklanan tespitler ve tartışmalı hususlar günümüz gramer anlayışıyla telif edilebiliyorsa edilmiş, edilemiyorsa tahlilde göz ardı edilmiştir.

Bergamalı, beyitlerin söz dizimini tahlil ederken yer yer şairin söz dizimindeki tasarruflarıyla ortaya çıkan anlam inceliklerini de ifade etmiştir. Bu da cümle tahlilinin yalnızca şiirdeki kelimelerin vazifelerini tespitle sınırlı kalmadığını şiirin yorumlanmasına bir basamak teşkil ettiğini göstermektedir. Söz diziminin anlamla ilgisi belagat ilimlerinden *meaninin* konusudur. Bergamalı'nın beyitlerin cümle yapısını tahlil ederken *meani* ilminin sahasına girmesi geleneksel şiir şerhinde cümle tahlilinin yerine işaret etmektedir. Kelime öbeklerinin türü, unsurlarının yapısı, cümlenin diğer unsurlarıyla ilgisi, cümle unsurlarının sıralanışı gibi gramatik hususların şiir yorumuyla ilişkilendirilmesi *meani* ilminin birikimiyle mümkün olmaktadır. Buna ilaveten Bergamalı'nın şerhi, dil içi çeviride ortaya çıkmayan kimi nüansların cümle tahlili ile ortaya çıktığını da örneklemektedir.

Hasılı Bergamalı'nın türünde yegâne olan şerhi divan şiirinin anlaşılıp yorumlanmasında cümle tahlilinin önemini vurgulamaktadır. Bu makalede XVI. yüzyıla ait bu yaklaşımın günümüz yöntemleriyle telif edilebileceği, açıklamalar ve *bağlılık ağacıyla* gösterilmiştir. Elbette bu yaklaşımın kapsamlı bir yöntem hâline gelebilmesi için üzerinde çalışılması gerekecektir. Bu makale yalnızca gerekçelendirme, temellendirme ve yüz yıllar öncesine dayanan ilk örneği anlaşılır kılma iddiasını taşımaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

AB	Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi.
DLT	Dîvânu Lugâtî't-Türk.
HaTouTou	Manuscripts Ouigours du IXe-Xe Siècle de Touen-Houang.
KB	Kutadgu Bilig.
KP	İyi ve Kötü Prens Öyküsü.
KTLG-F	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri.
Maitr	Maitrisimit Nom Bitig.

Kaynakça

- Andrews, W. G. (2012). Konuşma tarzı: Şiirsel sözdizim (T. Güney, Çev.). *Şiirin sesi toplumun şarkısı* içinde (7. bs, s. 33-51). İletişim.
- Atalay, B. (1946). *Bergamalı Kadri: Müyessiret-ül-ulûm* (Tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin). Türk Dil Kurumu.
- Bergamalı Kadri. (1568). *Müyessiretü'l-'ulûm* (Ms. Or. Oct. 2056). Berlin Devlet Kütüphanesi, Berlin, Almanya.
- Bergamalı Kadri. (1946). *Müyessiret-ül-ulûm* (Tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin) (B. Atalay, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Bergamalı Kadri. (2002). *Müyessiretü'l-'ulûm: Giriş-metin-sözlük-terimler dizini-tıpkıbasım* (E. Karabacak, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat bilgi ve teorileri 1: Belagat*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1330). Müyessiretü'l-'ulûm. *Bilgi Mecmuası*, 1(6), 658-660.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)* (A. U. Elöve, Çev.). Maarif Vekaleti.
- Dilçin, C. (2011). Divan şiirini günümüzün Türkçesine aktarma ve dil içi çeviri. *Divan şiiri ve şairleri üzerine incelemeler* içinde (1. bs, s. 225-247). Kabcacı.
- Doğan Averbek, G. (2021). The manuscripts Oskar Rescher sold to the Berlin State Library between 1913-1936. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11(2), 477-568.
- el-Dahdah, A. (1988). *Mu'cemu muştalahâti'l-i'râb ve'l-binâ' fî kavâ'idil-'ārabîyyeti'l-'ālemiyye ('Arabî-İnglîzî) (İnglîzî-'Arabî)*. Maktabat Lubnan.
- el-Lebdî, M. S. N. (1985). *Mu'cemü'l-muştalahâti'n-nahviyye ve's-şarfiyye*. Mu-assasah al-Risalah & Dar al-Furqan.
- Eryiğit, G., Adalı, E. ve Oflazer, K. (2006). Türkçe cümlelerin kural tabanlı bağıklık analizi. *15. Türk Yapay Zekâ ve Yapay Sinir Ağları Sempozyumu* içinde (s. 17-24). Muğla.
- Götz, M. (Ed.). (1979). *Türkische Handschriften* (C 4). Steiner.

- Holbrook, V. R. (1998). *Aşkın okunmaz kıyıları: Türk modernitesi ve mistik romans* (E. Köroğlu ve E. Kılıç, Çev.). İletişim.
- Kaçar, M. (2018). Hayâli Bey'in Müyessiretü'l-ulûm'da şerh edilen gazeli. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4(Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Özel Sayısı), 172-186.
- Kaçar, M. (2019). Müyessiretü'l-ulûm'un kayıp nüshaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 66(2), 247-264.
- Karabacak, E. (1997). Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-ulûm'u ile Ahmed Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarındaki terimler üzerine bir inceleme I. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8, 253-283.
- Kâzım Nâmi [Duru]. (1328). Türkçe şarfiñ mücidi. *Türk Yurdu*, 24, 748-754.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu.
- Leeds Üniversitesi Dil Araştırmaları Grubu (t.y.). *The Quranic Arabic corpus—Word by word grammar, syntax and morphology of the Holy Quran*. <https://corpus.quran.com/>
- Mehmed Fuad [Köprülü]. (1933, Mart 27). On altıncı asırda yazılmış Türkçe Türk grameri. *Cumhuriyet*, 5.
- Mehmed Zihni. (1328). *El-ıavlu'l-ceyyid fı şerhi ebyâti't-telhîş ve-şerhayhi ve-hâşiyeti's-Seyyid*. Matbaa-i Âmiri.
- Mehmed Zihni. (2000). el-Muktedab: Nahv kısmı. *El-Muntehab ve'l-muktedab fı kavâidi's-sarf ve'n-nahv* içinde. Marifet.
- Özyıldırım, A. E. (2002). Nedim'in meşhur beytine Vakanüvis Esad Efendi'nin şerhi. *Türkoloji Dergisi*, 15(1), 139-143.
- Şahinoğlu, N. (1997). *Farsça grameri: Sarf ve nahiv*. Kitabevi.
- Timurtaş, F. K. (2009). *Osmanlı Türkçesi grameri III: Eski yazı ve imlâ, Arapça, Farsça, eski Anadolu Türkçesi*. Alfa.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi: XV. yüzyıl (Gramer-metin-sözlük)*. Kapı.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Helik. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 14 Temmuz 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Uzun, T. (1997). *Arapça sarf-nahiv terimleri sözlüğü*. Damla.

Extended Summary

The article addresses the methodological challenges in analyzing old Turkish poetry, focusing on Bergamalı Kadri's 16th-century commentary on Hayali's *ghazal*. In his commentary in *Müyessireti'l-'Ulûm*, Bergamalı applied the method used in Arabic literature for analyzing the *Qur'an* and Arabic poetry on a Turkish poem. The modern commentary method already encompasses aspects of Bergamalı's approach like lexical and figurative analysis, as well as intralingual translation. However, this article argues for the additional inclusion of syntactical analysis, an element in Bergamalı's method, for a more comprehensive analysis of old Turkish poetry.

This article explains and discusses Bergamalı's study, bridging the gap between his work and current scholarship. It integrates his approach with modern grammar and presents a poetry analysis method visualized through dependency trees. This process has produced some findings relevant to literary analysis and grammar.

Bergamalı's assessments on Turkish language differ from modern grammarians due to various factors. Some discrepancies stem from insufficient information about the language, while others arise from differences in analytical models. While some discrepancies require further discussion beyond the scope of this article. Those resulting from insufficient information are acknowledged but not included in the analyses. Evaluations stemming from model discrepancies and those require further discussion are incorporated into the analyses only if they can be reconciled with current grammatical understanding.

While analyzing the syntax of the couplets, Bergamalı also expressed the subtleties of meaning that emerged with the syntactical changes. This demonstrates that sentence analysis is not only limited to determining the functions of the words in the poem but also serves as a steppingstone to the interpretation of the poem. The relationship between syntax and meaning is a topic of interest in the field of *'ilm al-ma'ânî* (word order rhetoric). Bergamalı's entry into this field while delving into the analysis of couplet sentence structure suggests the role of sentence analysis in conventional poetry criticism. The author's comments on the phrases and sentence elements are in line with this framework.

One interpretation about the phrases is that the repetitive phrase *delik delik* adds meaning to the couplet in describing the state of the lover and that this meaning is compatible with the plural suffix in the subject of the sentence. Another interpretation is that the plural form of the determiner in the phrase *kelle-i uşşâk* increases the scope of the expression of the phrase.

There are also different approaches to the interpretation of the Persian-origin phrases. The fact that the phrase *tîr-i cefâ* is made according to Persian rules is explained by emphasizing the word *tîr*. This is a remarkable observation because it is a different interpretation of the use of Persian phrases, which are used extensively in old Turkish poetry.

Another remarkable interpretation of Persian phrases is seen in the explanation of the expression *tâb-ı ruh*. It is argued that the phrase, which should be a noun

phrase when considered independently, is a “compound adjective”. In other words, the expression *tâb-ı ruhın*, which should be translated as “the brightness of his/her cheek”, is said to mean “his/her bright cheek”. This interpretation will contribute to the interpretation of these frequently used expressions in old Turkish literature.

Bergamalı argues that changing the word order in the second couplet (adjective and modified word) creates a meaning restriction. Although what he says about the reason and direction of the *restriction* may seem inaccurate, it is important to determine the existence of *restriction* and to consider it in the analysis of the sentences.

Bergamalı's explanation of all these subtleties of meaning based on sentence analysis determines the place of sentence analysis in poetry interpretation. In addition, Bergamalı's commentary shows that some nuances that are not revealed in the intralingual translation are revealed through sentence analysis. The ambiguity as to which clause the phrase *gün germ olunca* is related to continues in the intralingual translation, but is revealed by sentence analysis.

In short, Bergamalı Kadri's commentary emphasizes the importance of syntactical analysis for interpreting old Turkish poetry. This article shows, with explanations and a *dependency tree*, that this 16th century approach can be reconstructed with today's methods. Of course, this approach needs to be studied to become a comprehensive method. The purpose of this article is only to ground, and make understandable the first example.

Tatar ve Başkurt Söz Yapımında Yeni Bir Birleşik Ek: +lıkl / +lëklë

Murat ÖZŞAHİN*

Özet

Söz yapımının fonetik, morfolojik, söz birleştirme, söz gruplarının birleşik söze evrilmesi, ek yardımı ile birleşik sözlerin oluşumu, tür ve işlev değişikliği, kısaltmalar gibi çok çeşitli yolları vardır. Türk dilinin yapısı gereği bunların en aktif olanı ise şüphesiz morfolojik yoldur.

Ekler, frekanslarına göre üretken, az üretken veya ölü olarak sınıflandırılırlar ve gramerlerimizde ya alfabetik ya da frekansları bakımından sıralanırlar. Frekansları dışında yapı bakımından da eklerin çeşitli tasnifleri vardır. Bunlar, en temelde basit ve birleşik ekler olarak tanımlanırlar. Birleşmelerinin ne zaman gerçekleştiği tam olarak belirlenemeyen birleşik eklerin genel olarak yazı dili tarihinin ilk ve orta dönemlerinde oluştuğu ifade edilir. Ancak bu durum, dilin sürekliliği bağlamında içinde bulunduğumuz zamanın dilin var oluş süreci olarak kabul edilmediğinin de bir göstergesidir. Hâlbuki ek birleşmeleri, bu devamlılık içerisinde yakın dönemde de meydana gelebilir. Bu makale, bir ek birleşmesinin birkaç yönden karşılaştırmalı olarak nasıl tespit edilebileceğine dair yöntem ortaya koymayı hedeflemektedir. Tatar ve Başkurt edebî dillerinde tespit edilen ve insana dair nitelikleri ifade etme işleviyle kullanılan +*llkll* (+*llk*+*ll*) ekinin varlığına işaret edilmektedir. +*llk* ekinin başka eklerle birleşerek yeni biçimler meydana getirdiğini gösteren örnekler farklı çalışmalarla da ortaya koyulmuştur. Çalışma sırasında tercih edilecek terimde ortaya çıkabilecek belirsizliğin önüne geçmek amacıyla birleşik ek, ek kalıplaşması, ek yığılması terimlerinin kapsamı üzerine düşüncelere yer verilmiştir. Bu düşünceler ışığında +*llkll* eki, birleşik bir ek olarak tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Başkurt, birleşik ek, ek birleşmesi, isim yapımı

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/03a1crh56>
mozsahin35@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2135-0985>

A New Compound Suffix in Tatar and Bashkir Word Derivation: +İlkl / +İlklë

Abstract

There are many ways to derive words, such as phonetical, morphological, word combination, the evolution of word groups into compound words, formation of compound words with the help of suffixes, changing of type and function, and abbreviations. The most active of these is undoubtedly the morphological way due to the structure of the Turkish language. Suffixes are classified as productive, less productive or dead in each period according to their frequency and are listed alphabetically or by frequency in our grammar studies. Apart from their frequency, there are various classifications of suffixes in terms of structure. They are basically defined as simple and compound suffixes. It cannot be determined precisely when compound suffixes were formed. It is generally thought that these occurred in the early and middle periods of the Turkish language history. However, in the context of the continuity of the language, this situation is also an indication that the current time is not accepted as the process of the existence of the language. In contrast, the suffix combinations may also occur in the recent period within this continuity. The study points out the existence of the +İlklI (+İlkl+I) suffix, which is detected in Tatar and Bashkir literary languages and used to express human qualities. Examples showing that the suffix +İlkl forms new forms by combining with other suffixes have also been presented in different studies. This article aims to reveal a method for detecting a suffix combination comparatively from several aspects.

Keywords: Tatar, Bashkir, compound suffix, suffix combination, noun formation

Dil tarihi, dillerin söz dizimi, çekim usulleri üzerine orijinal veya bir başka dilin gramer anlayışından hareketle ortaya çıkan fikirler ve eserlerle doludur. Dilin söz varlığının kaydedilmesi, iletişim odaklı bir boyut oluşturur ve hem dönemi hem de günümüz için standart kabul ettiğimiz şekilleri belirler. Bu standartların sonucu olan söz varlığı, dilin çekim, yapım ve söz diziminin çıktıkları olarak tarihi ve çağdaş sözlüklerde muhafaza edilmektedir. Ses biriminin kalıplaşmış anlam yükleri temelinde dilin çekim, yapım ve dizim usulleri ile şekillendiğini ve tüm işleyişini, varlığını bu üçayağın sağladığı standart anlamlara borçlu olduğunu görebiliriz. Dil bilgisinin her alanı, bu dil içi öğelerin birbirileri ile olan ilişkilerini taşıyan sistematik sahalar olarak modern dil biliminin doğuşuna kadar gittikçe artan merakları kendine çekmeyi başarabilmiştir.

Bu yazıdaki ilğimiz, dilin yapım usulüne yöneliktir. Elbette söz yapımının fonetik, morfolojik, söz birleştirme, söz gruplarının birleşik söze evrilmesi, ek yardımı ile birleşik sözlerin oluşumu, tür ve işlev değişikliği, kısaltmalar gibi çok çeşitli yolları vardır.¹ Türk dilinin yapısı gereği bunların en aktif olanı ise şüphesiz morfolojik yoldur. Ekler yardımıyla yeni sözlerin türetilmesi, gramerlerimizin en kapsamlı bölümlerini teşkil eder; hatta kimi geleneksel gramerlerde morfolojik söz yapımı dışındaki diğer yollardan hiç söz edilmez.

Gramer çalışmalarında ekler; ses özellikleri², kullanım sıklıkları³ ve yapısal durumları⁴ ile tasnif edilirler.⁵ Yapısal açıdan ekler, basit veya birleşiktir⁶. Hem basit hem de birleşik ekler, Türk dilinin yazılı tarihi boyunca izlenebilmektedir (krş. Keskin, 2020). Ekler ve ekler arasındaki ilişkiler, Türk dili uzmanlarıncı tarihsel olarak değerlendirilmektedir ve tüm bu ek birleşmelerinin tarihî metinlerdeki varlığına dayanarak -birleşmelerin kesin tarihi belirlenemese de- özellikle gramerleşmenin dilin tarihsel dönemlerinde teşekkül ettiği kanısına ulaşılmaktadır (krş. Lehmann 2002). Daha açık bir ifade ile Türk dili tarihi açısından çağdaş dönemin başlangıcı olarak kabul edilen XIX. asrın ikinci yarısından sonra bir ek birleşmesinin olup olmadığı belirsiz kalmıştır. Hâlbuki dilin canlılığı ve buna bağlı olarak sürekli evrimi, söz konusu birleşmelerin

¹ Bu konuda Brinton ve Traugott'un oluşturduğu tasnif; söz yapımının olağan süreçleri (birleşikler, türetme, dönüştürme, kırılma ve söz eksiltme, harmanlama, örnekleme, kısaltma söz, anlam aktarması, kök yapımı, üstdilsel atıf), kurumsallaşma, birleşme / kaynaşma biçimindeki sözler (dizim, karmaşık>basit leksem, iç çekilme, deyimleşme ve nedenlilik), özerlikteki artış olarak sözcükleşme gibi başlıklar altında verilmiştir (Brinton ve Traugott, 2005, s. 32-61; aktaran Güzel, 2013, s. 83-85).

² Korkmaz, eklerin çok şekilliliği için bir kural ortaya koyar. Buna göre; 1. tek ünsüzden ibaret ekler 2. Geniş ünlü taşıyan, ancak eklendiği kelimedeki kök-ek arasında bir ünsüz değişmesi söz konusu olmayan ekler 3. Ön veya iç sesteki ünlüsü dar olup da iç seste ünsüz değişmesi söz konusu olmayan ekler ile ünlüsü geniş olup da iç seste ünsüz değişmesine uğrayan ekler 4. Ünlüsü dar olup iç seste kök-ek arasında ünsüz değişmesine uğrayan eklerin sahip olduğu şekil sayılarını verir (2003, s. 17).

³ Bunlar, canlı ve ölü olarak tasnif edilen eklerdir (krş. Korkmaz, 2003, s. 19-20).

⁴ Yapısal durumları, eklerin kökeni çerçevesinde bir anlam ifade etmez. Eklerin köken incelemeleri, muhakkak ki yer yer kurgusaldır. İfade edilmek istenilen ise dil tarihi boyunca herhangi bir birleşmeye uğrayıp uğramamasıdır. Kimi ek birleşmelerinin her iki unsuru müstakil bir görevle kullanılırken kimilerinin tek unsurunun bir görev taşıdığı görülür.

⁵ Ahanov, dil verilerine dayanarak sözlerdeki anlam ilgisinin ekler için de söz konusu olabileceğini belirtir. Buna göre eş adlı ekler, çok görevli ekler, eş görevli ekler, karşıt görevli ekler şeklinde bir başka tasnif daha ortaya koyar (2008, s. 280-290).

⁶ Dil çalışmalarında yapı bakımından ekler, genel olarak basit ve birleşik şeklinde sınıflandırılırlar. H. İbrahim Delice ise üçüncü bir grup olarak "birlikte ek" terimini ileri sürer ve *ol-DU ol-ACAİK, gel-Dİ gel-ELİ; yedi-DEN yetmiş-E, boy-LU boy-UNCA* vb. örnekleri birlikte ek olarak tanımlar: bk. H. İbrahim Delice (2014). *Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?*, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül-4 Ekim 2013 Bildiri Kitabı, İstanbul.

veya tarihsel addedilen başka durumların sadece çok eski dönemlerde değil, yeni veya yakın dönemlerde de gerçekleşebileceğini düşünmemizi gerektirir. Gramer gelişimi bir son noktaya sahip değildir; bu süreç, yeniden yaratımın sürekli tekrar ettiği bir süreçtir ve dillerde bu tekrarlamaları üstlenecek koşullar her zaman vardır (Gökçe 2013, s. 23). Bu konuda Bogoroditskiy'nin “genişlemiş son ekler, daha yaygın olanlara kıyasla dilin daha geç dönemlerinde oluşmuştur” (1935, s. 101) ifadesi de yakın dönemde teşekkül edecek ek birleşmeleri fikrini nispeten destekler.

Eklerin bu genişlemesi; gramerlerimizde ek kalıplaşması, ek birleşmesi/ birleşik ek veya ek yığılması gibi terimlerle ifade edilmektedir. Ancak bu üç terim, aynı türden bir genişlemeyi ifade etmeyip farklı türden genişlemelerin ifadesi olmalıdır. İlgili bu yazıda da tercihlerimizin daha açık anlaşılması için Tatar ve Başkurt yazı dillerinde bir ek birleşmesi olarak ele alınan +ıklı/+lëklë biçim birimi hakkında değerlendirmeler sunmadan önce bu terimsel bulanıklığı gidermek gerekmektedir.

Ek Yığılması, Ek Kalıplaşması ve Birleşik Ek Terimleri

İki ekin birlikteliği temelinde gerçekleşen olaylar, ilgili çalışmalarda terminolojik olarak iki ayrı şekilde verilir. Bunlardan biri, *ek yığılması*, diğeri ise *ek birleşmesi* veya *birleşik ektir*⁷. “Ek yığılması (pleonasmus), ek kalıplaşması sonucu oluşan yeni biçimlere, aynı veya aynı türden başka eklerin getirilmesi süreci olarak bilinir” (Karaağaç, 2013, s. 363). Karaağaç, bunun ortaya çıkışını ilk ekin görevindeki bir aşınma, bir donuklaşmaya bağlar. İlk ekin, birleştiği sözle ya kaynaşarak yeni bir biçim oluşturduğunu ya da sonradan gelen ek ile kaynaşarak birleşik bir eke dönüştüğünü ifade eder. Ona göre burada yeni oluşan söz veya ekin kendisinde bir donuklaşma olmadan bu iki olayın gerçekleşmesi söz konusu değildir. Bu yüzden ek yığılması olayının başlangıcı, ek kalıplaşmasıdır (2013, s. 363). Ek kalıplaşması ise, “aynı veya aynı işlevli iki ekin birleşerek yeni bir ek oluşturma sürecidir. Bu süreçte ilk ek, anlamca veya işlevce donuklaşır; ancak ikinci ekle birlikte bir değer taşır hâle gelir. Türk dilinin tarihinde ek yığılması sonucu oluşmuş birkaç birleşik ek vardır: ET. *-gu+çı* > TT. *-ıçı*, *Kıp. -vçı*; ET. *-g+ -sa* > TT. *-msa*; ET. *-niñ + -ki* > Tat. *-nikı*; ET. *-gın + -ça* > TT. *-ınca*; ET. *-dık + -ça* > TT. *-dıkça vb.*” (Karaağaç, 2013, s. 363).

Söz konusu durum için Karaağaç'ın bahsini ettiği gibi bir ek yığılması mı yoksa birleşik ek mi demeliyiz? Ek yığılmasının açıklamasını karşılaştırmak üzere birleşik eke yönlendiren Karaağaç, hemen hemen aynı örnekleri birleşik ek maddesi altında da sıralamaktadır (krş. Karaağaç, 2013).

⁷ Birleşik eklerle dair daha fazla bilgi ve tanım için bk. Biray ve Keskin, 2015, s. 110-113.

Korkmaz, ek yığılmalarını tasnif ettiği çalışmasında “bazı yığılma olaylarının meydana gelişinde ilk ekin yeni bir fonksiyon ile gelişmiş olmasının rol oynadığını belirterek tarihî lehçelerden *-ginça/-ginçe* (< -ğ+1+n+ça) ‘bir zamana kadar=bir zamandan önce’ anlamında zarflar yapan ekin diğer taraftan ‘-nca, -dığı zaman’ anlamlarında zarflar teşkil etme özelliği ile geliştiğini” ifade eder (1960, s. 178). Görüldüğü üzere Karaağaç ve Korkmaz’ın tanımları, birbirinden uzak değildir.

Eker ise; edilgen çatılarda karşılaşılan *söyle-n-i-l-, de-n-i-l-, ye-n-i-l-* örneklerindeki gibi *-n- + -l-* formundaki birleşmeleri *-n-* kaynaklı işlev zayıflığı dolayısıyla gerçekleşen ek yığılması olarak tanımlar (2010, s. 333). Ancak kalıplaşma şartına bağlamaz.

Kalıplaşma, yığılma veya birleşme hadiselerinin genel olarak yapım ekleri ile örneklendirildiğini görürüz. D. Sinor, ise çokluk ekleri üzerinden birleşmeyi anlatır ve birleşik ek olarak basit çokluk eklerinin oluşturduğu kombinasyonlara işaret eder. Sinor, Ural-Altay dillerinde çokluk ekleri üzerine hazırladığı çalışmada ekleri, basit ve birleşik olarak tasnif etmektedir. Ancak Sinor’un (1952) verdiği birleşik çokluk eklerinin de doğal olarak kalıplaşmalar neticesinde birçok kombinasyondan teşekkül ettiği görülür.

Öztürk, ek yığılmasını *aynı ekin üst üste gelmesi* (*kim+i+si, bir+i+si* gibi), *aynı işlevi gören iki farklı ekin birleşmesi* (*+ñ+I+z, +ñ+lar* II. çokluk emir veya *ogul+an > oğlan+lar* gibi çokluk kalıplaşmaları gibi) ve *alıntı kelimelerde ortaya çıkan yığılmalar* olmak üzere üç gruba ayırır (2017, s. 2185). Ek yığılması, kimi araştırmacılar tarafından da *dil bilimsel uzatım* olarak adlandırılmıştır (bk. Sarı, 2015). Bu son adlandırma, dil bilimsel olduğu kadar retorik açısından da bir anlam taşır.

Verilen örnekler ve açıklamalara bakıldığında *ek yığılması* terimi ile ilk ekin işlevinin yitimi veya zayıflığı neticesinde yine aynı eki alması veya aynı işlevde bir başka ek ile birlikte kullanılması kastedilir. Ek birleşmesi ise, aktif görevli iki ekin var ettiği yeni bir kalıplaşmayı ifade eder. Bu kalıplaşma yeni bir tür ve görev meydana getirmektedir. Karaağaç’ın verdiği kimi örnekler ve elbette birleşik zarf fiil ekleri, söz konusu bu kalıplaşmaların ürünüdür. Bu örneklerdeki temel görünüş şayet kalıplaşma ise; bu olayı *ek kalıplaşması* olarak tanımlamak gerekir. Nitekim genel olarak dil çalışmalarında da bu şekilde tanımlanmaktadır (krş. Gülsevin, 2001; Argunşah, 2011; Güzel, 2010a; Güzel, 2010b vb.). Fikrimizce burada yeni bir tanımlamaya muhtaç olan terim, *birleşik ek* terimidir. Her ne kadar ek yığılması ve kalıplaşması birleşik ek niteliği gösterebilir de birleşme nitelikleri bakımından farklı karakterler arz ederler. Bu sebeple ek yığılması ve kalıplaşmasından farklı olarak birleşik ek, aynı türde ve işlevlerini canlı olarak devam ettiren eklerin bir araya gelerek tür

değişikliği meydana getirmeden oluşturduğu bir kalıplaşmanın adı olmalıdır. Dolayısıyla çalışmamızın konusu olan +İlk+II şeklinde birleşen ve işlevleri canlı olan iki isim yapım ekinin⁸ oluşturduğu bu kalıplaşmayı, birleşik ek olarak adlandıracağız.

+İlk Eki ile Oluşan Birleşik Ekler

Varlığını veya en azından var olma sürecini delillendirmeye çalıştığımız +İKII birleşik eki, birleşik ek tanımımızdaki yegâne ek değildir. Bunun gibi aynı türden işlevleri canlı başka biçim birimlerin oluşturduğu birleşik yapının varlığına işaret eden çalışmalar vardır.⁹

Kazak gramerlerinde verilen +şIIIk yapısı, birleşmenin açık görüldüğü örneklerden biridir. Uygur, bu birleşmede ilk +şI ekinin işlevinin hissedilmediğini belirtir (2008, s. XIX). Biray da bu birleşik yapının ‘soyut isimler’ meydana getirdiğini söyleyerek söz konusu birleşmenin belirli bir anlam değeri olduğuna dikkat çekmiştir (Biray vd., 2015, s. 62). Kırgız şekil bilgisi çalışmalarında da +çIIIk şeklinde isimden isim türeten işlek biçimler arasında bu birleşik yapı kaydedilmiştir (Abduvaliev, 2008, s. 85).

Ahanov, Kazakçada ulama ile meydana gelen birleşik yapım eklerini verir: +şIIIk, +lAs, +ñkl, +ndI, +KIIKtI, +mpaz, +LAn-, +sIrA-, -ñklrA-. “Birleşik ekin yapısındaki ilk birim kökten ayrılarak sonraki birime kaymış (bu durum ulama olayının sonucudur) ve bu birimler birbirleriyle iyice birleşerek kaynaşmıştır” (Ahanov, 2008, s. 296)¹⁰. Ahanov kaynaşmış ekleri ‘farklı eklerin birbirlerinden ayrılmayacak bir hâl almasıyla oluşan ve günümüzde tek bir biçim birim olarak kabul edilen ek biçim birimler’ olarak tanımlar (Ahanov, 2008, s. 296). Burada kaynaşmış eklerle birleşik ekleri birbirinden ayırır ve genel olarak Türk lehçelerine ilişkin dil bilgisi çalışmalarında bunların ayrıldığından bahseder. Örnek olarak +lA-s- ekini verir ve her ikisinin kimi

⁸ Söz konusu isim yapım eklerinin işlevselliği ve tarihsel derinliği konusundaki cümlelerimizin dayanağı için: bk. Clauson, 2007, s. 189.

⁹ Hem kalıplaşmalardan bahsetmesi hem de ele aldığımız ekler yönüyle farklı birleşmelerin sunulmasından ötürü Yıldırım’ın çalışması kayda değerdir. Yıldırım, Türkmen ve Özbek lehçelerinde +İlk parçacığının kalıplaştığı pek çok örnek verir: -mAzİlk, -mAkİlk, -cAkİlk, -mAlİİlk gibi. Ancak bu misaller, +İlk isim yapım eki değil, i-dük biçimindeki yapının kalıplaşması olarak değerlendirilmiştir: -mAz idük > -mAzıdUk > -mAzİlk, -mAk i-dük > -mAkıdUk > -mAkduk > -mAkİlk, -cAk i-dük > -cAkİlk > -cAkİlk, -mAlI i dük > -mAlıdIk > -mAlılk. Ele aldığımız birleşik yapıdaki gibi etkin iki isim yapım unsurunun birleşmesine dair +slzİlk, +İİlk, +çİİlk görünüşündeki birleşmeleri verir ve bunların da aynı kaynaktan geldiğini ifade eder (2016, s. 83-88). Yıldırım, Özbek Türkçesinin dil bilgisini ele aldığı eserinde isim yapımı bahsinde eklerin yapısındaki birleşiklik özelliğini belirterek örnekler gösterir (bk. 2009, s. 41-46).

¹⁰ Fark edileceği gibi Ahanov’un kullandığı *birleşik ek* terimi, bizim yukarıda tanımladığımız kavram olmayıp ek kalıplaşmasını ifade etmektedir.

örneklerde kaynaşmış kimi örneklerde ise birleşik olarak değerlendirilebileceğine işaret eder. Elbette aynı durum, Türkiye Türkçesi ve diğer lehçelerdeki örneklerde de görülür. Örneğin; *selamlaş-* eyleminde birleşik yapıdan söz edilmez. *Selamla-* eyleminin varlığı ile eklerin *selam+la-ş-* şeklinde müstakil bir dizgeye göre geldiği anlaşılır. Fakat *vedalaş-* eylemi için durum böyle olmaz. Bu örnekte müstakil dizge içerisinde *vedala-* şeklinde bir eylem beklenir. Bu eylemin yokluğu, söz konusu ek dizgesinin birleşik yapıda ilerlediğini ve sözün *veda+laş-* biçiminde yapısal olarak tahlil edilebileceğini gösterir.

Esra Gül Keskin, benzer bir birleşme olarak görebileceğimiz *-gUIUksUz* ekinin örneklerini verir ve bu yapının Türk dilinin tarihî dönemleri içerisinde sadece Eski Uygur Türkçesi döneminde kaydedildiğini belirtir (2020, s. 202).

Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden sadece Kazak Türkçesinde *-gUIUG* ekinin genişlemiş biçimine rastlanır. Mustafa Öner, Kazak Türkçesinde *-gIIIkII* ekinden bahseder: *turgılıktı* ‘istikrarlı, bir kararda duran’, *tingiliktı* ‘işine bağlı, sakin, sebatkâr’ (1998, s. 83). Doğan ve Koç da Kazak Türkçesinde *-ğılıqtı*, *-giliktı* eklerini vererek bu ekleri *-GI + LIK + LI* birleşmesiyle açıklar: *jetkiliktı* ‘yeterli’, *jergiliktı* ‘yerli, mahalli’, *turgılıqtı* ‘sürekli, temelli’ (2013, s. 198). Ferit Yusupov, Tatar Türkçesinin ağızlarında *-gu* isim-fiil ekiyle *+IIk* birleşmesiyle oluşan *-gılık* ekinin geniş kullanım alanına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ekin *-ğilih*, *-gilih*, *-hilih*, *-hilih* ve *+II* ekiyle genişlemiş *-ğilkli* biçimleri de bulunmaktadır. Yusupov, “Orta (Kazan Tatarları) diyalektin başka ağızlarında” *-ğılıq* ekinin çok seyrek kullanıldığını ve genellikle kalıplaşmış ifade ve deyimlerde görüldüğünü söylemiştir (2014, s. 87).

Beşen Delice, Türkmen Türkçesinde *+çI+IIk* eklerinin birleşerek kalıplaştığı ve *+çIIIk* (*hayınçılık*, *parahatçılık*, *insançılık*) birleşimindeki sözlük maddelerinin doğrudan *+IIk* ekli biçimlere (*hayınlık*, *parahatlık*, *insanlık*) yönlendirildiği tespitini paylaşır (2007, s. 160).

Demirez Güneri, Yeni Uygur Türkçesinde *+IIk* ekinin bulunduğu yapıları, ek yığılması olarak tanımlar. Bu ekle yapılan addan ad yapımı *+çIIIK*, *+çAIIK* ve sıfat fiil biçimleri ile *-GU+IUK*, *-mAsIIK*, *-ArIIK*, *-ydiganIIK*, *-İvatKANIIK*, *-GANIIK* birleşmelerini verir, örnekler gösterir (2016, s. 169). Dikkat edilirse bu birleşmelerin dizgesinde *+IIk* ikinci unsurdur.

Korkmaz, *+sız+IIk* şeklindeki birleşmeye dikkat çeker: “*+IIk* soyut adlar türetme ekiyle birleşerek, akılsızlık, başarısızlık gibi adlardan yokluk görevinde soyut adlar türeten bir ek” de oluşturmuştur (2003, s. 65).

Tatar Grammatikası I adlı eserde de *+sIzIIk*, *+IIIIk*, *+çIIIk* biçimleri müstakil biçim birimler olarak tasnif edilir (2015, s. 228-230). Söz konusu eklerin birleştiğine dair görüş, kesin olarak ifade edilir.

Sibirya Tatar diyalektinde ise doğrudan ele aldığımız bu ekin varlığına ilişkin veriye ulaşılır. Alkaya'nın G. H. Ahatov'un *Tatar Diyalektolojisi* (Kazan, 1984) eserine atıfla verdiği ve isimden isim kategorisi altında bulunduğu +İkkl-İ eki için '+İkkl, +İkkl ekinin genişlemiş biçimidir, soyut isimler türetir. İşlek değildir' kaydı düşülmüştür. Örnek olarak *dörİs+İkklē* "adil, dürüst" verilir (2021, s. 296). Alkaya'nın işaret ettiği ek, Tatar Türkçesinin diyalektlerinde işlek olmasa da standart dilin sözlüklerinden elde edilen örnekler, edebî dilde bu ekin daha aktif olduğunu göstermektedir.

Ahtemov, isimlerden sıfat yapımını incelediği bölümde +İİ ekinin işlevleri bahsi içerisinde *gezellēklē, igēllēklē, kēsēllēklē, tūbensēllēklē* örneklerini de göstererek +İİ ekinin kökün ifade ettiği anlamla daimi şekilde nitelik kazanmış sıfatlar yaptığını ifade eder. Aynı bölümde *kemsēllēklē, ħainlıklı, şatlıklı* örneklerini de sunan Ahtemov, +İİ ekinin kökün ifade ettiği anlamın süreli olduğunu bildiren sıfatlar yaptığını belirtir (1994, s. 81-82). Elbette Ahtemov, verdiği örneklerdeki ekleri birleşik olarak değerlendirmez. Ancak Tablo-1'e bakıldığında söz konusu örneklerin genel olarak seyrek kullanıldığı veya hiç tespit edilemediği görülecektir.

Verilen açıklamalarda ortak nokta, +İİk isim yapım eki ile başka ve oldukça aktif isim yapım eklerinin bir araya gelerek yeni biçimler oluşturabildiğidir. Elbette her iki veya daha fazla yapımlık unsurun bir araya gelmesi, birleşik ek olarak tanımlanacakları anlamına gelmez. Bu tür dizilimlerin birleşik ek olarak tanımlanabilmeleri için belirli işlev ya da işlevler ortaya koymaları gerekir.

Sorun

Hem +İİk hem de +İİ(g) ekleri, Eski Türkçe döneminden beri belirli fonksiyonları ile varlığını sürdüren temel eklerimizdendir. Türk dilinin isimden isim yapımı işlevini kesintisiz biçimde yürüten bu iki ek, hem tarihsel hem de çağdaş morfolojide yer almaktadırlar. Bu denli köklü ve ileri derecede standartlaşmış, işlevsel ve kullanım sıklıkları yüksek¹¹ iki ekin kalıplaşma olasılığının da yüksek olması gerekir. Bu eklerin birbirine yaklaşması ise mümkündür. Johanson, Behağhel'in ilk kuralına da atıf yaparak cümlede olduğu kadar kelimedede de, sözü edildiği gibi, beraber işlev gören birliklerin yan yana ortaya çıkmaya meylettiklerini ve bunların sıkıca bir arada durduklarını ifade eder (2007: 91). Bu sıkı duruşun neticesi olacak bir birleşme nasıl tespit edilebilir?

Dikkat edilirse yukarıda bahsettiğimiz gramerlerde ve monografik çalışmalarda +sİz veya +İİ eki için ek birleşmelerinin mümkün olduğundan bah-

¹¹ Yuldaşev, *Başkurtça-Rusça Sözlük*'te (Moskova, 1958) kayıtlı tüm isimlerinin yaklaşık %15'ini bu ekin oluşturduğunu belirtir (1981, s. 101).

sedilir. Bu birleşmelerin yönü $+sIz+III$ veya $+II+III$ şeklindedir.¹² Ancak, söz konusu eserlerde tespit ettiğimiz örnek sözlerdeki $+III+sIz$ veya (Alkaya'nın Ahatov'a atıfla işaret ettiği değerlendirme hariç olmak üzere) $+III+II$ şeklinde birleşimlerden bahsedilmemektedir. Bunun temel sebebi, daha yaygın işlevsel özelliklere sahip $+III$ ekinin üzerine sıfat yapma ekinin getirdiği birçok örneğin ilgili lehçelerdeki varlığıdır. Örneğin Türkiye Türkçesinde $+III+sIz$ veya $+III+II$ dizgesindeki ekler, müstakil dizgede ve görevdedir; bir birleşme temayülü göstermemektedir.

Daha açık ifade edersek bu birleşimin bir ek birleşimi olarak kabul edilmemesinin nedenlerinden ilki ve belki de en önemlisi, $+III$ ekinin taşıdığı fonksiyon genişliği (soyut adlar, yer adları, araç adları, nitelik adları yapması) ve bunlara bağlı olarak elde ettiği yüksek kullanım sıklığıdır. Tarih boyunca $+III$ eki, soyut adlar, yer adları, araç adları, nitelik adları yaparak dilin ihtiyaç duyduğu referans bir ek olmuştur ve anlaşıldığı üzere ekin tarihsel derinliği ve yürüttüğü işlevsel çeşitlilik, belirli bir standardın dışına çıkmaz. $+sIz$ veya $+II$ eklerinin tanımlanabilen temel işlevi, isim soylu sözlerden sıfatlar yapmaktır. Peki, $+III$ ekinin bu şekilde temel bir işlevinden bahsetmek ne derece mümkündür? Bu soruya $+III$ ekinin belirtilen işlevlerinin hangisinin temel işlev olarak tanımlanabileceğinin açık olmaması sebebiyle temel işlevini tanımlamak güçtür şeklinde kısmî bir cevap verilebilir.¹³

$+III$ ve $+II$ biçimlerinin öncül veya ardıl olma durumları konusunda bir yargıdan bahsetmek güçtür. Hangisinin önce gelmesi gerektiği bir muammadır. Kök veya gövdeye yakınlığın etkisinin olup olmadığı açık değildir. $+III$ ekinin veya $+II+sIz$ eklerinin kök veya gövdeye yakınlıkları oranında bir değerlendirme farklı bir çalışma ile yapılabilir. Söz konusu eklerin ayrı veya üst üste eklenmesi ile yeni sözlük birimler meydana gelir. Ancak bunların köke yakınlıklarına göre değerlendirilmesi sözlük bilimin yanında da cümle sırası ve dolayısıyla ayırt edicilik açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Önsel (a priori) olarak ifade edilirse, $+II+III$ veya $+sIz+III$ eklenimi ile cümlenin fiiline yakınlık daha açık hissedilir. Ancak $+III+II$ veya $+III+sIz$ ekleniminde sıfatlık bir işlev ortaya çıktığından fiile yakınlığın, doğal olarak, daha sınırlı kaldığı söylenebilir. Muhtemelen bu eklerin görev ve sıklıkları göz önünde bulundurularak $+III$ biçiminin $+II$ ekine kıyasla öncül olduğu fikri doğabilir ki bu durum eldeki örnekler düşünüldüğünde tam aksini işaret etmektedir:

¹² Yuldaşev, çağdaş Başkurt edebî dilinin gramerinde $+II$ ve $+sIz$ (Bşk. $+hIz$) ekleri üzerine $+III$ ekinin geldiği pek çok örneği işaret eder (1981, s. 102).

¹³ Bu son cümlemizden söz konusu işlevlerin herhangi biri veya birilerinin daha az veya daha çok önemli olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

*karşı-lı-lık*¹⁴, *karşı-sız-lık* (!), *karşı-lık-lı*. Üstelik bu çalışmanın konusu, hangisinin öncül veya ardıl olduğunu belirlemek değildir. Bu tür bir amaç, başka yöntem ve bakış açıları gerektireceğinden ve buradan elde edilecek çıkarımın savımıza katkısı konusundaki büyük şüpheden dolayı söz konusu eklerin öncüllüğü veya ardıllığı inceleme dışında bırakılmıştır.

+II+III > +IIII biçimindeki yapılar, ilk morfemin kattığı nitelik anlamını kavramlaştırmaktadır. Elbette bu çıkarım, eklerin temel anlamından hareketle yapılır. Örneğin; *ağaç+lı+lık* gibi bir ekleşmede ‘ağaçlı olma hâlinde’ bahsedildiği açıktır. Daha farklı anlamsal değerlendirmeler, bu çıkarımların da sorgulanabilir hâle gelmesine sebep olabilir.

Varlığını ispat etmeye çalıştığımız +IIkII birleşik yapısı ise, ilgili lehçelerde tarihsel tespiti olmayan (bk. Hisamova 2017; Aznabayev ve Psyançin, 1976) ve genel olarak Türkçede art zamanlı olarak izi sürülemeyen bir yapıdır. Birkaç misal dışında (ki bu misaller de kalıplaşma gibi özel durumlar taşırlar) Türk dilinin tarihsel morfolojisinde karşılaşılmamaktadır. Bu nedenle söz konusu yapı, tarafımızca çağdaş Türkçenin belirli kollarında gerçekleşen daha geç bir oluşum şeklinde yorumlanmaktadır.

+IIkII birleşiminin benzer birçok sözlük maddesinde olması ile ekin dizgeli bir yapıda olduğu görülür. Çok sık olmayan bu dizgeli yapının belirli bir görevi olduğu anlaşılmaktadır.

Belirli bir dizgeye sahip olan biçim birimlerin zamanla standartlaşması olasıdır. “Biçim birimin kendine has anlam ve görevde tekrar tekrar kullanılması, onun bu anlam ve görevde iyice kalıplaşmasına imkân verir” (Ahanov, 2008, s. 291). Dolayısıyla +IIkII birleşimi de belirli bir anlam ve görev kazanmaya başlar.

+III ve +II, her iki ek de canlıdır. Bu iki ekin kaynaşıp kalıplaşması söz konusu değildir. Bu nedenle +IIkII yapısını bir kalıplaşma olarak tanımlamak doğru olamaz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu birliktelik, birleşik ek olarak tanımlanabilir. Tespitimize göre bu iki yapımlık biçim birim, bir araya geldiklerinde insan niteliğini karşılayan söz varlığının bağımsız unsurları olarak karşımıza çıkarlar ve belirttiğimiz Tatar ve Başkurt söz varlıklarında yoğun olarak bu işlevde yer bulurlar.

Yöntem

+IIkII biçiminde iki aktif unsurun meydana getirdiği birleşik bir ekin varlığı, sadece benzer yapılar ile ispatlanamaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi işlev ya da işlevlerin ortaya konulması gerekir. İşlevlerin belirlenebilmesi için de sözlükler taranmalı ve belirli bir anlam oluşturma yeteneği olup olmadığı

¹⁴ Örneğin, Başkurt Türkçesinde bu dizgedeki yani +IIIIK biçimindeki madde başlarının sayısı 67 olarak belirlenmiştir.

ğı karşılaştırılmalıdır. Bu maksatla Tatar ve Başkurt sözlüklerinde tüm madde başları taranmış ve +*llkll* yapısındaki tüm örnekler tasnif edilmiştir.¹⁵ Bu karşılaştırmaya üçüncü bir lehçe olarak Türkiye Türkçesindeki örneklerin de eklenmesi ile karşılaştırmanın kapsamı genişletilmiştir. Ancak verilen örneklerde sadece ele aldığımız +*llkll* birleşik eki ve onun anlam katkısı temelinde bir karşılaştırma sığ kalabileceğinden; bu yapının koşutu olarak değerlendirilebilecek +*llkslz* yapısı da sözlüklerde ve genel ağ ortamında taranmıştır.¹⁶ Sadece sözlüğe bağlı kalmak, doğru bir sonuç vermeyeceğinden genel ağ taraması bir zorunluluk olmuştur. Örneğin; *cılıksız* “ısınmasız; samimi olmayan” sözü, Tatar sözlüklerinde ve korpusunda¹⁷ yer almazken genel ağ taramasında 105.000 kullanıma ulaşmaktadır¹⁸.

Elbette tarihî sözlüklerimizin hazırlanmasında veya dil yadigârlarımızın sözlüklerinde bu tür bir birleşmenin varlığı tasavvur edilmediğinden dolayı bu eserlerde ekin varlığını gösterecek örnekler bulunmamaktadır. Yalnızca 19. yy. sonu ve 20 .yy. başı sözlüklerimizden *Lehçe-i Tatarî ve Kâmûs-ı Türkî*'de ilgili madde başlarını tanıklamak mümkün olmaktadır. Bu sözlüklerde varlığı tespit edilen +*llk* veya +*llkll* yapıları madde başları LT (=Lehçe-i Tatarî) ve KT (=Kâmûs-ı Türkî) kısaltmalarıyla belirtilmiştir. Elde edilen örnekler ve veriler, Tablo 1'de gösterilmiştir.

Özellikle Tatar ve Başkurt Türkçelerinin söz varlığındaki büyük yakınlık¹⁹ sebebiyle bu iki lehçedeki unsurlar için (*) simgesi, ortak maddeye işaret etmek için kullanılmıştır.²⁰

Her bir lehçede sözlerin koşut biçimlerinin tespiti, yalnızca sözlüklerden sağlanmamıştır. Yazı dili yanında konuşma dili örneklerini tespit edebileceğimiz söz yapım sözlüklerine de başvurulmuştur. Bununla da yetinilmeyip genel ağ üzerinde ilgili lehçedeki maddenin +*llkslz* paralel kullanımı sorgulanmış; varsa ilgili kutucuğa kaydedilmiştir²¹. Dizgenin ilk şekli yani +*llk* ve paraleli +*llkslz* örnekleri, madde başı olarak tespit edilemiyorsa Tablo 1'de Ø simgesi ile belirtilmiştir.

¹⁵ Edebî sözlükler dışında Başkurtça örneklerin bir kısmı, Ahtemov 1994b'de tespit edilerek tabloya eklenmiştir.

¹⁶ Ahanov, +ll ve +slz eklerini karşı görevli olarak tanımlar (2008, s. 287).

¹⁷ İlgili korpus için bk. <https://www.corpus.tatar/stat/tatcorpus3.words.sorted.length.single.txt>

¹⁸ 08.06.2023 tarihinde yapılan Google arama motoru sonuçlarına göre bu veriye ulaşılmıştır.

¹⁹ bk. Öner, 2006.

²⁰ Her iki yazı dilinin bu denli yakın olması sebebiyle * işareti ile gösterilen maddeler dışında da ortak maddeler ile karşılaşılabılır. Bu nedenle * işaretli madde sayısını en az olarak kabul etmek gerekir.

²¹ Bahsi edilen kullanımlar, ilgili lehçenin imlası ile genel ağ üzerinden taratılıp görülebileceğinden dolayı tablo üzerinde ayrıca verilmemiştir.

Tablo 1: Tatar, Başkurt ve Türkiye Türkçesi Sözlüklerde +ııklı Yapısı Örnekleri

<i>TATARCA 50 (KİŞİ=35)</i>	<i>BAŞKURTÇA 47 (KİŞİ=29)</i>	<i>TÜRKÇE 25 (KİŞİ=7)</i>
avızlık “ağızlık” avızlıklı “ağızlıklı” avızlıksız “ağızlıksız”	aralık “aralık, mesafe” aralıklı “aralıklı, mesafeli” Ø	Aralık aralıklı aralıksız
*barlık (LT) “varlık, zenginlik” barlıklı (K) “zengin” barlıksız (seyrek) “fakir”	avızlık “ağızlık” avızlıklı “ağızlıklı” avızlıkhız “ağızlıksız”	Ağırlık ağırlıklı ağırlıksız
baylık “zenginlik” baylıklı (K) “zengin” baylıksız (seyrek) “fakir”	avırlık “ağırlık, zorluk, meşakkat” avırlıklı “meşakkatli” avırlıkhız “meşakkatsiz, kolay”	Ağaçlık ağaçlıklı ağaçlıksız (seyrek)
bazarlık “pazarlık” bazarlıklı (LT) “pazarlıklı” bazarlıksız “pazarlıksız”	*barlık “zenginlik” barlıklı (K) “zengin” Ø	Arkalık arkalıklı arkalıksız
bötënlëk “bütünlük, sağlamlık” bötënlëklë “bütün, sağlam” bötënlëksëz (seyrek) “eksik, sağlam olmayan”	bërlëk “bütünlük” bërlëklë (K) “sözü bir” Ø	Ayrıcalık ayrıcalıklı ayrıcalıksız
Ø canlıklı (K) “diri, hareketli” Ø	danlık “şöhret” danlıklı (K) “meşhur, ünlü” danlıkhız “kıymetsiz; hor görülen” (seyrek/Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)	Bahçelik bahçelikli bahçeliksiz
cılılık “sıcaklık” cılılıklı (K) “sıcaklık veren; sıcak kanlı” cılılıksız “sıcak kanlı olmayan”	doşmanlık “düşmanlık” doşmanlıklı (K) “düşman, hasım, düşmanlık güden” Ø	Başlık başlıklı başlıksız
cimëşlëk “çiçeğin tohum taşıyan dişi organı” cimëşlëklë “meyve veren” Ø	*ëstelëk “içerik, muhteviyat” ëstelëklë “içerikli, muhteviyatlı” ëstelëkhëz “içeriksiz, muhteviyatsız” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok))	Derinlik derinlikli derinliksiz
Ø citkëlëklë “yeterli; bol, zengin” citkëlëksëz “yetersiz”	Ø *ëşlëklë (K) “işe hevesli, gayretli” ëşlëkhëz “tembel, gayretsiz; yeteneksiz” (seyrek)	Esenlik esenlikli esenliksiz (seyrek)

<p>çmnlık “gerçeklik, hakikat” çmnlıklı (K) “hakiki, gerçek; doğal” çmnlıksız “yapmacık; sahte” (seyrek Tukay’da var)</p>	<p>ëtlëk “1. İtlik. 2. kötülük.” ëtlëklë (K) “kötü niyetli, pis niyetli” Ø</p>	<p>Gözlük gözlüklü (K) (KT) gözlüksüz</p>
<p>*ëçtelëk “içerik, muhteva; konu” ëçtelëklë “içerikli, muhtevalı; konulu” ëçtelëksëz “muhteviyatsız, içeriksiz” (seyrek)</p>	<p>*ëzërlëk “hazırlık” ëzërlëklë (K) “hazırlıklı” ëzërlëkhëz “hazırlıksız” (seyrek)</p>	<p>Gündelik gündelikli (K) (KT) gündeliksiz (seyrek/ resmi yazılarda)</p>
<p>Ø *ëşlëklë (K) “çalışkan, becerikli” ëşlëksëz “serseri, tembel” (seyrek)</p>	<p>Ø ëzme-ëzlëklë “belli bir düzende olan, düzenli, kurallı” Ø</p>	<p>Hastalık hastahlı (K) (KT) hastahsız</p>
<p>*ëzërlëk “hazırlık” ëzërlëklë (K) “hazırlıklı” ëzërlëksëz “hazırlıksız” (seyrek)</p>	<p>ğërlëk “ar, utanma; namus” ğërlëklë (K) “arlı; namuslu” ğërlëkhëz “arsız, utanmaz; namussuz” (seyrek)</p>	<p>hazırlık hazırlıklı (K) hazırlıksız</p>
<p>ëzlëk “iz koyma yeri” ëzlëklë “düzenli, birbirini izleyen biçimde” ëzlëksëz “tutarsız” (seyrek)</p>	<p>ğëzëllëk “adil olma” ğëzëllëklë (K) “adil, adaletli” ğëzëllëkhëz “adaletsiz” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	<p>Karşılık karşılıklı (KT) karşılıksız</p>
<p>hezërlëk “hazırlık” hezërlëklë (K) “hazırlıklı” hezërlëksëz “hazırlıksız” (seyrek)</p>	<p>haxlık “adalet, doğruluk” haxlıklı (K) “adil, dürüst, doğru” Ø</p>	<p>kişilik kişilikli (K) kişiliksiz</p>
<p>*igëlëk “iyilik, engin gönüllülük” igëlëklë (K) “iyi, engin gönüllü” igëlëksëz “nankör, yararsız, değersiz” (seyrek)</p>	<p>hësterlëk “özen, ihtimam” hësterlëklë (K) “özenli, ihtimamlı” hësterlëkhëz “özensiz, ihtimamsız”</p>	<p>nitelik nitelikli niteliksiz</p>
<p>igënlëk “ekin yeri, tarla” igënlëklë “ekili” Ø</p>	<p>hızlık “rostoluk et” hızlıklı “rostoluk; rostolu” Ø</p>	<p>öncelik öncelikli önceliksiz (seyrek)</p>
<p>ikëlëk (LT) “ikilik” ikëlëklë (K) “dönek” Ø</p>	<p>höymelëk “sevimsizlik, sempatiklik” höymelëklë (K) “sevimli, sempatik” höymelëkhëz “sevimsiz; itici” (seyrek)</p>	<p>özellik özellikli özelliksiz</p>

ipteşlëk “arkadaşlık” ipteşlëklë (K) “arkadaş canlısı” Ø	hucalığ “sahiplik; idare, yönetim” hucalıklı (K) “sahipli, idare sahibi” hujalıkhız “yanlış yönetilen, yönetime elverişsiz” (seyrek)	parmaklık parmaklıklı parmaklıksız
irlëk (LT) “erkeklik” irlëklë (K) “erkek olan, yiğit” irlëksëz “namert; korkak” (seyrek)	hurhığ “utanma, arlanma” hurhıklı (K) “utandırıcı, aşağılayıcı” Ø	sağlık sağlıklı (K) (KT) sağlıksız
*istelëk “anı, hatıra” istelëklë (K) “hatıralı, anılı” istelëksëz “hatırasız” (seyrek)	hurpahığ “çorbalık” hurpahıklı “çorba için hazırlanmış, çorbalık” Ø	sarılık sarılıklı (K) sarılıksız (seyrek / tıp literatüründe)
*izgëlëk “ilahilik; iyilik; kutsiyet” izgëlëklë (K) “şefkatli, iyi yürekli” izgëlëksëz “kutsalsız, mukaddesatsız” (seyrek)	*igëlëk “kutsiyet, mukaddesat” igëlëklë “kutsal, mukaddes” igëlëkhëz “mukaddesatsız, kutsalsız” (seyrek)	şenlik şenlikli (KT) şenliksiz
*këçëlëk “alçak gönüllülük” këçëlëklë (K) “alçak gönüllü” Ø	*istelëk “anı, hatıra” istelëklë (K) “hatıralı, anılı” istelëkhëz “hatırasız” (seyrek)	yakalık yakalıklı yakalıksız (seyrek)
*këşëlëk “insanlık” këşëlëklë (K) “insaniyetli” këşëlëksëz “insaniyetsiz; merhametsiz”	*izgëlëk “ilahilik; iyilik; kutsiyet” izgëlëklë (K) “şefkatli, iyi yürekli” izgëlëkhëz “hayırsız, faydasız” (seyrek)	yemlik yemlikli yemliksiz
kimçëlëk (LT) “eksiklik” kimçëlëklë (K) “kusurlu” kimçëlëksëz “kusursuz”	qarşılığ “engel” qarşılıklı “engelli” qarşılıkhız “engelsiz” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)	Yeşillik yeşillikli yeşilliksiz
kişerlëk “dar uzun alan; kamelya, çardak” kişerlëklë “kamelyalı” Ø	kemsëlëk “noksanlık, eksiklik” kemsëlëklë “eksik, noksan” Ø	

<p>könççelék “kıskançlık” könççelékklé (K) “kıskanç” könççelékséz “kıskanç olmayan” (seyrek)</p>	<p>*kěşělék “alçakgönüllülük” kěşělékklé (K) “alçakgönüllü; hürmetkâr” kěşělékhéz “saygısız; kibirli” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	
<p>Ø küparahlı “çok mesafeli, çok aralıklı” Ø</p>	<p>*kěşělék “insanîyet” kěşělékklé (K) “insancıl; merhametli” kěşělékhéz “acımasız” (seyrek)</p>	
<p>*küzlék “gözlük” küzlékklé (K) “gözlüklü” küzlékséz “gözlüksüz”</p>	<p>kışlık “kışa dayanıklılık; kışa yetecek olan” kışıklı “kışa dayanıklı” kışıklıhız “sıcağı seven, sıcakçıl (bitki vs.)” (seyrek)</p>	
<p>ohlık / olık (LT oluğ) “büyüklük” ohlıklı / olıklı (K) “kibirli” Ø</p>	<p>kislék “akşam” kislékklé (K) “uykusuz” kislékhéz “akşam erken yatan” (seyrek)</p>	
<p>örlék “kiriş kalası” örlékklé “kalası” örlékséz “kalassız” (seyrek)</p>	<p>kürmelék “görümlük; görkem” kürmelékklé “görkemli” kürmelékhéz “görkemsiz” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	
<p>östēnlék “imtiyaz” östēnlékklé (K) “imtiyazlı” östēnlékséz “imtiyazsız, ayrısız; farksız”</p>	<p>*küzlék “gözlük” küzlékklé (K) “gözlüklü” küzlékhéz “gözlüksüz”</p>	
<p>rizalık “razılık” rizalıkı (K) “razı olan” rizalıksız “rızasız; rızası olmadan” (seyrek)</p>	<p>min-minlék “benlik” min-minlékklé (K) “bencil” Ø</p>	
<p>*şathık “mutluluk” şathıklı (K) “mutlu” şathıksız “neşesiz, keyifsiz, mutsuz”</p>	<p>sabırhık “sabır” sabırhıklı (K) “sabırlı” sabırhıklıhız “sabırsız” (seyrek)</p>	

<p>Ø şirlëklë (K) “komik, gülünç” Ø</p>	<p>“şatlık “mutluluk” şatlıkl (K) “mutlu” şatlıkhız “mutsuz; keyifsiz” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	
<p>tëreklëk “hayat, canlılık” tëreklëklë (K) “canlı, hareketli; heyecan uyandıran” tëreklëksëz “hayat olmayan; yaşamsız” (seyrek)</p>	<p>*tavarlık “pazar için üretim kapasitesi” tavarlıkl “pazar için üretim yapabilen” Ø</p>	
<p>tuñlık “sükunet” tuñlıkl (K) “sakin, zorluk çıkarmayan” tuñlıksız “dur durak bilmez; yerinde durmaz” (seyrek)</p>	<p>*tuqlık “tokluk” tuqlıkl “doyurucu” tuqlıkhız “doyurucu olmayan; besleyici olmayan” (seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	
<p>*tovarlık “satımılık” tovarlıkl (K?) “satıma uygun; pazarlıklı” tovarlıksız “ticari olmayan; pazarlıksız” (seyrek)</p>	<p>turalık “doğruluk, dürüstlük” turalıkl (K) “doğru, dürüst” Ø</p>	
<p>töşenkelëk “keyifsizlik” töşenkelëklë (K) “keyifsiz; efkârlı” Ø</p>	<p>tübensëlëk “alçakgönüllülük; hürmetkârlık” tübensëlëklë (K) “alçakgönüllü; hürmetkâr” tübensëlëkhëz “kibirli; saygısız”(seyrek / Ahtemov’un ters dizim sözlüğünde yok)</p>	
<p>tuğançılık “kardeşlik; dostluk” tuğançılıkl (K) “arkadaş gören, yakın gören; yakınlık” Ø</p>	<p>*üzensëlëk “özellik; nitelik; kalite” üzensëlëklë “özellikli; nitelikli; kaliteli” Ø</p>	
<p>tuğanlık “kardeşlik; dostluk” tuğanlıkl (K) “kardeş canlısı; arkadaş canlısı” tuğanlıksız “dost canlısı, kardeş canlısı olmayan” (seyrek)</p>	<p>Ø üzsenlëklë “özgün; karakteristik” Ø</p>	

tuğrılık “doğruluk, düzgünlük” tuğrılıklı (K) “doğru; dürüst” tuğrılıksız “güven vermez; hain”	üzgelék “özellik” üzgeléklé “özgün” Ø	
*tuqlık “tokluk” tuqlıklı “doyurucu, besleyici” tuklıksız “kalorisiz; besleyici olmayan”	yaqsılık “iyilik” yaqsılıklı (K) “iyiliksever” Ø	
Ø tuygılıklı “doyurucu, besleyici” tuygılıksız “doyurucu olmayan”	yérlék “ton” yérléklé “gerekçeli” yérlékhéz “yersiz; manasız; temelsiz” (seyrek)	
üçlék “acımasızlık, kötülük” üçlélék (K) “kin güden, kinli” üçlékséz “kin gütmez” (seyrek)	yétkélék “yeterlilik” yétkéléklé (K) “kanaatkâr; yeterli” yétkélékhéz “yetersiz” (seyrek)	
*üzénçelék “nitelik, özellik” üzénçeléklé “özellikli, nitelikli” üzénçelékséz “özelliksiz, niteliksiz” (seyrek)	yullık “yolluk” yullıklı (K) “şanslı, kısmetli; uğur getiren” yullıkhız “şanssız, bahtsız” (seyrek)	
vekillék “vekillik” vekilléklé (K) “vekili olan; vekaletli” vekillékséz “vekili olmayan”	Ø ziyanlıklı “ziyankâr” ziyanlıkhız “zarar ziyan getirmeyen, zararsız” (seyrek)	
yégerlék-cigerlék “güç, kuvvet; kapasite” yégerlélék (K) “güçlü, kuvvetli; kapasiteli” Ø (bir örnek tespit edilmiştir)		
yuğarılık (LT) “üstünlük; kibirlik” yuğarılıklı (K) “erdemli” Ø		
zakonçalık “kural, kanun” zakonçalıklı (K) “kurallı, kanunlu” zakonçalıksız (seyrek) “kuralsız, kanunsuz”	-	

Değerlendirme ve Sonuç

Crystal, gramerin düzenli yapıların keşfiyle ilgilendiğini, düzensizliklerin genellikle incelenmediğini belirtir (2008, s. 254). Eklerin birleşmesi konusu, Türk dili grameri için düzenli kabul edilebilecek pek çok örnek sunmaktadır. Elbette burada düzenlilik olarak kabul ettiğimiz durum, eklerin türü ve eklenme sıraları yani morfoloji açısından yahut da gramerleşme (grammaticalization) karakteri açısından düzensizlik olarak değerlendirilebilir.²² Bu durum, birleşik ek tanımına uymadığından dolayı ya birleşik ek tanımı değiştirmeli ya da anlam odaklı bir birleşmeden bahsedilmelidir. Klasik tanımların çoğunda görülen aslında mekanik ilişkilerin kurallı kabul edilmesinden kaynaklıdır. Kurallı mekanik ilişkilerin nihaî sonucu olan anlam odağında bir birleşmenin göz ardı edildiği kanısındayız. Anlam temelli ek birleşmeleri, belki çok daha farklı bir bakış açısının işlenip şekillenmesi ile ayrı bir çalışma konusu olabilir.

“Biçim birimin kendisine has anlam ve görevde tekrar tekrar kullanılması, onun bu anlam ve görevde iyice kalıplaşmasına imkân verir.” (Ahanov, 2008, s. 291). Öyleyse tereddüt yok ki her müstakil birim, belirli bir görevde kalıplaşmış dil unsurudur. Biçim birimlerin birleşmeleri neticesinde ortaya çıkan yeni anlam ve görev de aynı şekilde yine bir kalıplaşmadır. Bu yazıda ortaya koyduğumuz düşünce ise, +İkkII yapılarının eldeki veriler ışığında tam bir anlam ve görev ortaya koymuş bir kalıplaşma olmasa bile, bu sürecin içerisinde olduğudur. Dolayısıyla birleşmenin gerektirdiği sonuca henüz varılmasa da bu sürecin anlam sıklıkları ile takip edilebildiğini söylemek mümkündür.

+İkk ve +II olmak üzere her iki ekin de canlı; hatta oldukça yüksek frekanslı oldukları görülür ve ilk bakışta bu ekler arasında mantıksal münasebetin varlığı, yoğun örnekler sebebiyle hemen ifade edilir. Nitekim hem +İkk hem de +II ekinin bu mantıksal birlikteliği; +II+İkk dizgesi ile tüm lehçelerde üst üste yeni kavramlar oluşturma işlevi ile tanımlanabilir. Bu tanımlama, iki ekin birleştiği veya birleşme eğiliminde olduğu düşüncesini algılamakta doğal bir tereddüt yaratacaktır. Ancak, temel kavram hâlinin; yani sadece +İkk ekli biçimin ve koşut biçimlerin (+İkksIz) yokluğu, bu eğilimi işaret eden göstergelerden biridir. Söz yapımında şayet müstakil bir dizge söz konusu ise ilgili ekin (+İkk) üzerindeki +II ve +sIz birimlerinin yoğunluk bakımından aynı olması veya yaklaşık olması beklenir. Ancak verilerde de görüleceği üzere +sIz birimli yapıların seyrek olduğu; hatta kullanılmadığı gayet açıktır. Bu sebeple

²² Bu tartışmalar, doğrudan konumuz olmayıp gramerdeki düzenlilik ve düzensizlik tartışmaları açısından Kerimoğlu'nun ilgili eserine bakılması tavsiye olunur (bk. 2014, s. 75-79).

söz konusu durumdaki örneklerde görülen *+IIkII* yapısı, birleşik bir yapı olarak değerlendirilmektedir.

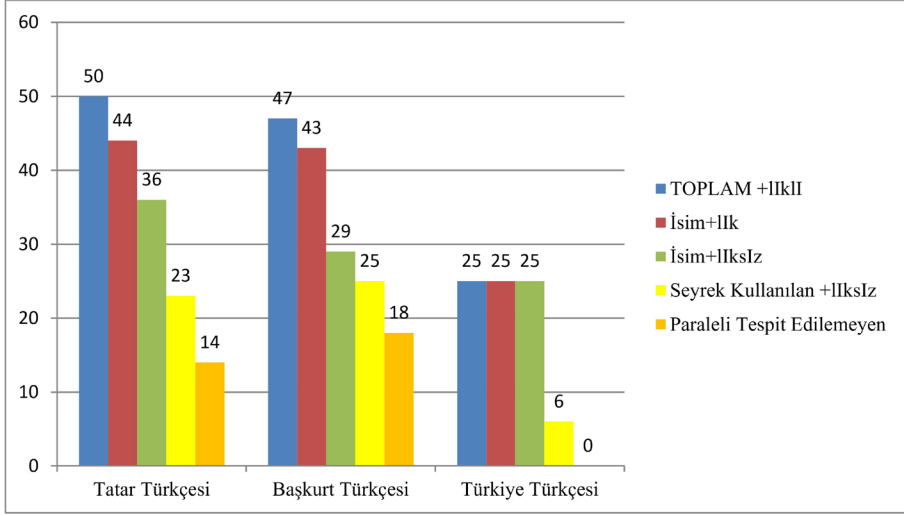
Burada söz konusu eğilimin varlığı fikri, -bir ön şart olmasa da- karşıtının yokluğuyla birlikte tanımlanabilir. Bu yokluğun değeri, sıfır değildir. Sıfır değerine ancak sözlükteki yokluk ve genel ağ ortamındaki yokluğun ikisi ile birlikte ulaşılabilir ki bu ulaştığımız değer de kesin bir sıfır olarak kabul edilemez. Nitekim sözlük ve genel ağ dışında yazılı eserlerde bulunma olasılığı göz ardı edilemeyeceğinden dolayı söz konusu değer, sıfıra yakın olarak kabul edilmelidir.

Birleşik ekleri oluşturan eklerin her bir unsurunun müstakil işlevleri olduğu ve birleşme sonrasında ise bu işlevlerinden farklı bir işlev yerine getirmeye başladıkları belirtilir (Keskin, 2020, s. 357). *+IIkII* biçimini oluşturan *+IIk* ve *+II* ekleri, isimden isim yapım fonksiyonlarını korurlar. Üstelik *+II* ekinin nitelik kazandırdığına dair de bir kuşku yoktur. O hâlde burada bir işlev değişikliğinden bahsetmek mümkün değildir. Söz konusu ekler, farklı durumlarda işlevlerini yürütürler ve birleşmenin neticesinde de bu işlevlerini yürütmeye devam ederler. Ancak bu birleşme, genel işlevden farklı olarak özellikle kişi niteliğini karşılama işlevi ile kullanılmakta ve kök yahut gövdeye eklenerek sözlük unsuru hâline gelmektedir²³ (bk. Tablo 1). Tablo1'deki görünüş, söz varlıklarındaki *+IIkII//+IIksIz* koşutluğunun Türkiye Türkçesinde çok sağlam olmasına karşın Tatar ve Başkurt Türkçelerinde bozulduğunu göstermektedir.

Ele alınan üç lehçedeki örnekler, bu bakış açısı ışığında değerlendirilecektir. Karşılaştırmanın daha iyi anlaşılması amacıyla bu noktada ilk olarak herhangi bir farklılığın yaşanmadığı Türkiye Türkçesindeki örnekler üzerinde durulacaktır.

²³ Buradaki hadisenin genel tanımı, gramatikleşme olamayacağından sözlükselleşme olarak değerlendirilmiştir. Zaten gramer unsuru hâline gelmiş yapı veya yapıların bir daha gramatikleşmesinden bahsedilemez. Bu nedenle buradaki hadise, iki ekin birleşmesi neticesinde ortaya çıkan bir sözlükselleşmedir. Ayrıca Gökçe, ilgili çalışmasında kullanım sıklığını gramerleşmeye neden olan etkenlerin başında saymıştır (2013, s. 25). Aynı şekilde sözlükselleşme için de kullanım sıklığı, temel etkenlerden biridir.

Grafik 1: +İlk, +İlkII ve +İlksIz Yapılarının Sayısal Verileri

Türkçe Sözlük'te bu dizgede olan madde başı sayısı 25'tir. Bu örneklerden 6'sı *Kâmûs- Türki*'de yer alır: *gözlüklü, gündelikli, hastalıklı, karşılıklı, sağlıklı, şenlikli*. Ayrıca (K) şeklinde de belirtilen yalnızca 7 madde başının kişi niteliği özelinde bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse buradaki örneklerin tamamının *isim+İlk* şeklinde aktif madde başları bulunmaktadır. Yani *göz+lük, günde+lik, hasta+hık, karşı+hık, sağ+hık, şen+lik* sözleri, sözlüklerimizde aktif madde başlarıdır. Bu durum, söz konusu dizgenin bir birleşme olmayıp +II sıfatlık ekinin müstakil görevde kullanıldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde *isim+İlkII* şeklinde bir dizgeden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir ve bunlar *isim+İlk+II* olarak müstakil dizge kabul edilmelidir. Müstakil dizgenin varlığını kanıtlayıcı *isim+İlksIz* dizgeleri de taranmıştır ve Türkiye Türkçesinde tüm örnek sözlerde bu dizgenin varlığına ulaşılmıştır. 25 maddeden sadece 6'sı (<10000)²⁴ seyrek kullanım olarak tespit edilmiştir: *ağaçlıksız, esenliksiz, gündeliksiz, öncelik-siz, sarılıksız, yakalıksız*. Bu örneklerden 2'si (*gündeliksiz, sarılıksız*) ise, terimlik nitelikte yalnızca resmî yazılarda ve tıp literatüründe yer alır. Türkiye Türkçesi için elde edilen bu sayısal veriler, ilgili dizgenin bir birleşme içerisinde olmadığına; bu dizilimin müstakil bir dizgede gerçekleştiğine işaret

²⁴ Veri, genel ağ ortamı üzerinden Google arama motoru kullanılarak elde edilmiştir. Aynı uygulama Tatar ve Başkurt lehçeleri için de gerçekleştirilmiş olup ilgili Tablo 1'de verilen ilgili kelimenin yanındaki "seyrek" ifadesi, sözün mezkur arama motorunda 10 binin altında olduğuna işaret etmektedir. Bu verilere 01.06.2023-15.06.2023 tarihleri arasında yapılan taramayla ulaşılmıştır.

etmektedir. Grafik 1’de de gösterildiği üzere bunların tamamının *isim+llksIz* paraleli tespit edilmiş olup paraleli olmayan yoktur.

Başkurt Türkçesinde ise ilgili yapının görüldüğü madde başı sayısı daha da artar. Başkurt söz varlığında toplam 47 sözün *isim+llkll* yapısında kaydedildiği görülür. Bu sözlerden 12’si Tatar Türkçesinde de madde başı olarak tespit edilmektedir. Kişi niteliği özelinde bir anlama sahip madde sayısı ise 29’dur ki bu rakam, tespit edilen örneklerin %59’una karşılık gelmektedir. Doğal olarak bu oran, eklerin birleşik bir dizgede standart bir anlam vermek üzere birleştikleri şüphemizi kuvvetlendirmektedir. Yalnızca Başkurtçada tespit edilen tüm örneklerin 4’ü hariç (bk. *əşləklə, əzme-əzləklə, üzsenləklə, zıyanlıqlı*) tümünün *isim+llk* müstakil formu, yine aynı sözlüklerde madde başı olarak yer alır (bk. Tablo 1). Dayanak noktalarımızdan biri olan madde başlarının *isim+llksIz* biçiminin varlığı yahut yokluğu, *isim+llkll* şeklinde bir birleşik ek olmaya yönelik daha belirgin veriler sunar. Tespit edilen madde başlarının *isim+llksIz* paralelinin sayısı 29 olarak tespit edilmiştir. Bu paralellerin sayısının yalnızca 4’ü aktif kullanımda iken 25’i seyrek kullanım olarak ölçülmüştür. Seyrek kullanımın bu denli yüksek olması, müstakil bir dizgenin varlığını şüpheye düşürmektedir.

Ayrıca ele aldığımız yapının paralel (*isim+llksIz*) biçimleri, söz konusu kaynaklarda geçmediği gibi genel ağ taramalarında da tespit edilememiştir. Paraleli tespit edilemeyen söz sayısı ise 18’dir. Bu veriler ışığında esas aldığımız 47 adet *isim+llkll* formundaki madde başının 4’ünün *isim+llk* formu yokken 18’inin de *isim+llksIz* formu bulunmamaktadır. Toplam tespitin yaklaşık yarısını teşkil eden bu durum, *isim+llk+ll* veya *isim+llk+sIz* formunda bir müstakil dizgenin olmayıp belirli bir kalıplaşmanın tam olarak varlığını göstermese de gramerleşmenin ilk adımına işaret etmektedir.²⁵

Özellikle Tatarcada tespit edilen 6 madde başı, bağımsız *isim+llk* şeklinde bağımsız birimler taşımadıklarından bu şekilde kalıplaşmış yapı izlenimi uyandırmaktadır. Bu düşüncenin en önemli desteklerinden biri de aynı kökten paralel *isim+llksIz* yapısının da olmamasıdır. Hemen belirtelim ki 35 oranında

²⁵ Verilen sayıların daha da fazla olduğu tablodaki notlara bakılınca anlaşılır. Burada verdiğimiz sayılara Ahtemov’un *Obratny Slovar Başkirkogo Yazıka* “Başkurt Dilinin Ters Dizim Sözlüğü” (1999) adlı çalışmasında verilmeyenler de dâhil edildiğinde paraleli olmayan birleşik dizgelerin sayısı belirgin şekilde artmaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi genel ağ ortamında yapılan taramalarda söz konusu paralel biçimlerin tespitine bağlı olarak bu biçimler, listeye eklenmiş ve Grafik 1’deki verilere dâhil edilmemiştir. Böylelikle en nesnel verinin sağlanması amaçlanmıştır.

kişi anlam alanı içerisinde madde başı ise +*İkl* yapısında tespit edilen toplam sayının %70 gibi bir oranını oluşturmaktadır.²⁶

Tatar Türkçesinin söz varlığında tespit edilen 50 madde başı *isim+İkl* formundadır. Bunlardan 44'ünün *isim+İk* biçimi mevcuttur. Ancak 6 madde başı (bk. *canlıkl*, *cëtkëklëklë*, *ëşlëklë*, *küparalıkl*, *şirlëklë*, *tuygılıkl*) için aynı söylenemez. *isim+İksIz* yapısında 36 madde başı paralel tespit edilmiştir. Bunların ise 13'ü aktif olarak kullanımda iken 23 paralelin seyrek olarak kullanıldığı görülür. *İsim+İksIz* şeklinde paraleli tespit edilemeyen 14 madde başı vardır.

Örneklerin verildiği lehçelerde *isim+II+İk* veya *isim+sIz+İk* dizgelerinin oran olarak sözlüklerde daha yoğun olduğu açıktır. Fikir vermesi açısından Başkurtçada *isim+II+İk* dizgeli sözlük birim sayısı 67'dir.

Eldeki verilere göre *isim+İkl* eki için üç durum ortaya çıkar. Bunların ilki, özellikle Türkiye Türkçesinde gördüğümüz herhangi bir birleşme ve kaynaşmanın olmadığı bir durumdur. Hem +*İk* hem de +*İkl* yapıların söz varlığı unsuru olarak tespit edildiği bu durum, paralel biçimlerinin varlıkları da göz önünde bulundurulduğunda +*İk* ve +*II* eklerinin müstakil işlevleri ile kullanıldığını gösterir.

İkinci ve üçüncü durum ise Tatar Türkçesi ve özellikle Başkurt Türkçesinde görülür. İkinci durum, +*İk* dizgeli unsurlar ve +*İkl* dizgeli yapıların varlığıdır. Ancak bunların kiminde paralel şekiller yoktur; yani +*İksIz* dizgesi sözlük unsuru olarak yer almaz. Bu durum, birleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bu tür örneklerde +*İkl* ekinin unsurları, müstakil bir dizge oluşturmadıkları için ayrı unsurlar olarak tahlil edilmemelidir.

Üçüncü durum ise +*İk* biçiminin hiç olmadığı, sadece *isim+İkl* dizgesindeki yapılarıdır. Tatar ve Başkurt söz varlığında toplam 10 madde başı tespit edilmiştir. Bu durumdaki örnekler için hem Başkurt hem de Tatar söz varlıklarındaki paralel yapıların yokluğu da genel anlamda düzenlidir. Söz konusu bu son durum, birleşmenin ilk ürünleri olarak kabul edilebilirler.

Bir başka olası durum, Johanson'un düşünceleri çerçevesinde değerlendirildiğinde mümkün olabilir. Johanson, dil ilişkilerinde alıcı ve verici dil ara-

²⁶ Nitekim Sabitova'nın (2015) Tatarcada kişi tematik alanına dair söz varlığı çalışmasında tespit edilen örnekler de kısmen bunu anlam bilimsel açıdan destekler. Sabitova, *avızlık* "ağızlık" / *avızlıkl* / *avızlıksız*; *aşamlıkl* "yemek" / *aşamlıkl* / *aşamlıksız*; *aşlıkl* "tahıl" / *aşlıkl* / *aşlıksız*; *başlıkl* "başlık" / *başlıkl* / *başlıksız*; *bitlëkl* "peçe; maske" / *bitlëklë* / *bitlëksëz*; *borınlıkl* "burunluk" / *borınlıkl* / *borınlıksız*; *imëzlëkl* "emzik" / *imëzlëklë* / *imëzlëksëz*; *küzlëkl* "gözlük" / *küzlëklë* / *küzlëksëz*; *yözlëkl* "maske" / *yözlëklë* / *yözlëksëz*; *tışlıkl* "kap, kılıf, cilt" / *tışlıkl* / *tışlıksız* madde başlarını alır. Ancak söz konusu tüm örnekler, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi artık kavramlaşmış *isim+İk+II* veya *isim+İk+sIz* esasında bağımsız dizgede oluşmuşlardır.

sındaki birleşme ve anlam özelliklerinin kopyalanması yoluyla kelime türleri anlamında yeni dağılım sınıflarının ortaya çıkabileceğini belirtir ve şöyle devam eder:

Kimi ilişki dillerine göre sıfatın sentaktik belirlenmiş bir kategorisinin morfolojik kelime türü olarak pek belirgin olmadığı Türk dilleri, -î, -ovıy, -skay vb. gibi Farsça, Arapça ve Slavca araçları sıfat oldukları açık şekillerin teşkili için genel kopyalamıştır. Bunların örneklerine göre Türkçe malzemenin kullanıldığı eşdeğer ekler de ortaya çıkmıştır. Yukarıda yeni türemiş Türkçe -(s)el eki zikredilmişti. Benzer bir şekilde, sık sık ileri sürüldüğü gibi, Rusça etkisinde kalmış kimi Türk dillerinin de isimden isim yapan -li, -lik, -siz ve -gi gibi eklerin yardımıyla Rusça ek sınıfı örneklerine göre sıfat yapan eklerin işlevlerini üzerlerine alma suretiyle sıfatı morfolojik bir kelime türü olarak geliştirmeye meylettiği söylenir. Ancak bu tür seçilmiş kopyalarla sıfat, yeni bir kelime türü olarak ortaya çıkmamış, tersine her şeye rağmen morfolojik bir kategori olarak yerini daha da sağlamlaştırmıştır (Johanson, 2007, s. 97).

Bu bağlamda bakıldığında söz konusu +*llkll* ek birleşmesini, Rusça ile İdil-Ural Kıpçak lehçelerinin ilişkileri neticesinde yeni morfolojik bir sıfat oluşumu olarak değerlendirmek de olasıdır.

Yukarıda sunulan karşılaştırmalı değerlendirmeler ışığında hem morfolojik dizge hem de anlam açısından Türkiye Türkçesinde tespit edemediğimiz bir birleşimin var olduğu açıktır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu birleşim, tam olarak bir standarda kavuşmamıştır. Ancak sunduğumuz veriler, bu birleşimin belirli bir ölçüdeki varlığına işaret etmektedir. Söz konusu birleşimin varlığı konusundaki temel ölçütler ise ekin kaynağı olan +*llk* ve koşutu olan +*llkslz* yapılarındaki sınırlılık ile belirli bir işlev meydana getirmede dikkat çeken oransal çokluktur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abduvaliev, İ. (2008). *Kırgız tilinin morfolojiyası*. Poligraf-resurs.
- Ahanov, K. (2008). *Dil biliminin esasları* (M. Ceritoğlu, Çev.) Türk Dil Kurumu.
- Ahtemov, M. H. (1994a). *Hežergë başkort tëlë: Yalğavzar yazımında hüzyahalışı*. Başkort Devlet Universiteti.
- Ahtemov, M. H. (1994b). *Başkort tëlëneñ grammatika hüzlëgë*. Başkortostan Neş-riyetë.
- Ahtemov, M. H. (1999). *Obratny slovar başkirkosko yazıka*. PL No.1.
- Alkaya, E. (2021). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Kesit.
- Argunşah, M. (2011). Türkçede zarf-fiil eklerinin durum ekleriyle kalıplaşması. *Turkish Studies*, 6(1), 55-68. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1931>
- Aznabayev, E. M. ve Psyancin, V. Ş. (1976). *Başkort tëlëneñ tarihi morfolojiyahı*. Başkirkosko Knijnoye İzdatelstvo.
- Biray, N., Ayan, E. ve Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi: Ses-şekil-cümle bilgisi-metinler*. Bilge Kültür Sanat.
- Biray, N. ve Keskin, E. G. (2015). Birleşik eklerle ilgili bir teori denemesi. *Türk Kültürü*, 2, 109-134.
- Bogoroditskiy, V. A. (1935). *Obşiy kurs russkoy grammatiki*. Gosudarstvennoye Sotsialno-Ekonomičeskoye İzdatelstvo.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler (U. Özalın, Çev.) *Dil Araştırmaları*, 1(1), Güz, 185-196.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell.
- Delice, T. B. (2007). Türkmen Türkçesinde +İİK ekinin işlevleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 149-162.
- Demirez Güneri, A. (2016). Yeni Uygur Türkçesinde +İİK ekinin işlevleri ve +İİK ekli birleşik ekler. *Aktualniye voprosiy tyurkologičeskikh issledovaniy – K 180-letiyu kafedri tyurskoy filologii Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta* içinde (1. bs., s.161-170). Sankt-Peterburg Universitet
- Doğan, O. ve Koç, K. (2013). *Kazak Türkçesi grameri*. IQ Yayıncılık.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme teorisi ve Türkçe fiil birleşmeleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 125-144.
- Güzel, S. (2010a). Türkçede –İA-p > +İAp zarf kalıplaşması: Tatarca ve Başkurtça örneği. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 48(3/1), 54-64.
- Güzel, S. (2010b). Çuvaşça +İA(t)sA üzerine. *Türkbilig*, 20, 37-46.

- Güzel, S. (2013). Çuvaş Türkçesinde sözcükleşme örnekleri I: Çekimsiz fiil şekilleri ve şekil-zaman ekleri ile gerçekleşen kalıplaşmalar. *Modern Türklük Araştırmaları*, 10(2), 81-111. <http://dx.doi.org/10.1501/MTAD.10.2013.2.16>
- Hisamitdinova, F. G., Yagafarova, G. N. & Sufyanova, N. F. (2011). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ I*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Yagafarova, G. N., Sabiryanova, S. G. & Muratova, R. T. (2011). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ II*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Yagafarova, G. N. & Sabiryanova, S. G. (2012). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ III*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ. & Yagafarova, G. N. (2012) *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ IV*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Yagafarova, G. N. & Moratova, R. T. (2013). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ V*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Yagafarova, G. N., Nafikov, Ş. V. & Suleymanova, R. E. (2014). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ VI*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Yagafarova, G. N. & Karimova, R. N. (2015). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ VII*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Boskonbaeva, L. A., Yagafarova, G. N. & Nafikov, Ş. V. (2016). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ VIII*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., Yagafarova, G. N., Karimova, G. R. & Nafikov, Ş. V. (2017). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ IX*. Kitap.
- Hisamitdinova, F. G., Bagautdinova, M. İ., İškildina, L. K. & Yagafarova, G. N. (2018). *Başkort tǝlǝnǝñ akademik hüzlǝğǝ X*. Kitap.
- Hisamova, F. M. (Ed.) (2015). *Tatar grammatikası I*. TEHSİ.
- Hisamova, F. M. (2017). *Tatar tǝlǝnǝñ tarihi grammatikası: Fonetika, morfologiya*. Tatarstan Kitap Neşriyetě.
- İşbayev, K. G. ve İškildina, Z. K. (2014). *Başkort tǝlǝnǝñ kışkasa hüzyahalıǝ hüzlǝğǝ*. Kitap.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.) Türk Dil Kurumu.
- Kayyum Nasırî (1895). *Lehçe-i tatarî 1*. Tipo-litografiya İmperatorskogo Universtiteta.
- Kayyum Nasırî (1896). *Lehçe-i tatarî 2*. Tipo-litografiya İmperatorskogo Universtiteta.
- Kerimoğlu, C. (2014). Türkiye Türkçesi gramerindeki düzensizlikler ve eş zamanlı gramer yazımı. *Dil Araştırmaları*, 14, 75-96.
- Keskin, E. G. (2020). *Türkçede birleşik ekler*. Kesit.
- Korkmaz, Z. (1960). Türkçede ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 8, 173-180.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu.

- Lehmann, C. (2002). *Thoughts on grammaticalization* (2nd ed.). Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu.
- Öner, M. (2006, 7-8 Aralık). *Başkurt söz varlığı üzerine notlar* [Bildiri sunumu]. Cengiz Han ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri, İstanbul.
- Özşahin, M. (2023). *Başkurt Türkçesi sözlüğü* (2. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, J. (2017). Türk dilinde daha çok çaba isteyen değişimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (4), 2182-2208.
- Sabitova, İ. İ. (2005). *Tatar tēlēnēñ süzyasalıñ süzlēğē – “kēşē” tematik tōrkēmēne karagan leksika*. TEHSİ.
- Sarı, İ. (2015). Dilbilimsel uzatım ve Türkçedeki yaygın örnekleri. *Turkish Studies*, 10(16), 1011-1032. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8684>
- Sinor, D. (1952). On some ural-altaic plural suffixes. *Asia Major*, 2(2), 203-230.
- Şemseddin Sami (1998). *Kâmûs-ı Türkî*. Alfa.
- Uygur, C. V. (2008). *Kazak Türkçesi*. Kriter.
- Yıldırım, H. (2009). *Özbek Türkçesi (Dil bilgisi – alıştırmalar – konuşma – metinler)*. Gazi Kitabevi.
- Yıldırım, H. (2016). Sıfat-fiil eki –İkl ~ isimden isim yapma eki +İkl ve er- ~ bol-fiil ilişkileri. *Dil Araştırmaları*, 19, 79-100.
- Yuldaşev, A. A. (1981). *Grammatika sovremennogo başkirkского literaturnogo yazıka*. Nauka.
- Yusupov, F. (2014). Tatar Türkçesi ağızları şimdiki zaman ortaçları – I. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 3(2), 80-102.

Extended Summary

Historical and modern grammars show that language constantly evolves in never-ending motion. Some changes occur as characteristics of the historical periods, which we name as caharacteristics of modern times. Some of them are seen in many historical periods of Turkish languages. This situation may even extend to the present day. The structural features of suffixes have an essential role in the Turkish language, which has an agglutinative structure. Generally, the Turkish suffixes are classified as simple and compound in terms of structure. Some suffixes that cannot be analysed structurally in the Turkish language’s historical vocabulary and are phonetically monosyllabic are defined as simple suffixes. The others are defined as compound suffixes. The compound suffixes are seen in the development process of the language, which we can follow and in different literary periods of the language. Moreover, there is an ambiguity in the term. The compound suffix term is used for the suffix we study in this article. The terms metaanalysis (suffix formation) and pleonasm (suffix accumulation) are different from compound suffixes. However, this difference is not clearly defined, so the suggestions for their definitions are presented. The +IIk and +II suffixes we study are the most productive in Turkic languages. Moreover, these suffixes are seen in both historical and modern periods of Turkic languages with various formations. This situation must also be a result of the heavy usage of the suffixes we studied. Generally, the direction of merging is “morpheme+IIk”. This article discusses that +IIk and +II suffixes combine to form a new structure. This merging has been determined in the vocabulary of the Tatar and Bashkir languages but has not been determined in the Turkish language. In the listed examples, meanings and comparisons of words with compound suffixes are seen clearly in the vocabulary of the languages. The examples of the form of the noun+IIkII compound suffixes were detected in dictionaries of three written languages: Tatar, Bashkir, and Turkish, also in the examples found on the internet. In addition, words of noun+IIk, which is the previous form of noun+IIkII suffix and the words of noun+IIksIz, are determined. Words of noun+IIkII have positive meanings, but words of +IIksIz have negative meanings. The absence of the one in this duality shows the existence of different usages. The different usages have been noted in the word list. According to the comparison we made, the results are different in the three written languages. For example, words of noun+IIkII in Turkish don’t change. The determined examples in Turkish dictionaries have both words of noun+IIk and noun+IIksIz. A few words possess terminological meanings, so these words are limited. The comparison in this study is not only made structurally but also semantically. If there is a compound, this compound must also have a meaning. The counts we have made to indicate the existence of a certain field of meaning. The words we determined as a result of the compound of the two suffixes reflect the meanings in the field of human character. The meaning field of human character is seen especially in Tatar and Bashkir languages. But it has not been seen in Turkish.

This can be understood more clearly by looking at the tables. The words which have the compound suffix noun+IkkII have been determined 50 times in Tatar and 47 in Bashkir. The number of words in this structure is 25 in Turkish. There are 7 words in the field of human meaning in Turkish: *gözlüklü, gündelikli, hastalıklı, hazırlıklı, kişilikli, sağlıklı, sarılıklı*. This rate is 35 out of 50 in Tatar. In Bashkir, it is 29 out of 47. The analysis results show three situations arise for the noun+IkkII compound suffix. Firstly, it is the situation that we see in the Turkish language, and there is no merger or fusion. Both the noun+Ikk and noun+II suffixes, which form the noun+IkkII suffix, are used separately. Both of them have separate meanings and have counterparts. The second and third situations are seen in Tatar and Bashkir languages. There is no negative form of noun+IkkII. There are only forms of noun+IkkII and noun+Ikk. This situation must be accepted as an indication of the formation of noun+IkkII. The words in forms of noun+IkkI don't form separate forms as noun+Ikk+II. These are compound suffixes. So the items of +IkkII, which are +Ikk and +II, musn't be analysed separately. The third situation is the case, where the noun+Ikk never exists. There is a form of noun+IkkII only. In total, ten words in Tatar and Bashkir dictionaries in this form.

Dîvânu Lugâti't Türk'te Bir Hapaks Örneği Şekirtük İfadesi Üzerine Etimoloji Denemesi

Sümevra ALAN*

Özet

Kâşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), Türk dilinin zenginliğini ve Ortaçağ Türk dünyasının kültürel mirasını yansıtan önemli bir başyapıttır. Bu kapsamlı eser, dönemin Türkçesinin kelime hazinesini, dil bilgisi kurallarını ve lehçeler arasındaki farkları detaylı bir şekilde incelemektedir. Kâşgarlı, dilin gramer yapılarını titizlikle analiz etmiş ve bu kuralları ilk kez sistematik bir biçimde açıklamıştır. Eserde, kelime tanımları, anlamları, kullanımları ve kökenlerine dair zengin bilgiler verilmiş; ayrıca mitolojik ve tarihî unsurlar da kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Türk boylarının dil ve kültür özellikleri, dönemin sosyal ve kültürel bağlamı içinde incelenmiş ve bu analiz, eserin evrensel değerini artırmıştır. Bu çalışmada, DLT'de 'hapaks' olan *şekirtük* 'antep fıstığı' kelimesi etraflıca ele alınmıştır. Kelimenin etimolojik çözümlemesi, tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlarına dair incelemelerle desteklenmiştir. Kelimenin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. İlk görüş kelimenin *çigir* (~*şiGir*) ikincisi Türkçe kökenli *çigit* sözcüğünden türediği görüşünü savunur. Üçüncü görüş ise kelimenin İrani kökenli *çigit* sözcüğünden türediğini ileri sürer. Çalışmada bu üç farklı görüş değerlendirildikten sonra kelimenin kökeni hakkındaki önerimiz verilecektir. Sonuçta ilgili tüm değerlendirme ve tahliller bir araya getirilerek kelime hakkında bir etimoloji denemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şekirtük, çigir, çigit, Dîvânü Lügati't Türk, söz varlığı, etimoloji

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/038pb1155>
sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4406-2022>

Etymology Essay on a Hapax Example of Şekirtük Expression in *Dīwān Lughāt al-Turk*

Abstract

Dīwān Lughāt al-Turk (DLT), written by Kâşgarlı Mahmud in the 11th century, is an important masterpiece reflecting the richness of the Turkish language and the cultural heritage of the medieval Turkish world. This comprehensive work examines in detail the vocabulary of the Turkish of the period, the grammatical rules and the differences between dialects. Kâşgarlı meticulously analysed the grammatical structures of the language and explained these rules systematically for the first time. In the work, rich information on word definitions, meanings, usage and origins is given, and mythological and historical elements are also dealt with in a comprehensive manner. In this study, the word *şekirtük*, which is a ‘hapax legomenon’ in DLT and appears for the first time with the meaning of ‘pistachio’, is discussed in detail. The etymological analysis of the word is supported by the analysis of its usage in historical and contemporary dialects. There are various opinions about the etymology of the word. The first opinion we will give about the etymology of the word *çekirdek* argues that the word derives from the word *çigir* (~*şiGir*), while the second opinion is based on the idea that the word derives from the word *çigit* of Turkish origin. The third opinion is that the word derives from the Iranian word *çigit*. In this study, evaluations on these three different views will be presented and our view of the origin of the word and our etymological analysis proposal will be emphasised.

Keywords: Şekirtük, çigir, çigit, *Dīwān Lughāt al-Turk*, vocabulary, etymology

Hapaks legomenon, filolojik ve dil bilimsel çalışmalarda, bir metinde veya dil korpusunda yalnızca bir kez kullanılan kelimeleri tanımlamak için kullanılan teknik bir terimdir. Antik metin incelemelerinde, özellikle kutsal metinlerde sıklıkla karşılaşılan hapaks legomena, dil yapısının yanı sıra yazarın dil tercihlerine dair benzersiz veriler sunar. Yunanca “hapaks” (ἄπαξ “bir kez”) ve “legomenon” (λεγόμενον “söylenen”) köklerinden türemiş olan hapaks legomenonlar, metin analizlerinde hem semantik hem de stilistik incelemelere olanak tanır (Bussmann, 2006, s. 500). Özellikle antik Yunan edebiyatı, *İncil*, *Eski Ahit* ve diğer klasik metinlerde hapaks legomena, yazarın kişisel üslubu, metnin tarihî ve kültürel bağlamı hakkında çıkarımlar yapılmasını sağlar. Bu terim, bir metnin yazarı veya orijinal dili üzerine yapılan çalışmalarda metodolojik bir araç olarak kullanılır. Hapaks legomenonun metindeki tekil varlığı, kelimenin anlamını çıkarmayı zorlaştırır; çünkü başka hiçbir bağlamda görülmezler, anlamı yalnızca içinde yer aldığı bağlamdan hareketle tahmin edi-

lebilir. Bu da onları dil bilimciler ve çevirmenler için özel bir inceleme nesnesi hâline getirir. Aynı zamanda hapaks legomena, metinlerin tarihsel geçerliliği, yazılış dönemine özgü dil evrimi ve terminolojik yeniliklerin izlenmesi açısından da değerli veriler sunar. Hapaks legomenonların analizinde filolojik metotlar kullanılarak, kelimenin bağlamdan çıkabilecek olası anlamları, etimolojik kökeni ve benzer yapılarla ilişkisi araştırılır. Bu kelimeler, yazarın özgün üslubunun bir göstergesi olabilir ve metnin zaman içindeki anlam dönüşümlerini izlemek için de bir araç olarak değerlendirilebilir.

Çalışmamızın inceleme alanını oluşturan *şekirtük* kelimesi de *hapaks legomenon* (tek örnek) olarak değerlendirilen sözcüklerden biridir. *Güncel Türkçe Sözlük*'te; çalışmamızda bahsi geçen manasıyla ilk iki anlamı; “1. isim Etli meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, çoğu sert bir kabukla kaplı tohum; çiğit; 2. isim Yenmek için satılan ayçiçeği tohumu; çiğit” (Türk Dil Kurumu, t.y.) biçiminde verilen çekirdek kelimesi Türk dilinin tarihî dönemlerinde ilk olarak XI. yy eserlerinden biri olan *DLT*'de *şekirtük* al-fustuq ‘antep fıstığı, fıstık’ (Atalay 1985, s. 507; Dankoff ve Kelly 1982 s. 375; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 222; Kaçalın, 2019, s. 431) anlamına gelecek şekilde tanıklanmıştır. Bu eser, XI. yüzyılın son yarısından itibaren Türk dünyasında kullanılan ve farklı dillerden Türkçeye geçmiş kelimelerin detaylı bir sözlüğüdür. Sertkaya, *DLT*'de geçen bir kelimenin Türkçe olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu savunmuş ve eserin içinde Türkçe ve çeşitli çevre dillerine ait kelimelerin bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında Toharca, Arapça, Moğolca, Grekçe, Hoten Sakacası, Tibetçe, Farsça, Sanskrit (Hintçe), Soğdça, Çince, Kençekçe, Hotence gibi diller yer almaktadır. *DLT*'deki yabancı kelimeler konusunda bk. Sertkaya (2009), Gülensoy (1984), Gökdağ (2007), Güner (2009), Choi (1992), Tezcan'ın (1997). Mevcut çalışmalar Sertkaya (2009) tarafından ayrıntılı ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Burada üzerinde duracağımız *şekirtük* kelimesinin tarihçesini Nişanyan “Eski Türkçe: *şekirtük* [Kaşgarî, *Divan-i Lugati t-Türk*, 1073] *şekirtük*: al-fustuq; Kıpçakça: çatlayuk [Codex Cumanicus, 1303] nizole [fındık] - Fa: fenduk - Tr: çatlauk; Çağatayca: [Pavet de Courteille, Dictionnaire Turc Oriental, 1500 yılından önce] çekirdek: jujube sauvage; noyau [1. yabancı iğde, 2. çekirdek]; Türkiye Türkçesi: [Meninski, Thesaurus, 1680] çekirdek: Nucleus & scrupulus, granum. [meyve veya zeytin çekirdeği, tanecik]” (Nişanyan Sözlük, t.y.a) biçiminde açıklar. Anadolu ağızlarında aşağıda vereceğimiz farklı biçimlerine de rastlanır (Gülensoy, 2017, s. 228b). Kelimenin kökeni konusunda çeşitli yorum ve etimoloji önerileri bulunmaktadır.

Çalışmanın Amaç ve Yöntemi

DLT'te *çigir* ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ (Atalay, 1985, s. 363; *çikir* Dankoff ve Kelly, 1982, s. 281; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 156; Kaçalın, 2019, s. 154) ve *çigir*

'pamuk çekirdeği (Arguca)' (Atalay, 1985, s. 356; Dankoff ve Kelly, 1982, 276; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 153; Kaçalın, 2019, s. 154) olmak üzere iki farklı kelime geçmektedir. *Çekirdek* kelimesinin etimolojisi hakkında ilk görüş kelimenin *çigir* (~ *şiGir*) ikinci görüş Türkçe kökenli *çigit* üçüncü görüş ise İranî kökenli *çigit*'ten sözcüğünden türediğini ileri sürer. Aşağıda bu üç görüş etimolojik sözlükleri ve kelime hakkındaki çalışmalar yardımıyla değerlendirildikten sonra kendi etimoloji denememiz verilecektir.

Kelime Üzerine Görüşler

1. Yansıma Sözcük

Tietze, madde başı aldığı *çekürdek/çekirdek* kelimesini 'meyve tohumu; kabak tohumu' olarak tanımladıktan sonra, bu kelimenin ses taklidi kelimelerden türediğini belirtmiştir. Kelimenin yapısında özellikle ses taklidi kelimelerde sıkça görülen /l/ veya /r/ son ünsüzünden sonra fiil eki olarak *-la* yerine *-da* fiil ekinin kullanıldığını [örneğin *alda-*] ve fiilden ziyade nomen concretum (somut isim) oluşturan *-(i)k* ekinin eklenmesiyle [örneğin b. *acuk/acık*] oluştuğunu açıklamıştır (2002, s. 491).

Nişanyan, *çekirdek*¹ kelimesinin Eski Türkçe *şekirtük* 'fıstık veya fındık' sözcüğünden evirildiğini ifade eder. Bu sözcüğün Eski Türkçedeki *ç(a)kır* veya *ç(a)kirt* 'kıрма ve çatlama sesi' veya Eski Türkçe aynı anlama gelen *ç(a)tır* veya *ç(a)tirt* sözcüğünden türettiğini söyleyerek *çak-* maddesine göndermede bulunur. Kelimenin halk ağızlarında *çiğirdek*, *çiğirdik*, *çeğtik/çevtik*, *çiğindirik*², *çiğirdim*, *çiğirt*, *çiğit*, *çığıt*, *çeğil*, *çeğirge* ve diğer yandan *çutlık*, *çutmik*, *çitlik*, *çitirmik*, *çetek* biçimlerinin kullanıldığını açıklayan Nişanyan, tarihî kaynaklarda *çatlağuş*, *çatlağuk*, *çatlamuk* formlarının görüldüğünü de ekler. Nihai kaynağın 'kırintı, ufantı' anlamında bir onomatope (ses benzetmesiyle yapılan kelime) olduğu görüşünde bulunur (Nişanyan Sözlük, t.y.a).

Clauson, madde başı aldığı *çatıla-* fiilini şu şekilde açıklar ve *şatna-* formu için *şekirtük* maddesine gönderme yapar:

Çatıla- (krş. *tokıla-*) fr. *çat*; 'çatlama sesi çıkarmak' ve buna bağlı olarak 'böyle bir sesle kırılmak' veya daha genel olarak 'yarılmak, kırılmak'. Daha düzenli *çatla-* biçimi ortaçağda görülür ve SW Osm., Tkm. ve NW Kk. gibi sözcüklerde fonetik değişikliklerle varlığını sürdürür. *şatna-* bk. *şekirtük*. Kar. XI *berge*: *çatuladı* 'kırbac kırıldı' (*şāta*); ayrıca herhangi bir benzer ses için kullanılır DLT III 323 (sadece *çatlamak*): Çağ. XV ff. *çatla-* ('ç- ile') *tarkīdan* 'çatlamak, patlamak' Sang. 205r. 1,

¹ *çekirdek* Tü [Kar. XI] *şekirtük* her çeşit kabuklu yemişin ve meyvenin çekirdeği; [Kıp. XIV] *şekirdek/çekürdek* < TT *çakırda-/şakırda-/*şekirde-* çitirdamak, şakırdamak < TT *çak/çakır* [onomatope] vurma ve kıрма sesi *çak-* (Nişanyan, 2009).

² *çigin / çigın* formu için bk. Räsänen, 1969, s. 107b.

Kıp. XIV. *çatla- şawwata bi-farga'a* ‘çatlama sesi çıkarmak’ İd. 42 (1972, s. 403a).

Şekirtük sözcüğünü ise *hapaks legomenon* (tek örnek) olarak değerlendiren Clauson, kelimenin ç- ile başlayan benzer anlamlara sahip bir dizi kelimedenden biri olduğunu ve kelimenin de orijinal olarak ç- ile başladığını söyler. Kelimenin bir onomatope (yansıma) gibi görüldüğünü belirten Clauson, *çatla-* (*çatla-*) kelimesine gönderme yaparak en yakın anlamda kullanımının Osm. *çekirdek* ‘çekirdek; tohum; meyve taşı’ biçiminde olduğunu ifade eder:

XI. yyda *şekirtük al-fustuq* ‘antep fıstığı’ DLT I, 507; Çağ. XV. *çatlağuş* ‘*Pistacia terebinthus*, menengiç ağacının meyvesi’ Sang. 205r.8; Kom. XIV. *çatlawuk* ‘fındık’ CCI; Gr: Kıp. XIII. *al-fustuq wa'l-bunduq* (‘fındık’) ve çatlaman tüm fındıklar (*al-mukassarāt*) *çetleyik*, çatladıklarında çıkardıkları sestən türetilmiş bir kelime Hou. 8, 3: xiv (*çatla-*’dan sonra) dolayısıyla *al-bundug*’a *çetlewük* denir İd. 42. Osm. XVI vd. *çitlamuk/çatlağuş/çitlenbik* ‘*Pistacia terebinthus*’ TTS XI, 213) (1972, s. 867b-868a).

Yine aynı şekilde Clauson, başka bir çalışmasında *şekirtük* kelimesini ‘şam fıstığı’ olarak açıkladıktan sonra bazı modern dillerde çekirdek ve benzeri şekilde yaşadığı için ya ödünç bir sözcük olduğunu ya da kırılma sesinden çağrışım yapılan, okunuşuyla anlamı hatırlatan bir sözcük olabileceğini belirtir (1966, s. 30).

Gülensoy, madde başı aldığı *şekirdek* kelimesini ‘çekirdek’ biçiminde açıklamış; kelimenin Orta Türkçe dönemi eserlerinden biri olan *Dîvânü Lüğati't-Türk*’teki kullanımı OT *şekirtük* biçiminde örneklendirmiştir. Kelimenin etimolojisini ise < *şe-k+ir-dek* (< *-tük*) biçiminde yapmıştır (2017, s. 841b). Ay *şekirtük* kelimesini ‘fıstık’ biçiminde açıklamış; kelimenin etimolojisini Gülensoy ile paralel olarak *şigir+dek* (+dek: İİYE) biçiminde açıklamıştır (2022, s. 152). Bayat *şekirdek* kelimesini ‘çekirdek’, *şekirtük* kelimesini ise ‘fıstık’ biçiminde açıklamış *dek/tük* eklerinin anlamsal farkını kelime üzerinden göstermiştir (2008, s. 303b).

Gülensoy, *çekirdek* kelimesini ise ‘çekirdek’ olarak açıklamış; kelimenin Orta Türkçedeki kullanımını *şekirtük* ‘fındık, fıstık’ olarak vermiştir. Kelimenin etimolojisini ise < *şigir* ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ + *de-k* şeklinde vermiştir. Kelimenin Anadolu ağzlarındaki kullanımını *çertdeyh*; *çeğil*; *çeğirdek*; *çiğirdek*; *çiğit*, *cığıt*, *cigit*, *ciğit*, *civit*, *ciyirt*, *çiğirt*, *çiit*; *çekidek* biçimlerinde sıralayan Gülensoy, kelimelerin etimoloji denemelerini:

1. çeğir+de-k
2. çeğil+de-k

3. çeer+de-yh
  4. çığır+de-k
  5. çığ [~ G > Y,V]İ [R 'türeme']T
  6. çî(>ı) (Ğ = ~ Ø)İ(>ı)T
- biçimlerinde yapmıştır (2017, s. 228a-b).

2. *çigit*

Eski Türk kaynaklarında *çigit* sadece 'pamuk çekirdeği ve tohumu' anlamında kullanılmıştır. Bu durum, Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Kelimenin bu özgün kullanımı, dönemin tarımsal faaliyetlerinin ve pamuk üretiminin Türk toplumunda ne derece yer bulduğunu ve dilin bu ekonomik unsurlarla nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Terimin anlamının tarih boyunca korunmuş olması, Türklerin tarıma dayalı yaşam biçimlerini ve kültürel pratiklerini yansıtmaya açısından dikkate değerdir. Ayrıca, kelimenin bu spesifik anlamı, dilin zenginliği ve kültürel gelişimi hakkında derinlemesine bir inceleme yapma imkânı sağlar. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *çigit* 'pamuk çekirdeği veya tohumu' anlamındadır. XIII. Kıpçak metinlerinde *çikit*, Eski Anadolu metinlerinde *çığıt*, Anadolu ağızlarında ise *çigit*, *çığıt* ve *çiyit* biçimindedir. Ayrıca *çığıt* pamuk çekirdeğinin yanı sıra genel olarak bütün çekirdekler için kullanılır (Ögel 1978, s. 753).

Doerfer, *çigit* kelimesini 'pamuk çekirdeği (Arguca)' şeklinde açıklar ve kelimenin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki şu biçimlerini de verir: *çikit* (*çigit*) 'pamuğun tohumu' (Azerbaycan Türkçesi *çiyit*), Çağ. *çigit* (DTO 307, Sang. 220r, OSTN III *çıgıt* 2067, *çigit* 2110, *çigit* 2115, *çiyit* 2119 (1967, s. 88/1108).

Starostin vd. Proto Türkçede madde başı aldığı **çigit* / **çıgıt* (~ -k-) kelimesini 'pamuk tohum(lar)' biçiminde açıklamış; kelimenin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanım örneklerini Karahanlı *çigit* (DLT - Argu); Türkçe *çigit*, *çigit* 'tohum; çil'; Azerbaycan Türkçesi *çiyid*; Orta Türkçe döneminde *çigit* (Sang., DTO); *çigit* 'hamile bir kadının yüzündeki lekeler' (DTO); Özbek Türkçesi *çigit*; Uygur Türkçesi *çigit*; Kırgız Türkçesi *çigit*; Kazak Türkçesi *şiyit*; Kara Kalpak Türkçesi *şigit* formlarında göstermiştir (2003, s. 428).

Çığıt kelimesini 'çekirdek, özellikle pamuk çekirdeği' olarak açıklayan Gülensoy, kelimenin kullanımını *Dîvânü Lügati 'l-Türk'ten* hareketle *çigit* 'pamuk çekirdeği' < OT **çik* [*çikin* 'üzüm bağlarında biten hayvanların yediği başaklı bir ot' < **çik+in*]+*it* şeklinde vermiştir. Kelimenin çağdaş lehçelerdeki kullanımını ise Azerbaycan Türkçesinde *çiyid*, Türkmen ve Kırgız Lehçelerinde *çigit*, Özbek > Tacik Lehçesi *çigit* formlarında göstermiştir (2017, s. 241b). Kelime, Kazak Lehçesinde ise *şiyit* 'pamuk çekirdeği, pamuk tohumu' (Iskakov XV, 2011, s. 375), Yeni Uygur Türkçesinde ise *çigit* "pamuk çekirdeği

(pamuk tohumu)” (YUTS, 78a) biçiminde kullanılmaktadır, benzer görüş için bk. Ay (2022, s. 104).

Yine Gülensoy’da karşılaştığımız *şif* kelimesini yazar ‘1. pamuk kozası; 2. sırası alınmış üzüm posası’ biçiminde açıklamış; kelimenin etimolojisini < OT *çig(it)* ‘pamuk çekirdeği’ [*çig* > *çiw > *çiv* > *çif* > *şif*] şeklinde vermiştir (2017, s. 844b).

Eren ise *şif* < *şiv* kelimesini ‘1. sırası alınmış üzüm posası; 2. meyve posası; 3. sebze posası; 4. pamuk kozası’ anlamlarına gelecek şekilde açıkladıktan sonra kelimenin Ermenice ‘üzüm kabuğu, preslenmiş hurma çekirdeği veya tortusu (Ağızlarda: veya dut)’ anlamına gelen *şiw* sözcüğünden alındığını ifade etmiştir (1999, s. 386).

2.1. Türkçe *çigit*

Eren, Türkçe *çekirdek* kelimesi hakkında şimdiye kadar ciddi bir araştırmanın yapılmadığını bu kelimenin gerek şekil gerek mana bakımından mühim bir inkişaf geçirdiğinin anlaşıldığını aktarmaktadır. Kelimenin Radloff’a göre, yalnız Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında kullanıldığını belirten Eren, *çekirdek* kelimesinin Kaşgarlı Mahmud’un *Divan*’ında geçen *çigit* ‘pamuk tohumu, pamuk çekirdeği’ kelimesinden çıktığını ifade ederek şunları söyler:

Mahmut’un zikrettiği bu kelime Anadolu Türkleri arasında da kullanılır: *çigit*, *çivit* 1. ‘pamuk çekirdeği’; 2. ‘çekirdek’ (Derlemeler); *çivit* ‘çekirdek, tohum, çigit’ (Dergi); *çiyit* ‘pamuk tohumu, pamuk çekirdeği’ (a.y.). *Çigit* (>*çivit*, *çiyit*) şekli yanında Anadolu’da *çigirt* şekline de tesadüf edilir. Türk Dil Kurumunun çıkarmış olduğu Dergi’ye göre, bu kelime ‘çekirdek’ manasına gelir. Bu kelimedeki geçen -r- sesi, secondaire (ikincil) bir sestir. Türkçe *baladız* ‘ağaç filizi, sürgün, fişkın’ (Dergi) kelimesi yanında kullanılan *balardız* ‘asmanın kökünden süren filiz’ (a.y.) şeklindeki -r- sesi gibi. Türkçe çekirdek kelimesi *çigit* kelimesinin bu sonuncu şekli ile izah edilebilir, sanırım: *çigirt* (~*çeğirt, *çekirt) + *k* > *çigirdek (**çeğirdek çigirdik*) > *çekirdek* (1954, s. 31).

Son olarak, Anadolu’da çekirdek şeklinin yanında *çiyirdek* ‘yeni büyümekte olan taze çayır’ (Dergi), *çivirdik* ‘meyve ağaçlarının çiçek açacak tomurcukları’ (a.y.), *çiyirdik* 1. ‘ağaçların meyve veren, henüz çiçek açmamış tomurcukları’; 2. ‘bir senelik söğüt dalı’ (a.y.) gibi birtakım şekillerin kullanıldığını da ekler (1954, s. 31).

Stachowski, *çekirdek* kelimesini ‘meyve çekirdeği’ (> *çeğirdek ~ *çigirdik > TT dial. *çiyirdek* ~ *çivirdik* ‘tomurcuk’) < *çekirt (TT dial. *balardız* < *baladız* ‘sürgün, filiz, fidan’ gibi inorganik r ile) < *çekit (? < *çek > TT çek- ‘çekmek’) > *çigit > MK. *çigit* ‘pamuk tohumu’, TT dial. *çigit* ~ *çivit* ‘meyve çekirdeği, tohum’ biçiminde açıklamıştır (2019, s. 109-110).

2.2. İrani Kökenli *çigit*

Ölmez *çigit* kelimesini ‘çekirdek, pamuk çekirdeği, meyve çekirdeği’ anlamına gelecek şekilde açıkladıktan sonra *Derleme Sözlüğü*’ndeki (*çığit* I s. 1209b-1210a) II, III, IV numaralı sözcüklerin de kökence bu kelimeyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Clauson ve Tietze’nin herhangi bir köken vermediğini ifade ederek Doerfer’e göre kelimenin İrani bir sözcük olduğunu söylemiştir (2009, s. 244).

Doerfer de madde başı aldığı *çigit* kelimesini ‘pamuk tohumu’ anlamına gelecek şekilde açıklamış; kelimenin tipik bir kültürel sözcük olduğunu ve Türk kökenli olmaktan ziyade İran kökenli olduğunu vurgulamıştır (1993, s. 41).

3. Çıkarımlar

Görüşler analiz edildiğinde ilk varsayım olarak elimizde ‘pamuk kozası, tohum’ anlamına gelen bir *çig* kökü bulunmaktadır. Bu kökte bulunan ünsüzler ve ünlüler dal sesler aracılığıyla çeşitli formlara bürünerek çeşitlilik gösterir: #ç konsonantının dal sesleri: /c/ ve /ş/ (~ /j/) ünsüzleridir. /i/ vokalinin de /e/ (~ /ê/) sesiyle nöbetleşe kullanılabildiklerini biliyoruz. #g konsonantının dal seslerini ise: /k/, /y/ (~ /ğ/), /v/ ve /r/ ünsüzleri olduğunu söyleyebiliriz. O hâlde *çig* kelimesinin farklı formlarını şu şekilde örneklendirebiliriz:

Tablo 1: *çig(i)t*

çik(i)t	çiy(i)t	çığ(i)t	çiv(i)t	çir(i)t
cik(i)t	ciy(i)t	ciğ(i)t /çiit /cığ(i)t	civ(i)t	cir(i)t
şik(i)t	şiy(i)t	şığ(i)t	şiv(i)t	şir(i)t
çek(i)t	çey(i)t	çeğ(i)t	çev(i)t	çer(i)t
cek(i)t	cey(i)t	ceğ(i)t	cev(i)t	cer(i)t
şek(i)t	şey(i)t	şeğ(i)t	şev(i)t	şer(i)t

Eren’in ifade ettiği gibi *çığit* kelimesinde ikincil bir /r/ sesinin varlığının kabul edilmesi durumunda ne olurdu? /r/ akıcı bir ünsüz olması nedeniyle kelimedeki kolayca düşebilmektedir. Burada *çigit* formunda verilen kelimedeki /r/ konsonantının varlığının kabul edilmesi durumunda yeni örneklem tablosu;

Tablo 2: *çig(i)rt*

çik(i)rt	çiy(i)rt	çığ(i)rt	çiv(i)rt	çir(i)rt
cik(i)rt	ciy(i)rt	ciğ(i)rt	civ(i)rt	cir(i)rt

şik(i)rt	şiy(i)rt	şiğ(i)rt	şiv(i)rt	şir(i)rt
çek(i)rt	çey(i)rt	çeğ(i)rt	çev(i)rt	çer(i)rt
cek(i)rt	cey(i)rt	ceğ(i)rt	cev(i)rt	cer(i)rt
şek(i)rt	şey(i)rt	şeğ(i)rt	şev(i)rt	şer(i)rt

biçiminde olacaktır. Kelimenin Anadolu Ağızlarındaki kullanım varyantları verilen tablolar ve seslerin dal sesleri aracılığıyla şekillendirilebilir.

Etimoloji tahlilleri yapılırken Bayat'ın da eserinde anlam farklarını açıkça belirttiği *şekirdek* (~*çekirdek*) 'çekirdek' ve *şekirtük* 'fıstık' kelimelerinin (2008, s. 303b) aynı bağlama sahip olmadığı gözden kaçırılmış; köken denemesi yapılırken ise *DLT*'te de farkı açıkça belirtilen *çigir* 'ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses' (Atalay, 1985, s. 363; *çikir* Dankoff ve Kelly, 1982, s. 281; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 156; Kaçalın, 2019, s. 154) ve *çigit* 'pamuk çekirdeği (Arguca)' (Atalay, 1985, s. 356; Dankoff ve Kelly, 1982, 276; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 153; Kaçalın, 2019, s. 154) kelimeleri birbiriyle karıştırılmış olmalıdır. Çünkü pamuğun yapısı ve oluşum evreleri incelendiğinde temelde tohum şeklinde olduğu sonrasında çatlayarak kozanın açılmasıyla pamuğu meydana getirdiği görülebilir.

Yapılan görüş ve açıklamalardan yola çıkılarak kelimenin farklı etimolojileri:

1. *çak+(i)r+da-k (çak/çakır [onomatope] 'vurma ve kırma sesi' + (i)r (İİYE) + da- (İFYE) + k (FİYE)
2. *çig+ (i)+ {r}t+de-k (çig 'tohum' + (i)t (İİYE)³ + da- (İFYE) + k (FİYE)
3. *çig+ (i)+ {r}t+(i)k (çig 'tohum' + (i)t (İİYE) + (i)k (İİYE)

biçimlerinde gösterilebilir. Korkmaz, yukarıda bahsedilen +dAk (<dA-k) ekinin açıklamasını şu şekilde yapmıştır: "Bu ek, ses yansımaları şekillerden fiil türeten +dA ekine -k fiilden ad türetme ekinin eklenmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Ses taklidi yapılan bir hareketin sonucunu veya araç gereçleri ifade etmek için kullanılır." (2009, s. 45). +Ik / +Uk ekinin rolünü ise "Bu ek, ses yansımaları ikincil köklerin sonuna +İr ekiyle eklenerek, küçültme anlamında bazı isim ve sıfatları türetir." biçiminde açıklamıştır (Korkmaz, 2009, s. 47).

Bahsi geçen görüşlerden biri savunulacak olsaydı bizim fikrimiz çekirdek kelimesinin *çigit* (<*çig+(i)t) 'pamuk tohumu, pamuk çekirdeği' kelimesinden türettiği bu kelimenin kökeninin de yine bir onomatope (yansıma) olan *çig kelimesi olurdu. Çünkü kelimeye gelen ister +dAk ister +k eki olsun ses

³ +t: Pek işlek olmayan bir ektir. Denklik ifade eder. Ör: karşı+t, eş+it...

yansımali köklere gelen eklerdir. Nişanyan, *çekirdek* kelimesini açıkladığı maddede *çak-* fiiline gönderme yaparak şu açıklamada bulunmuştur:

Çak-, *çal-*, *çap-*, *çat-* fiillerinin her biri esasen 'sesli vurmak' anlamına gelir ve paralel anlam genişlemelerine sahiptir. Hepsinin /ç/ etkisiyle sesli incelmeye uğramış varyant biçimleri (*çek-*, *çel-*, *çep-*, *çet-*) bulunur. Onomatope yapısını andıracak surette /l/ sesiyle oluşturulmuş zayıf dereceleri (*çiğ-/çik-/çik-*, *çıl-/çil-*, *çıp-/çip-*, *çıt-/çit-*) mevcuttur. Ancak dört fiil kökü arasındaki yapısal ilişki belirsizdir (Nişanyan Sözlük, t.y.b).

Ötüken Türkçe Sözlük'te karşılaştığımız *çak*³ kelimesinin varyantları ise Nişanyan'ın açıklamasını aydınlatarak özellikte olup kelime kökenine dair görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu varyantlar, *çag*, *çağ*, *çah*, *çak*, *çig*, *çık*, *çiy*, *çig*, *çiğ*, *çik*, *çiy* (yansıma) biçimlerinde sıralanarak 13. yüzyıldan öncesi döneme ilişkin *çap*, *çat*, *çit* kullanımları sunulmuştur. Kelime açıklaması ise 'tahta, taş, kum, cam, metal eşya ve kuru nesnelere birbirine çarpmasını, vurmasını, sürtünmesini veya vurmayı, çarpmayı anlatan kök' olarak verilmiştir (2007, s. 856b).

Kelimenin etimolojik çözümlemesi ise **çig* köküne eklenen ve denklik ifade eden *+(i)t* eki ile (*< çigit*) küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türeten *+(D)k* ekinin birleşmesi sonucu *çigirt* (~**çeğirt*, **çekirt*) *+k > *çigirdik* (**çigirdik*, **çeğirdik*) *> çekirdek* oluşumuyla meydana gelmiş olabileceği yönünde yapılabildi.

Ancak bizim kelimeye dair etimolojik köken görüşümüz Doerfer'in fikrini destekler niteliktedir. Bizce de *çigit* kelimesi İranî kökenli bir dil olan Soğdca *cxr-* sözcüğünden gelmektedir. Eski Uygurcada *çıgrı* ~ *ç(i)grı* < Sogd. *cxr-* (Obl. -y, -yh) 'tekerlek, çıkırık; tomar, balya (pamuk)' (Wilkins 2022, s. 227b) anlamına gelecek şekilde tanımlanan kelime hakkında Blažek ve Schwarz şunları söylemiştir:

İranî **çaxra-* 'tekerlek' > Avestan *çaxra-*, Eski Farsça **çaxra-* (hipokoristik bir kişi adının Elamca transkripsiyonu za-kur-ra'ya göre yeniden yapılandırılmıştır), Maniheizt Orta Farsça *çhr /çaxr/* 'tekerlek', Klasik Farsça *çarx*, Partça *çxr /çaxr/* 'tekerlek, döngü', Budist Soğdca *cyr(h)- /çaxr(a)/* 'tekerlek, daire', Maniheizt Soğdca *cxr- /çaxr/* & *çkk /çakr/* 'tekerlek', Harezmiye *cxyr* 'Schöpfrad || çıkırık', *çx(y)r* 'daire, tekerlek'; Oset *calx* 'tekerlek' < **çāxriā-*, Mazandarani *çal* 'tekerlek'; ayrıca Vedik *cakrā-* 'tekerlek (araba, Güneş'in arabası)' [RV], 'çömlekçi tekerleği' [ŚBr], 'yağ değirmeni' [Mn], 'daire' [R] (ESIJ 2, 248-49; Hinz 1975, 70; MPP 125, 128; Gharib 1995, ## 3180, 3313, 3192; Benzing 1983, 223, 237-38; Abaev I, 287-88; EWAI I, 521-22; MW 380) Eski Çinceye **[t. q^h](r)A* (2016, s. 57).

‘Tohum, çekirdek’ kelimesi gerek yuvarlaklığı gerekse dairesel yapısı bakımından Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/* kelimesiyle özdeştir. Gerek Budist Soğdcada *cyr(h)-* gerek Maniheizt Soğdcada *çakr* ifadeleri çekirdek kelimesinin oluşumu için uygun altyapıdadır.

İlk oluşum kelime kökü *+dak* eki (*çığır+dak*) ile yapılacaktır. Bu ek;

1. Yansıma adlara gelerek araç gereç veya nesne isimleri oluşturan yahut oluşturduğu yeni ismin, yansımanın sesi veya görüntüsü ile ilgili bir niteliği belirten bir ek olarak işlev görür. Nadir örneği bulunmaktadır: *fırıldak* vb. (Yılmaz ve Aslan Demir 2017, s. 128).
2. Clauson, ekin işlevinin belli olmadığını ve işlek olmayan bir ek olduğunu savunur: *bağır* ‘ciğer, bel’ > *bağırdak* ‘giysi’ (Clauson 2007, s. 189).
3. Aynı örneklerle açıklanan diğer bir işlevi ise, küçültme işlevinden bağımsız olarak yeni ve anlamlı kelimeler türetmesidir: KB *kowdak* “cı-lız” < *kow* “içi boş, kof”, DLT *bağırdak* “korse” < *bağır* “karaciğer”, Kıp. *bogurdak* “boğaz deliği, gırtlak” < *bogur “boğaz” (Taş 2015, s. 34).

Ancak *çığrı ~ ç(i)grı* sözcüğünün ‘tomar, balya (pamuk)’ anlamını taşıması ekin *+dak* değil de küçültme işlevi üstlenen *+ak* olduğunu göstermektedir. Söz konusu durum göz önünde bulundurulduğunda bizce kelimedeki *secondaire* (ikincil) bir /r/ sesinin değil de *secondaire* (ikincil) bir /t/ sesinin varlığı mevcuttur. Bu durumda kelimenin etimoloji önerisi:

çığrı ~ ç(i)grı (< Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/*) + *t* (*secondaire /t/*) + *ak* (küçültme eki || diminutive suffix) biçiminde olmalıdır.

Sonuç

İlk defa DLT adlı eserde *şekirtük* formu ve ‘antep fıstığı’ anlamıyla karşımıza çıkan ‘çekirdek’ kelimesinin Clauson’un aktarımıyla bu manadaki en yakın kullanımına Osmanlı Türkçesi döneminde *çekirdek* ‘çekirdek; tohum; meyve taşı’ anlamıyla rastlanmaktadır. Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mevcut görüş ve açıklamalardan yola çıkılarak kelimenin farklı etimolojilerini:

1. **çak+(i)r+da-k* (*çak/çakır* [onomatope] ‘vurma ve kırma sesi’ + *(i)r* (İİYE) + *da-* (İFYE) + *k* (FİYE))
2. **çig+(i)+ {r}t+de-k* (*çig* ‘tohum’ + *(i)t* (İİYE) + *da-* (İFYE) + *k* (FİYE))
3. **çig+(i)+ {r}t+(i)k* (*çig* ‘tohum’ + *(i)t* (İİYE) + *(i)k* (İİYE))

şeklinde sıralamak mümkündür. Çalışma neticesinde bu etimolojilerin olasılığı ve zihniyeti tartışıldıktan sonra bu görüşlerden biri kabul edilecek olsaydı kelimenin *çig köküne eklenen ve denklik ifade eden *+(i)t* eki ile (<

çigit) küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türeten *+(I)k* ekinin birleşmesi sonucu *çiğirt* (~*çeğirt, *çekirt) *+(i)k* > *çiğirdik (*çiğirdek, *çeğirdek) > *çekirdek* oluşumuyla meydana gelmiş olabileceği yönünde olabilirdi. Ancak bizim kelimeye dair etimolojik köken görüşümüz Doerfer'in fikriyle paralel niteliktedir. Bu durumda kelimenin etimoloji önerisi:

çıgrı ~ *ç(i)grı* (< Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/*) + *t* (secondaire /t/) + *ak* (küçültme eki || diminutive suffix) biçimindedir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

- Akt. : aktaran
 bk. : bakınız
 C : cilt
 Çağ. : Çağatay Türkçesi
 Çev. : çeviren(ler)
 FİYE : fiilden isim yapım eki
 Hou. : Houtsma
 İFYE : isimden fiil yapım eki
 İİYE : isimden isim yapım eki
 Kar. : Karahanlı Türkçesi
 Kıp. : Kıpçak Türkçesi
 Kk. : Karakalpak Türkçesi
 Kom. : Kuman Türkçesi
 krş. : karşılaştırınız
 Osm. : Osmanlı Türkçesi

- OT : Orta Türkçe
 s. / p. : sayfa / page
 TDK : Türk Dil Kurumu
 Tkm. : Türkmen Türkçesi
 TT : Türkiye Türkçesi

Eser Kısaltmaları

- CC : Codex Cumanicus (Argunşah ve Güner, 2015).
 DLT : Dîvânü Lügati't Türk Tercümesi (Atalay, 1985-1986).
 DTO : Dictionnaire Turc Oriental (Pavet de Courteille, 1870)
 İd. : Abu Hayyan Kitâb al-İdrâk Li-Lisân al-Etrâk (Caferoğlu, 1931)
 OSTN : Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Radloff, 1893-1899)
 Sang. : Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Şeyh Süleymân Efendi Buhârî, 1298)
 YUTS : Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Necip, 1995)

Kaynakça

- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit.
 Atalay, B. (1985-1986). *Dîvânü Lügati't Türk tercümesi I-III*. Türk Dil Kurumu.
 Ay, M. (2022). *Dîvânü Lügati't-Türk'teki bapların söz yapımı bakımından incelenmesi* (Tez No. 748228) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
 Bayat, F. (2008). *Orta Türkçe sözlük: 11.-17. yüzyıllar*. Yalın Yayıncılık.
 Blažek, V. ve Schwarz, M. (2016). *The early Indo-Europeans in Central Asia and China cultural relations as reflected in language*. Innsbruck.
 Bussmann, H. (2006). *Routledge dictionary of language and linguistic* (G. Trauth ve K. Kazzazi, Çev. ve Ed.). Routledge.
 Caferoğlu, A. (1931). *Abu Hayyan kitâb al-idrâk li-lisân al-etrâk*. Evkaf Matbaası.
 Choi, H. W. (1992). Newly identified Chinese loan-words in Dîvânü Lugat-it-Türk. *Central Asiatic Journal* (C 36), 3(4), 188-198.
 Clauson, S. G. (1966). Eski Türkçe üzerine üç not (A. Levendoğlu, Çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 14, 19-37.
 Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
 Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler (U. Özalın, Akt.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 185-196.
 Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı: Ötüken Türkçe sözlük* (C 1). Ötüken Neşriyat.

- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982-1985). *Mahmūd al Kāşgarî: Compedium of Turkic dialects (Dîwân luyât at-Türk)* (Part I-III). Harvard University.
- Demir, N., Aslan Demir, S., Yılmaz, E. ve Erdem, M. (2017). *Türkçe biçim bilgisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınevi.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neuperischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit, III*. Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1993). Chaladschica extragottingensia. *Central Asiatic Journal* (C 37), 1(2), 33-81.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1954). Etimoloji araştırmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2, 31-32.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro.
- Gökdağ, B. A. (2007). Kençekler ve kençekçe. *Dil Araştırmaları*, 1(1), 97-108.
- Gülensoy, T. (1984) Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca kelimeler üzerine. *Türk kültürü araştırmaları Necati Akder armağanı* içinde (s. 90-103). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Güner G. (2009). Divânü Lugâti't-Türk'te kençekler ve bazı Kençekçe kelimeler üzerine düşünceler. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 75-90.
- Iskakov, A. (2011). *Kazak edebi tiliniñ sözdigi* (C 15). Almatı.
- Kaçalın, M. S. ve Ölmez, M. (Haz.). (2019). *Mahmūd el-Kâşgarî: Dîvânü Lugâti't-Türk*. Kabalcı Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)* (3. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Nişanyan Sözlük. (t.y.a.). Çekirdek. *Nişanyan sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ekirdek> adresinden edinilmiştir.
- Nişanyan Sözlük. (t.y.b.). Çak-. *Nişanyan sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ak-> adresinden edinilmiştir.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin soyağacı çağdaş Türkçenin kökenbilim sözlüğü*. Everest.
- Ögel, B. (1978-2000). *Türk kültür tarihine giriş (9 cilt takım)*. Kültür Bakanlığı.
- Ölmez, M. (2009). Türkiye'deki ağız çalışmaları ve dizin bölümleri. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 223-304.

- Pavet de Courteille, A. (1870). *El-lügatü'l Nevâiyye ve'l-istişhādâtü'l-Çağatâiyye, dictionnaire Turc oriental*. Paris. MDCCCLXX.
- Radloff, W. (1893-1899). *Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte (opit slovarya Tyurkskih nareçiy)*. T. I 1893, T. II 1899. Sankt-Peterburg.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen. 2. Wortregister*. Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lügati't Türk'te geçen her kelime Türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't Türk'ünde yabancı dillerden kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5(5), 9-38.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Ksiegarnia Akademicka.
- Starostin, S. A., Dybo A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Brill.
- Şeyh Süleymân Efendi Buhârî. (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. Mih-rân.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, S. (1997). Additional Iranian loan-words in early Turkic languages. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 157-164.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (C 1: A-E)*. Simurg.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Çekirdek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız sözlüğü (A. Taymas, Çev.)*. Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The word *çekirdek* in Turkish, which is explained as “1. noun One or more seeds in fleshy fruits, most of which are covered with a hard shell; *çiğit*; 2. noun Sunflower seed sold for eating; *çiğit*”, was first witnessed in the historical periods of the Turkish language in *Dīwān Lughāt al-Turk*. There are two different words in DLT: *çigir* ‘the sound made by the teeth when there are stone crumbs in the bread’ (Atalay 1985, p. 363; çikir Dankoff and Kelly, 1982, p. 281; Ercilasun and Akkoyunlu, 2015, p. 179; Kaçalın, 2019, p. 154) and *çigit* ‘cotton seed’ (Atalay 1985, p. 356; Dankoff and Kelly, 1982, p. 276; Ercilasun and Akkoyunlu, 2015, p. 153; Kaçalın, 2019, p. 154). In this study, evaluations on three different views will be presented and our view of the origin of the word and our etymological analysis proposal will be emphasised. Different views on the etymology of the word will be mentioned; as a result of the study, an etymological attempt will be made about the word.

Opinions on the Word

1. Proponents of the View That the Word Derives From an Onomatopoeic Root

Tietze, after explaining the word *çekürdek/çekirdek* as ‘fruit seed; pumpkin seed’, states that it is composed of sound imitation words and explains it as **çekirde-* ‘to make sounds when breaking or chewing the seed’ [the verb suffix *-da* instead of *-la* after the final consonant /l/ or /r/ in sound imitation words, b. *alda-*] + the suffix *-(i)k*, which makes more nomen concretum than verb, b. *acuk/acık* (2002, p. 491).

Nişanyan states that the word *çekirdek* evolved from the Old Turkish word *çekirtük* ‘peanut or hazelnut’.

Clauson, who considers the word *şekirtük* as a hapax legomenon (single example), says that the word is one of a series of words with similar meanings beginning with *ç-* and that the word originally begins with *ç-*. Stating that the word appears to be an onomatopoeia, Clauson refers to the word *çatla-* (*çatla-*) and states that the closest use of the word is Ottom. *çekirdek* ‘kernel; seed; fruit stone’.

Gülensoy explained the word ‘çekirdek’ as ‘çekirdek’ and gave the Middle Turkic usage of the word as ‘hazelnut, peanut’. The etymology of the word is < *şigir* ‘the sound made by the teeth when there are stone crumbs in the bread’ + *de-k*.

2. Explanations and Academic Opinions on the Word *çigit*

Ögel, Stachowski, Doerfer, Starostin et al. also explained the word *chigit* as ‘cotton seed’ and listed examples from historical and contemporary dialects. Again in Gülensoy, the author explained the word *şif* as ‘1. cotton boll; 2. grape pulp from which the must has been removed’ and gave the etymology of the word as < OT. *çig(it)* ‘cotton seed’ [*çig* > *çiw > *çiv* > *çif* > *şif*] (2017, p. 844b).

Doerfer, after explaining the word *çigit* as ‘cotton seed (Arguean)’, lists its forms in historical and contemporary dialects as *çikit* (*çigit*) ‘seed of cotton’ (Azerbaijani Turkish *çiyit*), Chag. *çigit* (DTO 307, Sang. 220r, OSTN III *çigt* 2067, *çigit* 2110, *çigit* 2115, *çiyit* 2119) (1967, p. 88/1108).

Eren, after explaining the word *şif* < *shiv* as meaning ‘1. grape pulp with the must removed; 2. fruit pulp; 3. vegetable pulp; 4. cotton boll’, stated that the word was taken from the Armenian word *şiw* meaning ‘grape skin, pressed date seed or residue (in dialects: or mulberry)’ (1999, p. 386).

2.1. Those who argue that the word derives from the Turkish root *çigit*

Eren states that no serious research has been conducted on the Turkish word *çekirdek* until now, but it is understood that this word has undergone a significant development in terms of both form and meaning. Stating that the word is used only among Anatolian and Rumelia Turks according to Radloff, Eren states that the word *çekirdek* comes from the word *çigit* ‘cotton seed, cotton seed’ in Kâşgarlı Mahmud's *Diwan*.

Stachowski explains the word *çekirdek* as ‘fruit kernel’ (> **çeğirdek* ~ **çigirdik* > TT dial. *çiyirdek* ~ *çivirdik* ‘bud’) < **çekirt* (TT dial. *balardız* < *baladıız* ‘shoot, sprout, sapling’ with inorganic r) < **çekit* (? < **çek* > TT *çek-* ‘pull’) > **çigit* > MK. *çigit* ‘cotton seed’, TT dial. *çiğit* ~ *çivit* ‘fruit seed, seed’ (2019, p. 109-110).

2.2. Those who argue that the word derives from the Iranian root *çigit*

Ölmez, after explaining the word *çigit* as meaning ‘seed, cotton seed, fruit seed’, stated that the words numbered II, III, IV in the *Derleme Sözlüğü* (çigitI p. 1209b-1210a) are also related to this word in terms of origin. Stating that Clauson and Tietze do not give any origin, he said that according to Doerfer the word is an Iranian word (2009, p. 244).

As a result, the word ‘çekirdek’ has its closest usage in the Ottoman Turkish period as quoted by Clauson. There are different opinions about the etymology of the word. Based on the opinions and explanations made, different etymologies of the word are:

1. **çak+(i)r+da-k* (*çak/çakır* [onomatopoeia] ‘the sound of striking and breaking’ + *(i)r* (NNCS) + *da-* (NVCS) + *k* (VNCS))
2. **çig+ (i)+ {r}t+de-k* (*çig* ‘seed’ + *(i)t* (NNCS) + *da-* (NVCS) + *k* (VNCS))
3. **çig+ (i)+ {r}t+(i)k* (*çig* ‘seed’ + *(i)t* (NNCS) + *(i)k* (NNCS))

If one of the above discussed views had been accepted as a result of the study, the etymological analysis of the word could have been made in the direction that the word could have been formed by the formation of *çiğirt* (~**çeğirt*, **çekirt*) + *(i)k* > **çiğirdik* (**çiğirdek*, **çeğirdek*) > core as a result of the combination of the suffix +*(i)t*, which is added to the root **çig* and expresses equivalence, and the suffix +*(I)k*, which derives some nouns and adjectives in the diminutive sense (< *çigit*). However, our view of the etymological origin of the word is parallel to Doerfer’s idea. In this case, the etymological proposal of the word:

çigrı ~ *ç(i)grı* (< Sogdian *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/*) + *t* (secondaire /t/) + *ak* (diminutive suffix || diminutive suffix).

Oğuz Grubu Yazı Dilleri ve Ağızlarında Yeterlik Kategorisi

Talip DOĞAN*

Özet

Yeterlik, bir eylemin mümkün veya muhtemel olup olmadığının bildirildiği kategoridir. Tarihî ve çağdaş Türk dili alanında yeterlik kategorisinin işaretleyicileri, lehçeleşme seyri ve dil ilişkileri gibi birtakım faktörlere bağlı olarak çeşitlenmiştir. Çağdaş Oğuz alanlarında olumlu ve olumsuz yeterlik için temelde üç tip dizilişten bahsedilebilir: *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*); *-A bil-* ve *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ vd.); *-p ~ -A bil-* ve *-p ~ -A bilme-*. *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri, Türkiye Türkçesinin yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında, Kıbrıs Türk ağızlarında; Balkan (Rumeli) Türk ağızlarında; Suriye Türk ağızlarında; Gagavuz Türkçesinin yazı dili ile ağızlarında kullanılmaktadır. *-A bil-* ve *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ vd.) dizilişleri, Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarında; Irak Türk ağızlarında; Türkiye'deki Doğu Grubu ağızlarında; Sungur Türkçesinde; Kaşkay Türkçesinde ve Horasan Türkçesinde yerleşmiştir. *-p ~ -A bil-* ve *-p ~ -A bilme-* dizilişleri ise Türkmen Türkçesi ve Harezm Oğuz alanlarında hâkimdir. Diğer taraftan resmî ve baskın dillerle bir arada kullanılan Oğuz alanlarında kopyalanmış sistemler de yaygınlaşmıştır. Örnek olarak İran sahasında Güney Azerbaycan, Sungur, Kaşkay ve Horasan ağızlarında Farsçadaki yeterlik sisteminden kopyalanmış olan *başar- ~ başarma-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Oğuz grubu yazı dilleri, Oğuz ağızları, yeterlik, dil ilişkileri

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/013s3zh21>
dogan.talip@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8216-0483>

Potential Category in Oghuz Group Written Languages and Dialects

Abstract

Potential is the category that states whether an action is possible or probable. In the historical and contemporary Turkic language field, the markers of the potential category have undergone different developments depending on a number of factors such as the course of dialectization and language relations. In contemporary Oghuz areas, three basic types of sequences can be mentioned for positive and negative potential: *-A bil-* and *-AmA-* (< *-A uma-*); *-A bil-* and *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ et al.); *-p ~ -A bil-* and *-p ~ -A bilme-*. The sequences of *-A bil-* and *-AmA-* (< *-A uma-*) are used in the written language of Turkish and the Western and Northeastern group dialects, in Cypriot dialects; in Balkan (Rumelia) Turkic dialects; in Syrian Turkic dialects; and in the written language of Gagauz Turkic and its dialects. The sequences of *-A bil-* and *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ et al.) are used in the written language and dialects of Azerbaijan Turkic; in Iraqi Turk dialects; It is established in the Eastern Group dialects of Türkiye; Sungur Turkic, Qashqai Turkic and Khorasan Turkic. *-p ~ -A bil-* and *-p ~ -A bilme-* sequences are dominant in Turkmen Turkic and Khwarezm Oghuz areas. Copied systems have also become widespread in Oghuz areas used together with official and dominant languages. In the South Azerbaijan, Sungur, Qashqai and Khorasan dialects, there is the sequence *başar- ~ başarma- + modal suffix + main verb + request ~ imperative suffix*, copied from the Persian potential system.

Keywords: Turkic, Oghuz group written languages, Oghuz dialects, potential, language relations

Yeterlik, bir eylemin mümkün veya muhtemel olup olmadığının belirli dil bilgisi işaretleyicileriyle bildirildiği kategoridir (Korkmaz, 1992, s. 172; Bussmann, 1998, s. 925). Türk dili araştırmalarında yeterlik yapıları, kuruluş yönlerinden değerlendirilmiş olmakla birlikte zaman/görünüş ve kip eklerini alabilmesi sebebiyle kiplik konulu çalışmalara da konu olmuştur (örnek olarak bk. Mehmet, 2007; Kara, 2011; Kerimoğlu, 2011, s. 84-85; Ersoy, 2016; Yıldız, 2016; Göksel ve Kerslake, 2005, s. 300-305; vd.). Bu çalışmada ise Oğuz grubu yazı dili ve ağızlarında yeterlik kategorisinin işaretleyicileri ile bunların biçim bilgisi ve biçim-söz dizimi özellikleri ele alınmıştır. Yeterlik işaretleyicilerinin Oğuz grubu yazı dilleri ve ağız gruplarındaki dağılımları ortaya konulmuştur.

Tarihî Yazı Dillerinde Yeterlik Kategorisi

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanında yeterlik kategorisinin işaretleyicileri, lehçeleşme seyri ve dil ilişkileri gibi birtakım faktörlere bağlı olarak farklılaş-

mıştır. Yeterlik için Köktürkçede *u-* ‘muktedir olmak; yapabilmek, edebilmek’ fiili kullanılmıştır. Köktürkçedeki örneklerde *u-*, *-X* zarf-fiil ekli esas fiile yardımcı fiil olarak eklenmiştir. *-Xu-* ve *-Xuma-* kuruluşları, olumlu ve olumsuz yeterliği bildirmiştir: *k(e)m (a)rt(a)tı ud(a)çı (e)rti* (Tekin, 2010, s. 56) ‘kim bozabilir idi’; *it(i)nü y(a)r(a)tunu um(a)duk* (Tekin, 2010, s. 52) ‘(kendini) düzene sokup örgütlenememiş’.

Erken tarihli Eski Uygur Türkçesi metinlerinde zarf-fiil ekli esas fiil ile *u-* yardımcı fiili (*-U u-*) tam olarak birleşmemiş ya da kaynaşmamıştır. Zira bazı örneklerde *yme* pekiştirme unsuru, *-U u-* dizilişinin arasında kullanılmıştır: *ölü yme umaz biz* (Erdal, 2004, s. 258) ‘daha ölemeyiz’. *-U u-* birleşmesine ancak Soğd harfli Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. Bununla beraber Eski Uygur Türkçesinde yeterlik, *u-*’ın esas fiil biçiminde yani sözlük anlamıyla kullanılmasıyla da karşılanmıştır. Örnekler hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde: *sinidin ketip neçük uğay men* (Erdal, 2004, s. 258) ‘senden gidip (seni bırakıp) nasıl yapabileceğim?’; *bo yer üze ney andağ t(e) v kür yelvi arviş yok kim ol umasar; ş(i)mnu [k]üçiçe kopuğ uğay* (Erdal, 2004, s. 258) ‘bu dünyada onun yapamayacağı hiçbir hile ve sihir yoktur; şeytanın desteğiyle (o) her şeyi yapabilir’. Bu metinlerde *u-* esas fiili ile *-sar* zarf-fiil eki ve *-yur* geniş-şimdiki zaman ekinin kalıplaşmasından oluşan iki sözcük de vardır: *usar* (Erdal, 2004, s. 258) (< *u-sar*) ‘gücü yeterse’; *uyur* (Erdal, 2004, s. 258) (< *u-yur*) ‘güçlü, muktedir’. Eski Uygur Türkçesinde yeterlik için ayrıca *bol-* ‘olmak’ yardımcı fiili kullanılmıştır. Hem olumlu hem olumsuz yeterlik örneklerinde *bol-* ‘olmak’ yardımcı fiili, *-U* ve *-GAll* zarf-fiil ekli esas fiiller ile *-mAK* isim-fiil ekli esas fiillere getirilmiştir: *örü bolmaz* (Erdal, 2004, s. 259) ‘yükselsemez’; *ölürü usar* ‘öldürebilirse’; *yoryu umadı* (Eraslan, 2012, s. 441) ‘yürüyemedi’; *bolğay siz teggeli* ‘ulaşabileceksiniz’; *körkitgeli bolmaz* ‘gösterilemez’; *işidilmek bolur* (Eraslan 2012, s. 425) ‘iştirilebilir’. *-GU teg ermez* de olumsuz yeterlik için kullanılmış olan bir başka diziliştir: *ögrünç[ümüz] tüketi sözlegü teg ermez* (Erdal, 2004, s. 260) ‘sevinçimiz tamamen söylenemez’. Daha sonra yaygınlaşacak olan *bil-* ‘bilmek’ ve *al-* ‘almak’ yardımcı fiilleri ise yeterlik ifadesi için nadir örneklerde geçmiştir. *Bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili, *-p* ve *-GAll* zarf-fiil ekli; *al-* ‘almak’ yardımcı fiili, *-A* zarf-fiil ekli esas fiillerle kullanılmıştır: *tutup uğay* ‘tutabilecek’; *özüm-nün başgarıp umayoğum erür* (Erdal, 2004, s. 260) ‘kendimin (benim) başarılı olamadığımdır’; *anı tükel sözlegeli bilmez* (Eraslan, 2012, s. 444) ‘onu tam olarak söyleyemez’; *inanmış kişilerinig tire yığa alır siz* (Eraslan, 2012, s. 443) ‘inanmış kişileri derleyebilir, toplayabilirsiniz’.

Karahanlı Türkçesinde (bilhassa *Kutadgu Bilig* ve Satır Altı Kur’an Terümelerinde) *u-* yardımcı fiili, sayılı örnekler dışında tamamıyla olumsuz yeterlik için kullanılmıştır. Metinlerde *u-* yardımcı fiili, *-U* zarf-fiil ekli esas

fiillerle birleşmiş ve ekleşmiş biçimdedir: *turumaz* (Güner, 2021, s. 396) (< *turu umaz*) ‘duramaz’; *bilüme* (Güner, 2021, s. 394) (< *bilü umasa*) ‘bilemezse’; *tegümegeyler* (Güner, 2021, s. 396) (< *tegü umağaylar*) ‘dokunamayacaklar’; *ayumas* (Güner, 2021, s. 394) (< *ayu umas*) ‘söyleyemez’. Az sayıdaki olumlu yeterlik dizilişlerinde de benzer gelişmeler olmuştur: *ayuğay* (Güner, 2021, s. 487) (< *ayu uğay*) ‘söyleyebilecek’. Karahanlı Türkçesinde olumlu yeterlikte ise *bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili hâkim olmuştur. *Bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili, *-U ~ -A* zarf-fiil ekli esas fiillere eklenmiştir: *sözleyü bilse* (KB 984) (Güner, 2021, s. 394) ‘söyleyebilse’; *kaşayı biligli* (Güner, 2021, s. 393) ‘kuşatan’; *tère bildiñ* ‘toplayabildin’; *yete bildi* (Güner, 2021, s. 394) ‘ulaşabildi’. Olumsuz yeterlikte yaygın olmamak suretiyle *-X ~ -A bilme-* biçimi de yer almaktadır: *kalı bilmediler* (Güner, 2021, s. 394) ‘kalamadılar’; *sanayı bilmegey siler* (Güner, 2021, s. 394) ‘sayamayacaksınız’; *tuta bilmese sen* (Güner, 2021, s. 394) ‘tutamazsan’. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te *-GAll bol-* dizilişi (Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yaygın) yerine, *-sA bol-* dizilişinin yerleştiği görülmektedir: *könül kimniñ bolsa kalı yök çığay / kılsa küçün bolmas anı toğ bāy* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 450) ‘artık kimin gönlü fakir ol(ur)sa (ise) / (kimse) onu güçlülükle zengin yapamaz’. Şu hâlde Karahanlı Türkçesinde *u-* yardımcı fiili, olumlu yeterlikte azalırken olumsuz yeterlikte yaygınlaşmıştır. Ayrıca, ünlüyle biten esas fiil (*-X* zarf-fiil ekli esas fiil) ile ünlüyle başlayan yardımcı fiilin (*u-* yardımcı fiilinin) birleşmesi sonucunda ünlü kaynaşması olmuştur: *-U u- > /U/*. *Bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili, *-X ~ -A* zarf-fiil ekli esas fiillerle birlikte olumlu yeterlikte yaygınlaşmıştır. Esasında bu, bugün Batı Oğuzcasında (Türkiye ve Gagavuz Türkçesi kollarında) yer alan yeterlik dizilişleriyle benzerdir.

Türk dilinde biçim bilgisinden söz dizimine birtakım yenilenmelerin olduğu 13. yüzyılda yeterlik kategorisinde de kimi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tabii bu yenilenmeler, lehçeleşmelerin bir sonucudur. Harezmi Türkçesinde olumlu yeterlik için daha önce yaygın olan *-U ~ -A bil-* dizilişi devam ettirilmiştir. Buna ilave olarak *-A al-* dizilişi artmıştır: *bilü bilmişimçe* (Eckmann, 2003b, s. 25) ‘bilebildiğimce’; *sabur kılu bilür siz* (Eckmann, 2003b, s. 25) ‘sabredebilirsiniz’; *bire alğay erdi* (Eckmann, 2003b, s. 25) ‘verebilecekti’. Olumsuz yeterlik için az sayıdaki örneklerde *u-* yardımcı fiili (Karahanlı Türkçesindeki gibi *-UmA-* biçiminde) kullanılmıştır: *kılumas men* (Eckmann, 2003b, s. 25) (< *kılu umas men*) ‘yapamam’; *körümes biz* (Eckmann, 2003b, s. 25) (< *körü umas biz*) ‘göremeyiz’. Yaygın olan ise *-U ~ -A bilme-* ve *-A alma-* dizilişleridir: *çıkabilmez men* (Eckmann, 2003b, s. 25) ‘çıkamam’; *bile almas miz* (Eckmann, 2003b, s. 25) ‘bilemeyiz’. Netice itibarıyla Harezmi Türkçesinde daha önceki yazı dilinde yerleşmiş olan sistemden (Karahanlı Türkçesindeki *-U ~ -A bil-* ve *-Uma-* dizilişlerinden) farklı olarak olumlu ve

olumsuz yeterlikte *-A al-* ~ *-A alma-* dizilişlerinin geliştiği kaydedilmelidir. Ayrıca *-U* ~ *-A bilme-* olumsuz yeterlik dizilişi yaygınlaşmıştır.

Kıpçak Türkçesine ait *Codex Cumanicus*'ta olumlu ve olumsuz yeterlik için *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişlerinin örnekleri azdır: *ayta bil-* (Argunşah ve Güner, 2015, s. 123) 'söyleyebilmek'; *bara bilme-* (Argunşah ve Güner, 2015, s. 123) 'gidememek'. *U-* yardımcı fiili ise kullanılmamıştır. *Al-* 'almak' yardımcı fiili ise yalnızca olumsuz yeterlik örneklerinde geçmiştir. Örneklerde *-A* zarf-fiil eki ile *al-* yardımcı fiilinin ünlüsü genellikle kaynaşmıştır: *baralma-* (< *bara alma-*) 'ulaşamamak'; *tıyalma-* (< *tıya alma-*) 'engelleyememek'; *köralma-* (< köre alma-) 'görememek'; *ète al-* (Argunşah ve Güner, 2015, s. 123) 'yapamamak'. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de *al-* yardımcı fiili, *-AlmA* (< *-A alma-*) biçimiyle olumsuz yeterlikte hâkimdir: *bolalma-* (Güvenç, 2014, s. 275) (< *bola alma-*) 'olamamak'; *çihalma-* (Güvenç, 2014, s. 275) (< *çihā alma-*) 'çıkamamak'. Bununla birlikte yeterlik kategorisi için *bol-* 'olmak' yardımcı fiili kullanılmıştır. Hem olumlu hem de olumsuz yeterlik için kullanılmış olan *bol-* 'olmak' yardımcı fiili, *-mA* ve *-mAGA* ekli esas fiillerle birleştirilmiştir: *aytma bol-* 'söyleyebilmek'; *aşma bolma-* (Güvenç, 2014, s. 272) 'aşamamak'; *körünmege bol-* 'görünebilmek'; *inanmağa bolma-* (Güvenç, 2014, s. 274) 'inanamamak'. Memlûk Türkçesi, yeterlik kategorisinde hem Harezmi hem de diğer Kıpçak alanlarıyla birleşmektedir. Olumlu yeterlik için *-A bil-* ve *-p bol-* dizilişlerine sahiptir: *ata bilür* (İN-33r) 'atabilir'; *öltüre bilür* (GT-162b) 'öldürebilir'. Olumsuz yeterliği ise *-U* ~ *-A bilme-*, *-p bolma-* ve *-A alma-* dizilişleriyle karşılaşmıştır. Başka bir ifadeyle Memlûk Türkçesinde *-A alma-* dizilişi, diğer Kıpçak alanlarında olduğu gibi sadece olumsuz yeterlik için kullanılmıştır: *tuta bilmese* 'tutamazsa'; *añlayı bilmedi* 'anlayamadı'; *işleyü bilmes* (İM-435b) (Muhammed, 2021, s. 276) 'yapamaz'; *bilip bolmas* (Muhammed, 2021, s. 146) 'bilemez'; *kurtulup bolmas* (Muhammed, 2021, s. 301) 'kurtulamaz'; *köre almas* (Muhammed, 2021, s. 275) 'göremez'; *halās ite almas* (Muhammed, 2021, s. 275) 'serbest bırakamaz'.

Çağatay Türkçesinde olumlu yeterlik için *-A al-* dizilişi yine yaygındır. Çağatay Türkçesi metinlerinde olumlu yeterlikte bir de *bol-* 'olmak' yardımcı fiili çoğalmıştır. *Bol-* 'olmak' yardımcı fiili, *-A* ve *-sA* ekli esas fiillerle birleştirilmiştir: *terceme kıla alğay mu mēn* (Eckmann, 2003a, s. 105) 'tercüme edebilecek miyim?'; *mundağ söz ayta bolğay* (Eckmann, 2003a, s. 106) 'böyle söz söyleyebilecek'; *tapşa bolur* (Eckmann, 2003a, s. 117) 'bulabilir'. Olumsuz yeterlik için yine *al-* 'almak' ve *bol-* 'olmak' yardımcı fiillerine başvurulmuştur. *-A alma-*, *-p bolma-* ve *-sA bolma-* biçimlerinde: *inana almas* (Eckmann, 2003a, s. 105) 'inanamaz'; *añlap bolmas ēdi* (Eckmann, 2003a, s. 110) 'anlayamaz idi'; *anuy 'ahdığa i 'timād kılsa bolmas* (Eckmann, 2003a, s.

117) ‘onun sözüne güvenilemez’. *Bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili, *-A bilme-* biçiminde yalnızca olumsuz yeterlikte kullanılmıştır: *halās ēte bilmes* (Eckmann, 2003a, s. 106) ‘kurtaramaz’. *-Uma-* biçimi ise artık kalmamıştır.

Tarihî Oğuz yazı dillerinde yeterlik kategorisi için yeni dizilişler ortaya çıkmamıştır. 13. ve 15. yüzyıllar arasında yani Eski Oğuz Türkçesinde olumlu yeterlik için *-X ~ -A bil-* dizilişi vardır. Çok heceli fiillerle *-U bil-*, tek heceli fiillerle *-A bil-* dizilişi yaygındır: *getüri bilem* ‘getirebileyim’; *diyü bile* ‘diyebilsin’; *gide bilür* (Gülsevin, 2007, s. 130) ‘gidebilir’; *döne bildi* (Timurtaş, 2005, s. 161) ‘dönebildi’. Olumsuz yeterlik için *-XmA-* (< *-X uma-*) ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri görülmektedir: *aldayımaz* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *aldayı umaz*) ‘aldatamaz’; *bulmadı* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *bulı umadı*) ‘bulamadı’; *urumazam* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *uru umazam*) ‘vurmam’; *diyümezdi* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *diyü umazdı*) ‘diyemezdi’; *çıkamaz* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *çıkı umaz*) ‘bulamadım’; *bulamaz* (Timurtaş, 2005, s. 161) (< *bula umaz*) ‘bulamaz’; *alımadı* (Ergin, 2009, s. 467) (< *alı umadı*) ‘alamadı’. Bunlarla beraber, özellikle *Dede Korkut Kitabı*’nda görülen ve böylelikle daha sonra Azerbaycan sahasında yaygınlaşacak olan *-A bilme-* dizilişi yer almaktadır¹: *vara bilmen* (Ergin, 2009, s. 467) ‘gidemem’; *binebilmez* (Ergin, 2009, s. 467) ‘binemez’. Osmanlı Türkçesinde (Türkiye sahasında) olumlu ve olumsuz yeterlikte *-X ~ -A* zarf-fiil ekli esas fiiller, 17. yüzyıla kadar kullanılmış; daha sonra tamamen *-A* zarf-fiil ekli esas fiiller yerleşmiştir: *sevime-* ‘sevememek’; *yürüyüme-* ‘yürüyememek’; *bileme-* ‘bilememek’; *añlayama-* (Tulum, 2011, s. 347) ‘anlayamamak’. Azerbaycan Türkçesinde ise olumlu yeterlikte *-A bil-*, olumsuz yeterlikte *-A bilme-* ve *-AmmA-* dizilişlerine başvurulmuştur: *bir dem bahabilmedi ol aya / düşdi yüzi üzre misl-i sāye* (Nur Doğan, 2000, s. 170) ‘bir an (bile) bakamadı o aya (sevgiliye) / gölge gibi yüzü üste düştü’; *oyanammazam* (Mirzede, 1990, s. 166) ‘uyanmam’; *oturammazam* (Mirzede, 1990, s. 166) ‘oturamam’. Azerbaycan Türkçesinin klasik metinlerinde ayrıca *-mAK ol-* dizilişi, kimi bağlamlarda yeterlik kategorisini işaretlemiştir. Daha çok olumsuz yeterlik için kullanılmış olan *-mAK ol-* dizilişi, aynı zamanda fiillerin edilgen çatıda sunulmasını sağlamaktadır (bk. Doğan, 2022). Örnekler: *her gün gel yaz bëyle ta ‘vīz / tā sıhgate bulmağ ola ümmīd* (Nur Doğan, 2000, s. 368) ‘her gün gel (de) yaz, böyle muska / ta ki iyileşme ümit edilebilsin’; *ağzı sıfatı hod etmek olmaz / esrar-ı nihāna yetmek olmaz* (Nur Doğan, 2000, s. 128) ‘(sevgilinin) ağzı da tarif edilemez / (çünkü) gizli sırlara yetilemez (ulaşılabilir)’’. Bununla beraber olumsuz yeterlikte Nesimi, Hatayı gibi şairlerin dilinde yer yer, Osmanlı (Türkiye) sahasının karakteristiği olan *-AmA-* (*-A uma-*) dizilişi de kullanılmıştır (Mirzede, 1990, s. 167). Şu hâlde Oğuz Türkçesinin tarihî

¹ Yeterlik için kullanılan yardımcı fiillerin tarihî gelişimi için ayrıca bk. Korkmaz (1959).

yazı dillerinde olumlu yeterlik için Eski Türkçede (Eski Uygur Türkçesinde) tanıklanan *-A bil-* dizilişinin kullanılmaya devam ettiği belirtilebilir. Tarihî Oğuz yazı dillerinde ayırıcı özellik ise olumsuz yeterlik dizilişlerinin dağılımında ortaya çıkmıştır: *-XmA-* (< *-X uma-*) ~ *-AmA-* (< *-A uma-*) ya da *-A bilme-* dizilişleri arasında. Osmanlı (Türkiye) sahasının karakteristiği *-XmA-* (< *-X uma-*) ~ *-AmA-* (< *-A uma-*), Azerbaycan sahasının *-A bilme-* dizilişi olmuştur. Azerbaycan sahasında *-A bilme-* dizilişi, Harezmi-Çağatay çizgisindeki yazı dili alanının etkisinde benimsenmiş olmalıdır. Çünkü paralel biçimde Harezmi ve Çağatay Türkçesinde *-Uma-* (*-U uma-*) dizilişi sınırlanmış ve kalkmış, bunun tersine *-A bilme-* dizilişi yaygınlaşmıştır. Tabii Osmanlı (Türkiye) ve Azerbaycan sahaları arasında etkileşimler de olmuş, iki yazı diline ait unsurlar metinlere yansımıştır. O sebeple kimi zaman Azerbaycan sahasının metinlerinde *-AmA-* (< *-A uma-*), Osmanlı (Türkiye) sahasının metinlerinde ise *-A bilme-* dizilişine de yer verilmiştir: Örnek olarak Fuzulî’de *âh eyler idi velî ne hâsıl / ol yel açamazdı gonca-i dil* (Nur Doğan, s. 146) ‘ah eder idi ama ne fayda / o yel gönlünün goncasını açamıyordu’; *edemen terk Fuzulî ser-i küyün yârün / ne kadar zulm yeri ise maña hoşdur vatanum* (Tarlan, 1992, s. 204) ‘Fuzulî, yârin yerinin başını terk edemem / ne kadar zulüm yeri ise (de) bana hoştur vatanım’. Baki’de *biñ meşk iderse safha-i çarh üzre mâh-ı nev / ebrû-yı yâre öykünebilmez misâlde* (Küçük, 1994, s. 379) ‘hilal, âlemin safhasını bin defa meşk etse (de) / yârin kaşına misalde (hayal âleminde) (bile) öykünemez (benzeyemez)’. Özetle olumsuz yeterlik için kullanılan *-A bilme-* dizilişi, Harezmi Türkçesinde yaygınlaşmış ve onun tarihî çizgisinde gelişen Çağatay Türkçesinde de devam ettirilmiştir. Buna mukabil Harezmi - Çağatay çizgisinde *-UmA-* (< *-U uma-*) dizilişi, geri çekilmiştir. Böylece Azerbaycan sahası, Harezmi - Çağatay çizgisine bağlı kalmıştır. Osmanlı (Türkiye) sahası ise Karahanlı Türkçesinde gelişen sistemi sürdürmüştür: *-U* ~ *-A bil-* ve *-UmA-* (< *-U uma-*) ~ (Oğuzcada) *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri.

Çağdaş Oğuz Grubu Yazı Dilleri ve Ağızlarında Yeterlik Kategorisi

Çağdaş Oğuz alanları, batıdan doğuya sırasıyla Balkanlar (Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Yunanistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Romanya), Gagavuz Yeri (Moldova), Türkiye ve Kıbrıs, Suriye (Halep, Bayırbusak ve Hamas-Humus, Colan bölgeleri), Irak (kuzey bölgeleri), Azerbaycan ve Nahçıvan, Ermenistan, Gürcistan (daha çok güneydoğu bölgesindeki Borçalı), İran (tamamı), Türkmenistan, Afganistan (kuzey bölgeleri), Özbekistan (batı bölgesindeki Harezmi ili), Karakalpakistan (Törtköl bölgesi) gibi çeşitli ülkelere ve bölgelere yayılmış durumdadır. Bu alanların dışında Kuzey Kafkasya’nın Stavropol bölgesinde *Stavropol Türkmenleri* ya da *Truhmen Türkmenleri* diye anılan küçük Oğuz grupları da vardır. Oğuzların sınırlarını ana hatlarıyla batıda Balkanlar; kuzeyde Karadeniz ve Kafkasların kuzeyi; doğuda Aral

Gölü'nün güneyi ile Afganistan'ın kuzeyi; güneyde Basra Körfezi'nin doğusu (İran'ın Fars eyaleti) oluşturmaktadır. Günümüzde bu bölgelerdeki Oğuzların yazı dilleri ve ağız grupları vardır. Söz konusu yazı dilleri ve ağız grupları, şu adlarla anılmaktadır: Balkanlarda *Balkan Türk ağızları* ya da *Rumeli ağızları*; Gagavuz Yeri'nde *Gagavuz Türkçesi* (yazı dili ve ağız grupları); Türkiye ve Kıbrıs'ta *Türkiye Türkçesi* (yazı dili ve ağız grupları); Suriye'de *Suriye Türkmen / Türk ağızları* (ağız grupları); Irak'ta *Irak Türkmen / Türk ağızları* (ağız grupları); Azerbaycan ve Nahçıvan'da *Azerbaycan Türkçesi* (yazı dili ve ağız grupları); Ermenistan'da *Azerbaycan Türkçesi ağızları* (ağız grupları); Gürcistan'da *Azerbaycan Türkçesi ağızları* (ağız grupları); İran'da (*Güney*) *Azerbaycan Türkçesi* (ağız grupları), *Sungur Türkçesi* (ağız grupları), *Horasan Türkçesi* (ağız grupları), *Kaşkay Türkçesi* (ağız grupları) ve *Türkmen Türkçesi* (ağız grupları); Türkmenistan'da *Türkmen Türkçesi* (yazı dili ve ağız grupları); Afganistan'da *Türkmen Türkçesi* (ağız grupları); Özbekistan'da *Harizm Oğuzcası* (ağız grupları).

Türkiye Türkçesinin yazı dilinde olumlu yeterlik, *-A bil-*; olumsuz yeterlik ise *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleriyle (Korkmaz, 2003, s. 812-815) karşılanmaktadır: *zorla içirdik, kendine gelebildi* (Kemal, 1962, s. 143); ... *kanunlara göre mirasa girememiş olan ...* (Ayverdi, 1989, s. 92). Türkiye Türkçesi metinlerinde bu dizilişlerle beraber kimi yazarlarda *-A bilme-*, *-A bileme-* (< *-A bile uma-*) gibi dizilişlere de rastlanabilmektedir: *her nesneye bozuntu elverir, ahiliğe erişebilemez* (Tahir, 1967, s. 145); *hiç biri şu karşımda duran ciddî, uzun, ince adama yakışabilmez* (İşinsu, 1996, s. 199). Yukarıda ortaya konulduğu üzere *-A bilme-*, tarihî Türk dili alanından tanıklanan bir diziliştir ve bugün de Oğuzların Azerbaycan sahasında yaygındır. *-A bileme-* (< *-A bile uma-*) dizilişi ise tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye Türkçesi alanında geliştirilmiştir. Bunun çok sayıda örneğine Google arama motoru üzerinden ulaşılabilir: *Kocadır sever de döver de, denebilemez artık*, gibi. Yazarların bu dizilişlerle metinlerine yerel değerleri (ağız özelliklerini) katmak, tarihîlik vermek, cümlelerinde çeşitli semantik nüansları ve kiplikleri bildirmek, olumsuz yeterliği etkili kılmak gibi hususları hedefledikleri ve nihayet bu dizilişleri bir üslup biçimi olarak tercih ettikleri muhakkaktır. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde *-A bileme-* (< *-A bile uma-*) dizilişinin gittikçe yaygınlaştığı da dikkati çekmektedir. Yeterlik kategorisi için Türkiye Türkçesi ağız gruplarındaki tablo ise şöyledir: Olumlu ve olumsuz yeterlik için Batı ve Kuzeydoğu grubu² ağızlarında yazı dilinin de sistemi olan *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri yaygındır. Batı grubu ağızlarında: *déyebilirim* (Kayseri) 'diyebilirim'; *yıhabilir* (Kırşehir) 'yıkabilir'; *dutabilsin* (Kütahya) 'tutabilsin'; *ānadabilirsem* (Malatya) 'anlatabilirsem'; *alabilin* (Nevşehir) 'alabilirsin'; *bakabilürüz* (Ordu) 'bakabiliriz';

² Türkiye Türkçesi ağız grupları için Leylâ Karahan'ın tasnifi esas alınmıştır (bk. 1996).

gelemeyler (Edirne) ‘gelemiyorlar’; *dayanamıyan* (Kayseri) ‘dayanamayan’; *bulamadıh* (Kırşehir) ‘bulamadık’; *dutamaz* (Kütahya) ‘tutamaz’; *gaşamaz* (Malatya) ‘kalkamaz’; *yatıramıyoğ* (Nevşehir) ‘yatıramıyoruz’; *gidemedük* (Ordu) ‘gidemedik’ (Çiloğlu, 2008, s. 13-55). Kimi ağızlarda *-X* zarf-fiil ekli biçimlerle eskicil dizilişlerin izlerini taşıyan örnekler de tanıklanabilmektedir: *goşubilmeye* (Muğla) (Akar, 2013, s. 167) ‘koşabilmeye’; *gezibilcen* (Aydın) (Yapıcı, 2022, s. 336) ‘gezebileceğim’; *bakımeyosuñ* (Aydın) (Yapıcı, 2022, s. 336) ‘bakamıyorsun’ vb. Kuzeydoğu grubu ağızlarında: *gönderebülürse* (Trabzon) (Demir, 2006, s. 452) ‘gönderebilirse’; *diyebilirim* (Günay, 2003, s. 180) (Rize) ‘diyebilirim’; *satamacağ* (Trabzon) (Demir, 2006, s. 453) ‘satamayacak’; *yapamassán* (Rize) (Günay, 2003, s. 180) ‘yapamazsan’. Kıbrıs ağızları da bu sisteme (Batı ve Kuzeydoğu grubunun sistemine) bağlıdır: *alabilesiniz* (Çelebi, 2010, s. 130) ‘alabilesiniz’; *söleyemezdim* (Çelebi, 2010, s. 237) ‘söleyemezdim’; *deyemeyig* (Çelebi, 2010, s. 247) ‘diyemeyiz’. Doğu grubu ağızlarında olumlu yeterlik için *-A bil-* dizilişi vardır: *annadabilerem* (Kars) (Ercilasun, 1983, s. 294) ‘anlatabilirim’; *alabıldüm* (Erzurum) (Gemalmaz, 1978, s. 375) ‘alabildim’; *çiharabilseiz* (Erzincan) (Sağır, 1995, s. 225) ‘çıkabilirseniz’. Olumsuz yeterlikte ise iki sistem görülmektedir. Kimi ağızlarda *-AmA-* (< *-A uma-*), kimi ağızlarda ise Azerbaycan sahasının karakteristiği olan *-A bilme-* ~ *-AmmA-* dizilişleri yaygındır: *alamadım* (Erzurum) (Gemalmaz, 1978, s. 375) ‘alamadım’; *seslenemirim* (Kars) (Ercilasun, 1983, s. 166) ‘seslenemiyorum’; *yatabilmenem* (Kars) (Ercilasun, 1983, s. 173) ‘yatamam’; *gelemmez* (Kars) (Ercilasun, 1983, s. 281) ‘gelemez’; *yiyebilmerem* (Ağrı) (Efendioğlu, 2009, s. 834) ‘yiyemem’; *goyammadılar* (Ağrı) (Efendioğlu, 2009, s. 835) ‘koyamadılar’; *tapabilmirdih* ‘bulamıyorduk’ (İğdır/Aralık) (Kilit, 2015, s. 120); *gidemmedim* ‘gidemedim’ (İğdır/Aralık) (Kilit, 2015, s. 120); *üyhliyebilmerem* (Çıldır/Ardahan) (Güneş, 2015, s. 158) ‘yükleyemiyorum’; *yazammaz* (Çıldır/Ardahan) (Güneş, 2015, s. 158) ‘yazamaz’; *gaçammaram* (Van) (Gökçür, 2006, s. 156) ‘kaçamam’. Doğu grubu ağızlarının birçok yönden Azerbaycan sahasının özellikleriyle birleştiği bilinmektedir. Dolayısıyla kimi ağızlarda *-A bilme-* ~ *-AmmA-* dizilişlerinin varlığı, bu birleşmenin yansımasıdır. Çeşitli dönemlerde Azerbaycan sahasından Batı grubu ağız bölgelerine göçmüş olan Oğuz unsurlarının ağız adacıklarında da yine *-A bilme-* ~ *-AmmA-* dizilişlerine rastlamak mümkündür³: *gelemmedim* (Erenler/Ceyhan/Adana) ‘gelemedim’, *ğalammanam* (Erenler/Ceyhan/Adana) ‘kalamam’.

³ Tanık olarak sunulan bu örnekler, Erenler (Ceyhan/Adana) köyü ağız konuşurlarından tarafımızca soruşturma yöntemiyle derlenmiştir. Erenler köyünün sakinleri, yirminci asrın başlarında Karabağ bölgesinden gelmiş olan Oğuz unsurlarıdır. Erenler köyünde söz konusu dizilişin ancak yaşlı konuşurlarda kaldığı, diğer konuşurlarda bunun yerine Batı grubu ağızlarının karakteristiği olan dizilişin (*-AmA-*) yaygınlaştığı tespit edilmiştir.

Balkan Türk ağızları, olumlu ve olumsuz yeterlik için kullanılan dizilişler açısından Türkiye sahası (yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızları) birlik teşkil etmektedir. Bu ağız gruplarında *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri yer almaktadır: *toplayabilir* (İskeçe/Yunanistan) (Şimşek, 2020, s. 193) ‘toplayabilir’; *yapabilirsem* (Kırcaali/Bulgaristan) (Salimehmed, 2006, s. 13-47) ‘yapabilirsem’; *yapabilem* (Çerkovna/Bulgaristan) (Güneş, 2009, s. 127) ‘yapabileyim’; *ders alabilsinlar* (Kosova) (Jable, 2010, s. 204) ‘ders alabilsinler’; *edebilmişik* (Kosova) (Jable, 2010, s. 278) ‘yapabilmişiz’; *deyebilirim* (Vıçitırın/Kosova) (İğci, 2010, s. 124) ‘diyebilirim’; *anlyamıyoz* (İskeçe/Yunanistan) (Şimşek, 2020, s. 192) ‘anlayamıyoruz’; *taşıyamadılar* (Kosova) (Jable, 2010, s. 325) ‘taşıyamadılar’; *iyämüz* (Çerkovna/Bulgaristan) (Güneş, 2009, s. 54) ‘yiyemez’; *uramassa* (Çerkovna/Bulgaristan) (Güneş, 2009, s. 52) ‘vuramazsa’; *ālamamışin* (Çerkovna/Bulgaristan) (Güneş, 2009, s. 90) ‘alamamışın’; *dayanamay* (Makedonya) (Ahmed, 2014, s. 7) ‘dayanamıyor’.

Gagavuz Türkçesi yazı dili ile ağızlarında yeterlik kategorisi için iki sistem vardır. Birincisi, Türkçede var olan ve gittikçe kullanımı azalan sistemdir. Burada olumlu yeterlikte *-A bil-*, olumsuz yeterlikte *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri kullanılmaktadır: *çalabilirse* (Özkan, 2019, s. 278) ‘çalabilirse’; *çıkabilir* (Bulgaristan) (Dinçaslan, 2023, s. 205) ‘çıkabilir’; *bakamêêrim* (Özkan, 2019, s. 278) ‘bakamıyorum’; *buluşamadı* (Ukrayna) (Dinçaslan, 2023, s. 205) ‘buluşamadı’. Gagavuz Türkçesi alanı, bu dizilişlerle Balkan Türk ağızları ve Türkiye Türkçesi alanı (yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızları) ile ortaklaşmaktadır. Gagavuz Türkçesi yazı dili ve ağızlarında ayrıca Bulgarcadan kopyalandığı düşünülen (Özkan, 2019, s. 278) bir sistem daha bulunmaktadır. Bu işaretleyiciler daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Olumlu yeterlik için *var nasıl ~ nicä + esas fiil + emir ~ istek eki ~ -mAK eki*, olumsuz yeterlik için *yoğ nasıl ~ nicä + esas fiil + emir ~ istek eki ~ -mAK eki* dizilişlerine yer verilmektedir: *bän var nicä deyim onnara* (Özkan 2019, s. 278) ‘ben onlara diyebilirim’; *var nicä göräsınız direkleri* (Moldova) (Dinçaslan, 2023, s. 205) ‘direkleri görebilirsiniz’; *var nicä sölemää* (Ukrayna) (Dinçaslan, 2023, s. 205) ‘söyleyebilir’; *yoğ nicä bän gideyim* (Moldova) (Dinçaslan, 2023, s. 205) ‘ben gidemem’; *yoğ nası yimää* (Moldova) (Dinçaslan, 2023, s. 206) ‘yiyemem’.

Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde olumlu ve olumsuz yeterlik için sırasıyla *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişlerine başvurulmaktadır: *atdırä bilersiniz* (Kazımov, 2010, s. 263) ‘attırabilirsiniz’; *ğäçä bilmerem* (Kazımov, 2010, s. 269) ‘kaçamam’; *işleye bilmerem* (Kazımov, 2010, s. 269) ‘çalışmam’.

Azerbaycan Türkçesi ağızlarında⁴ yeterlik kategorisi için bunlardan başka dizilişler ve işaretleyiciler de gelişmiştir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarının tamamında olumlu yeterliğin *-A bil-* dizilişiyle sağlanması karakteristiktir: *alabil-* (Şireliyev, 2008, s. 188) ‘alabilmek’; *gelebil-* (Şireliyev, 2008, s. 188) ‘gelebilmek’. Olumsuz yeterlik için ise *-A bilme-*, *-AmmA-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ilme-* dizilişleri yer almaktadır. M. Şireliyev (2008, s. 188-189), olumsuz yeterlik dizilişlerinin kullanımına göre Azerbaycan ağızlarını gruplandırmıştır: i. *-A bilme-* ve *-AmmA-* dizilişini birlikte bulunduranlar: *gelebilmez ~ gelemmez* ‘gelemez’ (Guba, Bakü, Şamahı, İsmayılı, Mereze, Muğan ağızları). ii. Yalnızca *-AmmA-* dizilişini bulunduranlar: *yazammıyif* ‘yazamamış’, *gelemmiyif* ‘gelememiş’ (Karabağ, Kazah, Gence, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz⁵ ve İrevan ağızları). iii. *-(A)ēlme-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ilme-* dizilişlerini bulunduranlar: *gelēlmedi* ‘gelemedi’, *yazailmedi* ‘yazamadı’, *gelēlmiyeceh* ‘gelemeyecek’ (Şuşa, Ağdam/Gülablı ve Abdal, Bakü/Novhanı ve Güzdek, Sabirabad/Ulucalu ve Kovlar ve Ahtacı, İrevan ağızları). Dil bilgisi kaynaklarına yansımamış olsa da tarafımızca konuşurlardan soruşturulduğu kadarıyla Azerbaycan Türkçesinin konuşma (sözlü) dilinde olumsuz yeterlik için aynı zamanda *-AmmA-* dizilişi kullanılmaktadır. Azerbaycan’da *-AmmA-* dizilişi, ölçünlü dil konuşurlarının konuşma (sözlü) ortamlarında sınırlı kalmış olup yazı dilinde yer tutmamıştır. Bu, yazı dilinin doğası gereği tutucu olmasından ve *-AmmA-* dizilişinin de konuşurlarca teklifsiz dil unsuru olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Sonuç olarak bu verilerden hareketle Azerbaycan Türkçesinde olumsuz yeterlikte *-A bilme-* ile beraber *-AmmA-* dizilişinin bulunduğu da kaydedilmelidir. *-AmmA-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ilme-* dizilişleri, *-A* zarf-fiil ekli esas fiiller ile *bilme-* yardımcı fiilinin birleşip kaynaşması sonucunda meydana gelmiştir. Bunların uzun ya da ikiz ünlülü biçimleri (*-(A)ēlme-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ēlme-*, *-(A)ilme-*) ile ikiz ünsüzlü biçimi (*-AmmA-*), söz konusu unsurların birleşip kaynaşması aşamalarında ve sonucunda gelişen dizilişlerdir (bk. Mirzezade, 1962, s. 272; Gökdağ, 2008)⁶. Söz gelişi *gelemmedi* ‘gelemedi’ ifadesinde bu dizilişler şu aşamalarla gelişmiş

⁴ Azerbaycan Türkçesi ağızları, başka bir ifadeyle Azerbaycan sahası, bugün Azerbaycan Cumhuriyeti’ndeki ağız gruplarının yanında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Ermenistan, Gürcistan (daha çok Borçalı) ve İran’ın Güney Azerbaycan bölgesine yayılmış durumdadır. Azerbaycan sahasına, ayrıca yer verilecek olan Irak Türk ağızları da dâhildir.

⁵ M. Şireliyev (2008, s. 189), Tebriz ağızını yalnızca *-AmmA-* dizilişini bulunduran grupta vermiştir ancak Tebriz ağızının konu olduğu başka çalışmalarda ve metinlerde *-A bilme-* dizilişi de kaydedilmiştir. Örnek: *alabilmemişdi* (Tebriz) (Kıral, 2001, s. 85) ‘alamamıştı’; *her şey birden bire doğrulanılmaz* (Tebriz) (Karaçorlu Sehend, 2022, s. 114) ‘her şey birden bire doğrulanmaz’.

⁶ Bu olumsuz yeterlik dizilişlerinin köken bilgisi hakkında farklı görüşler için bk. Gökdağ (2016, s. 204-205).

olmalıdır: *gelebilmedi* > *gelebilmedi > *geleilmedi* > *gelēlmedi* > *gelemmedi*. Görüldüğü üzere bu dizilişler, esas fiil ile yardımcı fiilin birleşmesi ve iki ünlü arasında kalan /b/ ünsüzünün sızıcılaşıp düşmesinden sonraki ses olayları (ünlü birleşmesi ya da kaynaşması) sonucunda gelişmiştir. Başka bir anlatımla ünlü birleşmesi ya da kaynaşması (*geleilmedi* > *gelēlmedi*) ve nihayet gerileyici ünsüz benzeşmesi (-*lm-* > -*mm-* ile *gelēlmedi* > *gelemmedi*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Oğuz ağızlarında bu köken bilgisi gelişmesini destekleyecek başka dil verileri de vardır. Örnek olarak Türkiye Türkçesinin kimi ağızlarında kullanılan *bennēm* ~ *bennem* (Erzurum, Erzincan) (bk. Derleme Sözlüğü) ‘ben ne bileyim’ sözcüğünün gelişmesinde benzer süreçler izlenebilir: *ben ne bileyim* > *ben nebilim* > *bennebilim > *benneilim > *bennēm* > *bennem*. Bu örnek de yine bir söz dizimsel kuruluştaki unsurların birleşmesiyle iki ünlü arasında kalan /b/ ünsüzünün sızıcılaşıp düşmesinden sonra oluşmuştur.

Güney Azerbaycan bölgesindeki ağızlarda da olumlu yeterlikte -*A bil-* dizilişi karakteristiktir: Örnek olarak Urmiye ağızında *tapabilēy* (Doğan, 2020a, s. 162) ‘bulabiliyor’. Güney Azerbaycan bölgesi ağızları, olumsuz yeterlikte iki gruba ayrılmıştır. Bölge ağızlarının çoğunluğunda -*A bilme-* ve -*AmmA-* (~ vd.) dizilişleri bir arada kullanılmaktadır: *gelebilmille* (Urmiye) (Doğan, 2020a, s. 162) ‘gelemiyorlar’; *yiye mmiri* (Urmiye) (Doğan, 2020a, s. 162) ‘yiyemiyor’; *gale bilmem* (Lalecin) (Atıcı, 2018a, s. 91) ‘kalamam’; *danişemmezdig* (Lalecin) (Atıcı, 2018a, s. 92) ‘konuşamazdık’; *üzebilmerem* (Erdebil Şahsevenleri) (Çam, 2023, s. 275) ‘yüzemem’; *diyemmez* (Erdebil Şahsevenleri) (Çam, 2023, s. 276) ‘diyemez’; *atabilmir* (Erdebil) (Karini, 2009, s. 192) ‘atamıyor’; *tapammmasuz* (Erdebil) (Karini, 2009, s. 192) ‘bulamazsanız’; *diyebilmiri* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 205) ‘diyemiyor’; *aparammedidi* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 206) ‘götüremedi’; *yiye lmes* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 206) ‘yiyemezse’. Orta İran’daki Save ve Kum bölgesi ağızlarında ise yalnızca -*A bilme-* dizilişine başvurulmaktadır: *gēdebilmey* (Doğan, 2023, s. 80) ‘gidemezsin’; *yiye bilmes* (Doğan, 2023, s. 80) ‘yiyemez’. -*A bil-* ve -*A bilme-* dizilişlerinin olduğu Orta İran’daki bu ağızlar, Güney Azerbaycan karakteristiğinden ayrılıp Kaşkay Türkçesi, Horasan Türkçesi, Sungur Türkçesi ve Irak Türk ağızları alanlarıyla birleşmektedir.

Tarihî metinlerde de kullanılmış olan -*MAK ol-* dizilişi, Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında edilgenlikle beraber kimi bağlamlarda yeterlik (olumlu ve olumsuz) işaretleyebilmektedir: *bilmēem indi korē-yē zeminin ne cür dolanmağ olar* (Urmiye) (Doğan, 2020a, s. 307) ‘küre-i zemin (dünya) nasıl dolanabilir, (onu) bilmiyorum.’; *kezōlu baha ēliyip almağ olmur* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 390) ‘(o), mazotu pahalı yapmış; (mazot) alınamıyor’.

Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yeterlik kategorisi, *başar-* ‘başarmak’ yardımcı fiilinin kullanıldığı bir söz dizimsel kuruluştaki da karşılanmak-

tadır: *başar-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* ~ *-mAK isim-fiil eki*. İstek ~ emir ekli esas fiiller yaygın, *-mAK* ekli esas fiiller ise daha azdır. Yaygın olan kullanımlarda yardımcı fiilin önceye, esas fiilin sonraya konumlandırılmasıyla Türk söz dizimi özelliğinden çıkmış, Farsça tipli söz dizimine yaklaşılmıştır (krş. Türkçe *bitimsiz esas fiil* + *bitimli yardımcı fiil* ama Farsça *bitimli yardımcı fiil* + *bitimli esas fiil*). Örnekler: *herkes başarır gelsin, mene yorgan tihsin* (Salmas) (Gökdağ, 2006, s. 243) ‘gelebilen (gelmeyi başarabilen), bana yorgan diksin’; *başarmırım laylay çalam* (Erdebil Şehsevenleri) (Çam, 2023, s. 406) ‘ninni söyleyemiyorum (söylemeyi başaramıyorum)’; *bir zat başarmırır ki diyek* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 283) ‘bir şey diyemiyoruz (demeyi başaramıyoruz)’; *oğumağ başarırır* (Urmiye) (Doğan, 2020a, s. 390) ‘okuyabilirdi (okumayı başarırır)’; *feş tohumax başaraş* (Salmas) (Gökdağ, 2006, s. 239) ‘halı dokuyabilir (dokumayı başarır)’. Ayrıca *başar-* fiilinin kendisiyle yani esas fiil biçiminde kullanılmasıyla da olumlu ve olumsuz yeterlik bildirilmektedir: *men sohbet başarmanam* (Malekan/Melek) (Bicbabaei, 2012, s. 567) ‘ben konuşmam’; *hesap zat başarram* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 283) ‘hesap falan yapabilirim.’ Tabii *başar-* ‘başarmak’ fiiliyle yeterlik (olumlu ya da olumsuz), Türkiye Türkçesinde de sunulabilir. Söz gelişi *beklemeyi başaramaz* ‘bekleyemez’. Ancak İran Türk ağızlarındaki örneklerden farklı olarak Türkiye Türkçesinde bu diziliş dil bilgiselleşmemiştir.

Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *başar-* ‘başarmak’ yardımcı fiiliyle kurulan bu diziliş, bölgenin başat dili olan Farsçadan kopyalanmıştır (Atıcı, 2018b, s. 78). Farsçada yeterlik kategorisinde *tevānisten* ‘başarmak, yapabilmek, edebilmek’ yardımcı fiili kullanılmaktadır. Olumlu ve olumsuz yeterlik, *tevānisten* ~ *netevānisten* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek kipi* dizilişleriyle elde edilmektedir: *mūtevānem behānem* ‘okuyabiliyorum’; *nemūtevānem behānem* ‘okuyamıyorum’. Dolayısıyla Farsçanın yeterlik kategorisi, örneklerde de görüldüğü üzere denk biçim bilgisi unsurları ve dizilişleriyle Türk ağızlarına alınmıştır. Söz konusu diziliş; Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil ve Zencan eyaletlerindeki ağızlarda bir dereceye kadar az kullanılırken Orta İran’daki (Hemedan, Merkezi, Kum eyaletlerindeki) ağızlarda ise yaygındır. Bu vakıa, dizilişin az olduğu yerlerde Türkçe (Azerbaycan ağızları) konuşurların yoğunluğunun ve böylelikle bu bölgelerdeki Türkçenin sosyal işlevinin ve gücünün yansımasıdır. Dizilişin yaygınlaştığı Orta İran’daki ağızlarda ise iki dillik bağlamında Farsçanın daha baskın olduğunun göstergesidir. İleride yer verildiği gibi bu yeterlik işaretleyicisi, aynı dil bilimsel şartlarda bulunmaları sebebiyle İran’daki diğer Türk lehçelerinde ve ağızlarında da vardır.

Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *ēliyebil-* ‘yapabilmek’ yardımcı fiilinin kullanıldığı bir yeterlik dizilişi bulunmaktadır. Olumlu yeterlik için *ēliyebil-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişi, olumsuz yeterlik için

eliyebilme- + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişi söz konusudur. Örnekler: *men de eliyebilerem bi yere yetişem* (Tebriz) (Kıral, 2001, s. 85) ‘ben de bir yere yetişebilirim’; *herkes eliyebile isdifāde eliyē mirās ferhengiden icāzesin ala* (Zencan/Kaydar) (Rezaei, 2015, s. 337) ‘herkes istifade edebilsin, miras kültüründen iznini alabilsin’; *her insan, eliyebiler rēzgin tebietden alsın* (Erdebil) (Karini, 2009, s. 411) ‘her insan rızkını tabiattan alabilir’; *eliyebilmez gonağınan pezīrāi eliyē⁷ evde* (Urmiye) (Doğan, 2020a, s. 362) ‘evde misafirini ağırlayamaz’; *men eliyebilmerem goiyam* (Tebriz) (Kıral, 2001, s. 84) ‘ben koyamıyorum’. Yardımcı fiilin önce söylenmesi sebebiyle bu diziliş, Türk söz diziminin dışında kalmaktadır. Esasında bu da *başar-* fiiliyle sağlanan yeterlik dizilişiyle denktir (krş. *eliyebil-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* = *başar-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki*). Dizilişte sadece yardımcı fiil farklılaşmış, ‘yapabilmek’ anlamlı *eliyebil-* ‘yapabilmek’ yardımcı fiili kullanılmıştır. Dolayısıyla söz varlığı ve biçim bilgisi unsurları ile söz dizimi sırası, bunun da Farsça *tevānisten ~ netevānisten* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek kipi* dizilişinden hareketle oluşturulduğuna işaret etmektedir.

Irak Türk ağzlarında olumlu ve olumsuz yeterlik için *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişleri kullanılmaktadır: *gēdebillem* (Kerkük) (Shukur, 2019, s. 97) ‘gidebilirim’; *ēniyebillem* (Erbil) (Shukur, 2019, s. 98) ‘anlayabilirim’; *ziyaret edebilmēziydiler* (Kerkük/Altınköprü) (Shukur, 2019, s. 98) ‘ziyaret edemezlerdi’, *yēriyēbilmīyīp* (Erbil) (Shukur, 2019, s. 98) ‘yürüyememiş’. Böylece Irak Türk ağzları, yeterlik dizilişleri bakımından Sungur Türkçesi, Orta İran (Save ve Kum) ağzları, Kaşkay Türkçesi ve Horasan Türkçesi alanlarıyla birlik oluşturmaktadır. Irak Türk ağzlarında bir de *ēdebil-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişine başvurulmaktadır: *onan sorā mesela ēdebillem bir küçük torba gētīrim* (Kerkük) (Shukur, 2019, s. 97) ‘ondan sonra küçük bir torba getirebilirim’; *biz aktivist olaraḥ ēdēbilīḥ talabalarçin cōnillī olaraḥ kitaplāri ḥāzırlıyaḥ* (Erbil) (Shukur, 2019, s. 97) ‘biz aktivistler olarak kitap hazırlayabiliriz’. Bu, Güney Azerbaycan bölgesindeki ağzılarda *eliyebil-* ‘yapabilmek’ yardımcı fiiliyle teşkil edilen dizilişin paralelidir. Benzer semantiği sunsa da yalnızca söz varlığında farklılık vardır. Irak Türk ağzlarında *ēle-* (< ēyle-) ‘etmek, yapmak’ yardımcı fiili yerine *ēt-* ‘etmek, yapmak’ yardımcı fiilin yerleşmesi ise Osmanlı (Türkiye) sahasının etkisiyle olmalıdır.

Suriye Türk ağzlarında olumlu yeterlik için *-X bil-* (sınırlı) ~ *-A bil-*, olumsuz yeterlik için *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri geçerlidir. Bu suretle Suriye Türk ağzları, yeterlik dizilişleri yönüyle Türkiye Türkçesi alanı (yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağzları) ve Balkan Türk ağzlarıyla birleşmektedir. Örnekler: *unutubilir* (Bayırbucak) (Yıldırım, 2018, s. 260) ‘unu-

⁷ *pezīrāi ēle-*: Misafir ağırlamak.

tabilir'; *düşünebiliyoy* (Bayır bucak) (Yıldırım, 2018, s. 259) 'düşünebiliyorsun'; *kağabilisin* (Colan) (Arslan Erol, 2020, s. 339) 'kalkabilirsin'; *gidebillik* (Hama-Humus) (Arslan Erol, 2020, s. 339) 'gidebiliriz'; *göremeyikler* (Bayır bucak) (Yıldırım, 2018, s. 260) 'görememişler'; *yörüyemez* (Bayır bucak) (Yıldırım, 2018, s. 260) 'yürüyemez'; *soramak* (Bayır bucak) (Arslan Erol, 2020, s. 340) 'soramayız'; *alamazzık* (Hama-Humus) (Arslan Erol, 2020, s. 340) 'alamayız'.

Kaşkay Türkçesi ağızlarında (Güney Oğuzcada) yeterlik kategorisinde üç sistem yer almaktadır. Bunlardan birisi, Orta İran (Save ve Kum) ağızları ile Sungur ve Horasan Türkçesi alanlarında da yer alan sistemdir. Olumlu yeterlik için *-A bil-*, olumsuz yeterlik için *-A bilme-* dizilişleri kullanılmaktadır: *içäbilläniz* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 204) 'içebilirsiniz'; *turabiläräg* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 204) 'durabiliriz'; *yatabilmenem* (Yaghoobi, 2011, s. 195) 'yatamam'; *aparabilmämiş* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 204) 'götürememiş'. İkinci sistemde ise olumlu ve olumsuz yeterlikte *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri vardır. Kimi Kaşkay ağızlarında *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişinin varlığı anlamlıdır; çünkü söz konusu özellik, Kaşkay ağızlarını, Oğuz alanında Suriye, Türkiye (yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızları) ve Balkan ağızları ile Gagavuz Türkçesine bağlamaktadır. Diğer taraftan *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri bu Kaşkay ağızlarını, Azerbaycan ve Horasan sahalarından ayırmaktadır: *çihemedim* (Yaghoobi, 2011, s. 195) 'çıkamadım'; *bulamiyêrdiñ* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 195) 'bulamıyordun'. Kaşkay ağızlarında yeterlik (olumlu ve olumsuz) için *başar-* 'başarmak' fiili de kullanılmaktadır. Farsçayla etkileşimlerle gelişen söz konusu fiil hem sözlük anlamıyla hem de *başar-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişlerinde kullanılmaktadır: *ayrılığa yohdur tábım başarmam* (Doğan, 2020b, s. 67) 'ayrılığa yoktur gücüm yapamam'; *başarıllar äşşäg çapalar* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 204) 'eşek çalabilirler'; *başarmêyräm bir çoç ya toğulu alam* (Rezaeiamaleh, 2023, s. 204) 'bir koç veya toklu alamıyorum'.

Sungur Türkçesi, olumlu ve olumsuz yeterlik dizilişlerinde Irak Türk ağızları, Orta İran (Save ve Kum) ağızları, Kaşkay Türkçesi ve Horasan Türkçesi alanlarıyla ortaklaşmaktadır. Bu çerçevede Sungur Türkçesinde *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişleri vardır: *yiyebilisiz* (Atıcı, 2015, s. 178) 'yiyebilirsiniz'; *gelebillem* (Atıcı, 2015, s. 178) 'gelebilirim'; *verebilirem* (Atıcı, 2015, s. 178) 'veremiyorum'; *bağlebilmiyäv* (Atıcı, 2015, s. 178) 'bağlayamıyor'. Olumlu ve olumsuz yeterlik için İran sahasında Farsçadan kopyalanmak suretiyle *başar-* 'başarmak' fiilinin olduğu sistem de yer almaktadır: *başardañ örgenañ* (Atıcı, 2015, s. 178) 'öğrenebiliriz'; *başarmerem Farsī* (Atıcı, 2015, s. 178) 'Farsça konuşamıyorum'; *başarmerah diyah* (Atıcı, 2015, s. 178) 'diyemiyorum'.

Horasan Türkçesi ağzları da yeterlik dizilişleri yönünden Orta İran (Save ve Kum) ağzları, Kaşkay Türkçesi, Sungur Türkçesi ve Irak Türk ağzları ile birleşmektedir. Bu suretle olumlu ve olumsuz yeterlikte *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişlerine sahiptir: *baħabilerdi* (Bocnurd) (Doğan, 2016, s. 54) ‘bakabilirdik’; *yazabilmesdim* (Bocnurd) (Doğan, 2016, s. 54) ‘yazamazdım’; *görebilmisen* (Kuçan) (Özden, 2014, s. 140) ‘görebilmişsin’; *açebilmeymen* (Deregez) (Doğan, 2019, s. 166) ‘açamıyorum’. Bu arada Türkçenin kendi sistemindeki bu dizilişler, Horasan Türkçesi ağzlarında oldukça sınırlanmıştır. Bunların yerine olumlu ve olumsuz yeterlik için Farsçadan kopyalanmış olan sistem daha yaygındır: *başar-* ~ *başarma-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek ~ emir eki* dizilişi. Örnekler: *şâzâde özü bâşerer mini işğini âşsin* (Kuçan) (Özden, 2014, s. 140) ‘şehzadenin kendisi bunun kapısını açabilir’; *başarmesdi otursın* (Bocnurd) (Doğan, 2016, s. 55) ‘oturamazdı’; *başarmedin yol gèdeñ* (Bocnurd) (Doğan, 2016, s. 55) ‘gidemedin’.

Türkmen Türkçesinin yazı dilinde yeterlik kategorisinde *bil-* ‘bilmek’ ve *bol-* ‘olmak’ yardımcı fiilleri kullanılır. *Bil-* ‘bilmek’ ve *bol-* ‘olmak’ yardımcı fiilleri, *-p* zarf-fiil ekli esas fiillere getirilir: *aydıp bilerdim* (Kara, 2007, s. 276) ‘söyleyebilirdim’; *öçürüp bilmez* (Kara, 2007, s. 276) ‘söndüremez’. Esas fiillerin *-p* zarf-fiil ekli olması Türkmen Türkçesi yazı dilini, diğer Oğuz alanlarından ayırıp Çağatay sahasına bağlar (krş. Çağatay ve Özbek Türkçesinde de *-p bol-*). İran’daki Türkmen ağzlarında ise *bil-* ‘bilmek’ yardımcı fiili, hem *-p* hem de *-A* zarf-fiil ekli esas fiillerden sonra getirilir. *-A* zarf-fiil ekli esas fiiller daha yaygındır: *feyz berâbilyâr* (Günbed) (Yıldırım, 2008, s. 117) ‘feyiz verebiliyor’; *okıyıp bilmiyâ* (Günbed) (Yıldırım, 2008, s. 117) ‘okuyamıyor’; *düşündirevilmedim* (Yomut) (Aghatabi, 2022, s. 382) ‘anlatamadım’; *durovilmâni* (Yomut) (Aghatabi, 2022, s. 382) ‘duramadan’; *gidivilenök* (Yomut) (Aghatabi, 2022, s. 382) (< *gidibileni yok*) ‘gidemiyorum’. İran sahası Türkmen ağzları, *-A* zarf-fiil ekli esas fiillerle Türkmen Türkçesi yazı dilinden ayrılıp Horasan, Azerbaycan ve Kaşkay gibi Oğuz alanlarına yaklaşır. İran sahası Türkmen ağzlarında ayrıca Farsçadan kopyalanan *başar-* ‘başarmak’ fiiliyle de yeterlik bildirilmektedir. Tespit edilen örneklerde *başar-* ‘başarmak’ fiili, esas fiil özelliğiyle kullanılmıştır: *başararsınız mı siz şî işi diydi* (Yomut) (Aghatabi, 2022, s. 486) ‘yapabilir misiniz o işi dedi’; *haticân eden işini başararsınız mı diydi* (Yomut) (Aghatabi, 2022, s. 486) ‘Hatice’nin yaptığı işi yapabilir misiniz dedi’.

Harezm Oğuz ağzlarında olumlu ve olumsuz yeterlik için *-öl-* (< *-A ~ -y âl-*) ~ *-ölme-*; *-p bol-* ~ *-p bolma-* (yaygın değil); *-p bil-* ~ *-p bilme-* dizilişleri kullanılmaktadır: *galaba kılölseñiz* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 363) (< *galaba kıla âlsañız*) ‘kazanabilseniz’; *gelölmisen* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 363) (< *gele âlmiysen*) ‘gelemiyorsun’; *yiyip boladı* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 364) ‘yi-

yebilir'; *alıp bolmiydi* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 364) 'alamıyor'; *yasap bilyen* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 363) 'yapabilmiş'; *çıdap bilmepti* (Hive) (Cengiz, 2023, s. 363) 'dayanamamış'. Harezmi Oğuz ağızlarında yer alan *-öl-* (< *-A ~ -y âl-*) ve *-p bol-* dizilişlerinin kaynağı, tabiatıyla Çağatay-Özbek alanıdır (krş. Özbek Türkçesinde *-a ~ -y âl-* ve *-b bol-*). Esas fiillerin *-p* zarf-fiil ekli olması da yine bu etkileşimin sonucudur.

Sonuç

Çağdaş Oğuz alanlarında olumlu ve olumsuz yeterlik için temelde üç tip diziliş bulunmaktadır: *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*); *-A bil-* ve *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ vd.); *-p ~ -A bil-* ve *-p ~ -A bilme-*. *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişleri, Türkiye Türkçesinin yazı dili ile Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında, Kıbrıs Türk ağızlarında; Balkan (Rumeli) Türk ağızlarında; Suriye Türk ağızlarında; Gagavuz Türkçesinin yazı dili ile ağızlarında karakteristiktir. Oğuz alanının güney grubunu temsil eden Kaşkay Türkçesinin bazı ağızları da *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişlerini bulundurmak suretiyle bu grupla birleşmektedir. *-A bil-* ve *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ vd.) dizilişleri şu alanlarda yer almaktadır: Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızları; Irak Türk ağızları; Türkiye'deki Doğu Grubu ağızları; Sungur Türkçesi; Kaşkay Türkçesi ve Horasan Türkçesi. Ancak bu alanlarda olumsuz yeterlik dizilişi, aynı dağılımda değildir. Irak Türk ağızları, Sungur Türkçesi, Güney Azerbaycan'ın Save ve Kum bölgesi (Orta İran) ağızları, Kaşkay Türkçesi ve Horasan Türkçesi alanlarında yalnızca *-A bilme-* dizilişi bulunmaktadır. Burada görüldüğü gibi yalnızca *-A bilme-* olumsuz yeterlik dizilişi, kıyı (periferik) Oğuz alanlarına özgüdür. Azerbaycan'ın ve Güney Azerbaycan'ın çoğu ağızında ve Türkiye'de kimi Doğu Grubu ağızlarında *-A bilme-* ve *-AmmA-* (~ vd.) dizilişleri bir arada kullanılmaktadır. Azerbaycan sahasında *-mAK ol-* dizilişi ise ancak bazı bağlamlarda yeterlik sunmaktadır. *-p ~ -A bil-* ve *-p ~ -A bilme-* dizilişleri, Türkmen Türkçesi ve Harezmi Oğuz alanlarında hâkimdir. Bu alanlardaki dağılım da lehçeler arası etkileşime göre şekillenmiştir. Türkmen Türkçesi yazı dilinde *-p bil-* ve *-p bilme-* dizilişleri vardır. İran sahası Türkmen ağızlarında ise diğer Oğuz alanlarına paralel bir şekilde *-A bil-* ve *-A bilme-* dizilişleri kullanılmaktadır. Harezmi'deki Oğuz ağızlarında Türkmen Türkçesi yazı dilindeki gibi *-p bil-* ve *-p bilme-* dizilişleri benimsenmiştir.

Oğuz alanlarında yeterlik kategorisinin kimi işaretleyicileri, başka dillerle etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda resmî ve baskın dillerle bir arada kullanılan Oğuz alanlarında hemen her dil bilgisi kategorisinde (biçim bilgisi, söz dizimi, anlam bilgisi vd.) kopyalanmış sistemler yaygınlaşmıştır. Farsçayla yoğun ve çok yönlü etkileşimleri olan Oğuz ağızlarında (Güney Azerbaycan, Sungur, Kaşkay ve Horasan) *başar-* ~ *başarma-* + *kip eki* + *esas fiil* + *istek* ~ *emir eki* dizilişinde bir işaretleyici gelişmiştir. Bu,

Oğuz ağızlarına söz varlığı ve biçim bilgisi denkleleriyle Farsçanın *tevānisten ~ netevānisten + kip eki + esas fiil + istek kipi* biçimindeki yeterlik dizilişinden aktarılmıştır. Bu diziliş, söz konusu Oğuz ağızlarında aynı yaygınlıkta değildir. Türkçenin dil durumunun güçlü olduğu yerlerde (Güney Azerbaycan'ın Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil ve Zencan eyaletleri) nispeten az kullanılır; ancak dil durumunun zayıfladığı Orta İran'daki (Hemedan, Merkezi, Kum eyaletlerindeki) ağızlarda ise çok kullanılır. Benzer şekilde Sungur, Kaşkay ve Horasan bölgesinde yer alan ağızlarda da Türkçe tipli diziliş (*bitimsiz esas fiil + bitimli yardımcı fiil*) oldukça sınırlanmış, yerine Farsça tipli dizilişler (*bitimli yardımcı fiil + bitimli esas fiil*) artmıştır. Gagavuz Türkçesi alanında da yine Türkçenin kendi sistemine ait olan *-A bil-* ve *-AmA-* (< *-A uma-*) dizilişlerinin kullanımı azalmış, bunun yerine kaynağı Bulgarcaya dayandırılan *var ~ yok nasıl ~ nicä + esas fiil + emir ~ istek eki ~ -mAK eki* dizilişleri yaygınlaşmıştır.

Çalışmada ortaya konulduğu gibi yeterlik işaretleyicileri, Oğuz grubu lehçelerinin sınıflandırılması ve alt ağız gruplarının belirlenmesi; bu lehçelerin Oğuz dışı lehçe alanlarıyla ve başka dillerle etkileşim boyutları vb. bir dizi dil bilimsel konuda ölçütlük değer taşımaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Aghatabi, Sh. (2022). *İran sahası Türkmen Yomut ağızı* (Tez No. 766937) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ahmed, O. (2014). Makedonya Türk ağızlarında şimdiki ve geniş zamanın bugünkü morfolojik durumu. *İdil*, 3(14), 1-11.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit.
- Arslan Erol, H. (2020). *Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarının tespiti*. TÜBİTAK.
- Atıcı, A. (2015). *Sungur Türkçesi: Ses ve şekil bilgisi*. Eğitim.

- Atıcı, A. (2018a). *Lalecin Türkçesi (Giriş-inceleme-metinler)*. Paradigma Akademi.
- Atıcı, A. (2018b). İran Türk değişkelerinde başar- filinin yeterlilik fiili olarak kullanımı üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 4, 75-85.
- Ayverdi, S. (1989). *Köprülüce'deki köşk*. Kubbealtı.
- Bicbabaeci, B. (2012). *Malekan (Melek kendi) ili ağzı* (Tez No. 330311) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bussmann, H. (1998). *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge.
- Cengiz, M. (2023). *Özbek Türkçesinin Hive Oğuz ağzı* (Tez No. 828251) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çam, A. (2023). *Şahseven Türkçesi*. Türk Dil Kurumu.
- Çelebi, N. (2010). *Kıbrıs Türk ağzlarında dil ilişkisi izleri* (Tez No. 264978) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çiloğlu, M. (2008). *Anadolu ve Rumeli ağzlarında tasvirî fiiller*. (Tez No. 241133) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, N. (2006). *Trabzon ili ve yöresi ağzları*. Gazi Kitabevi.
- Diñçaslan, M. F. (2023). *Gagavuz Türkçesi ağzları* (Tez No. 774167) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, T. (2016). *Geşeng Ginle. Horasan Türkçesi üzerine bir inceleme*. Akçağ.
- Doğan, T. (2020a). *Urmiye ağzı*. Türk Dil Kurumu.
- Doğan, T. (2020b). *Kaşkay Türkçesi üzerine bir inceleme. Evezullah Seferi Keş-kollu, Yettim Yal (Yetim Tepe). Giriş-inceleme-metin-aktarma-dizin*. NEÜ.
- Doğan, T. (2022). Güney Azerbaycan Türkçesinde bir edilgenlik işaretleyicisi: -mAK ol-. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 6(1), 19-27.
- Doğan, T. (2023). *Orta İran (Merkezi ve Kum eyaletleri) Türklerinden halk bilimi metinleri (Giriş-inceleme-El Bilimi dergisi metinleri-aktarma-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2003a). *Çağatayca el kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). Akçağ.
- Eckmann, J. (2003b). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (O. F. Serkaya, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Efendioğlu, S. (2009). Ağrı ili ağzları. *Turkish studies*, 4(3), 808-840.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (1983). *Kars ili ağzları*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti 'î-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu.

- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2: İndeks-gramer*. Türk Dil Kurumu.
- Ersoy, F. (2016). Çuvaş Türkçesinde yeterlilik kategorisi. *Dil Araştırmaları*, 18, 85-102.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum ili ağızları I*. Türk Dil Kurumu.
- Gökçür, E. (2006). *Van ve merkez köyleri ağızları* (Tez No. 314271) [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gökdağ, B. A. (2006). *Salmas ağızı: Güney Azerbaycan Türkçesi üzerine bir inceleme*. Karam.
- Gökdağ, B. A. (2008). Güney Azerbaycan ağızlarında yeterliğin olumsuz biçimleri. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, 24-27 Haziran.
- Gökdağ, B. A. (2016). İran'daki Türk dillerinde yeterlilik fiilinin kullanımı. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı* (25 Eylül-28 Eylül 2016, Budapeşte/Macaristan), 201-207.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish, a comprehensive grammar*. Routledge.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları: İnceleme-metinler-sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde fiil*. Türk Dil Kurumu.
- Güneş, B. (2015). *Çıldır Karapapak / Terekeme ağızı*. Serander.
- Güneş, N. (2016). *Güneydoğu Bulgaristan Burgaz ili Türk ağızları* (Tez No. 445839) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde fiil* (Tez No. 367788) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Işın, E. (1996). *Çiçekler büyür*. Ötüken Neşriyat.
- Jable, E. (2010). *Kosova Türk ağızları inceleme: Metin-sözlük* (Tez No. 265881) [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kara, M. (2007). Türkmen Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (231-290). Akçağ.
- Kara, F. (2011). Bil- tasvir fiilinin işlevleri. *Turkish Studies*, 6(1), 1421-1438.
- Karaçorlu Sehend, B. (2022). *Dedem Qorqud'un dilinden sazımın sözü I* (D. Yıldırım, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Karini, J. (2009). *Erdebil ili ağızları* (Tez No. 235440) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müasir Azerbaycan dili: Morfologiya*. Elm ve Tehsil.
- Kemal, O. (1962). *Eskici ve oğulları*. Ak.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik incelemeleri ve Türkçe*. Dinozor.

- Kıral, F. (2001). *Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran: Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. Harrassowitz Verlag.
- Kilit, A. (2015). *Aralık ilçesi ağzı (Iğdır ili) (İnceleme, metinler ve söz varlığı)*. [Yüksek lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1959). Türkiye Türkçesinde “iktidar” ve “imkân” gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 7, 107-124.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî dîvânı*. Türk Dil Kurumu.
- Mehmet, G. (2007) Yeterlilik kategorisi ve Salar Türkçesindeki görünümü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 80-90.
- Mirzazade, H. (1962). *Azerbaycan dilinin tarihi morfolojiyası*. Elm.
- Mirzazade, H. (1990). *Azerbaycan dilinin tarihi grammatikası*. Elm.
- Muhammed, R. (2021). *Memluk Türkçesinde ekler ve işlevleri*. Türk Dil Kurumu.
- Nur Doğan, M. (2000). *Fuzûlî: Leylâ ve Mecnun*. YKY.
- Özden, K. (2014). *Şah İsmail metni esasında Horasan Türkçesinin Kuçan ağzı (Giriş-metin-çeviri-sözlük)* (Tez No. 358860) [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, R. (2016). *Özbek Türkçesi el kitabı*. Palet.
- Rezaei, M. (2015). *İran-Zencan bölgesi, Kaydar ve yöresi ağızları* (Tez No. 405686) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Rezaeamaleh, M. (2023). *Kaşkayı Türkçesi ağızları (Giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 794259) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Salimehmed, N. (2006). *Bulgaristan Kırcaali ili ve çevresi Türk ağzı* (Tez No. 206708) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Shukur, K. (2019). *Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Irak Türkmen Türkçesi (Ses bilgisi, fiil, metin, sözlük)* (Tez No. 594717) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şimşek, A. (2020). *İskeçe ili ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Şireliyev, M. Ş. (2008). *Azerbaycan dialektologiyasının esasları*. Elm.
- Tahir, K. (1967). *Devlet ana*. Bilgi.
- Tarlan, A. N. (1992). *Fuzûlî Divanı*. Akçağ.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Türk Dil Kurumu.

- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Akçağ.
- Tulum, M. (2011). *Osmanlı Türkçesine giriş*. Anadolu Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*.
- Yaghoobi, V. (2011). *Bir Kaşkay Türk şiiri antolojisi: Kaşkâ'i Şi'ri yâ Âsâr-i Şu'arâ-yi Kaşkâ'î* (Tez No. 302211) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yapıcı, A. H. (2022). *Aydın ve yöresi ağzları (İnceleme-metin-sözlük)*. Grafiker.
- Yıldırım, F. (2019). *Suriye Bayır bucak Türkmen ağzı: Giriş-inceleme-metinler-dizin*. Karahan.
- Yıldırım, Z. (2008). *Gümbed ağzından derlemeler (Giriş-gramer-metinler-sözlük)*. (Tez No. 221013) [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldız, M. (2016). Yeni Uygur Türkçesinde “al-” Fiilinin Yardımcı Fiil Olarak Kullanımı ve Fonksiyonları. *SUTAD*, 39, 199-211.

Extended Summary

Potential is the category in which the possibility or probability of an action is reported by certain grammatical markers. In the historical and contemporary Turkic language field, the markers of the potential category have undergone different developments depending on a number of factors such as the course of dialectization and language relations.

In the historical dialects of Oghuz Turkic, the *-A bil-* sequence which was attested in Old Turkic (Old Uighur Turkic), continued to be used for positive potential. The distinctive feature in the historical Oghuz dialects emerged in the distribution of negative potential sequences: *-XmA-* (< *-X uma-*) ~ *-AmA* (< *-A uma-*) or *-A bilme-*. The characteristic of the Ottoman (Turkish) area was *-XmA-* (< *-X uma-*) ~ *-AmA* (< *-A uma-*), while that of the Azerbaijan area was *-A bilme-*. The dialect area on the Khwarezm-Chagatai line must have been influential in the adoption of the *-A bilme-* sequence in the Azerbaijan area.

The contemporary written languages and dialect groups of the Oghuz areas are as follows: Balkan Turkic dialects or Rumelian dialects in the Balkans; Gagauz Turkic in Gagauzia (written language and dialect groups); Turkish in Türkiye and Cyprus (written language and dialect groups); Syrian Turkmen/Turkic dialects in Syria (dialect groups); Iraqi Turkmen/Turkic dialects (dialect groups); Azerbaijani Turkic in Azerbaijan and Nakhchivan (written language and dialect groups); Azerbaijani Turkic dialects (dialect groups) in Armenia; Azerbaijani Turkic dialects (dialect groups) in Georgia; South Azerbaijani Turkic (dialect groups), Sungur Turkic (dialect groups), Khorasan Turkic (dialect groups), Qashqai Turkic (dialect groups) and Turkmen Turkic (dialect groups) in Iran; Turkmen Turkic in Turkmenistan (written language and dialect groups); Turkmen Turkic in Afghanistan (dialect groups); Khwarezm Oghuz in Uzbekistan (dialect groups).

In contemporary Oghuz areas, there are basically three types of sequences for positive and negative potential: *-A bil-* and *-AmA-* (< *-A uma-*); *-A bil-* and *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ *et al.*); *-p* ~ *-A bil-* and *-p* ~ *-A bilme-*. The sequences of *-A bil-* and *-AmA-* (< *-A uma-*) are characteristic of the written language of Turkish and the Western and Northeastern group dialects, Cypriot dialects; Balkan (Rumelian) Turkic dialects; Syrian Turkic dialects; the written language and dialects of Gagauz Turkic. The sequences of *-A bil-* and *-A bilme-* ~ *-AmmA-* (~ *et al.*) are characteristic of the Azerbaijan area and are established in the written language and dialects of Azerbaijan Turkic; Iraqi Turkic dialects; Eastern Group dialects in Türkiye; Sungur Turkic; Qashqai Turkic and Khorasan Turkic. However, the negative potential sequences are not distributed in the same way in these areas. In Iraqi Turkic dialects, Sungur Turkic, Qashqai Turkic and Khorasan Turkic, only the sequence of *-A bilme-* is present. In South Azerbaijani dialects and some Eastern Group dialects in Türkiye, *-A bilme-* and *-AmmA-* (~ *etc.*) are used together. It should be noted that the *-mAK ol-* sequence in the Azerbaijani field is only sufficient in some contexts. The sequences of *-p* ~ *-A bil-* and *-p* ~ *-A bilme-* are dominant in Turkmen Turkic and Khwarezm Oghuz areas. The distribution in these areas has also been shaped according to the interaction between

dialects. There are *-p bil-* and *-p bilme-* sequences in the written language of Turkmen Turkic. In the Turkmen dialects of the Iranian area, *-A bil-* and *-A bilme-* sequences are used in parallel with other Oghuz areas. The Oghuz dialects in Khwarezm have adopted the sequences of *-p bil-* and *-p bilme-* as in the written language of Turkmen Turkic.

In Oghuz areas, some markers of the potential category emerged as a result of interactions with other languages. In this context, copied systems have become widespread in almost every grammatical category (morphology, syntax, semantics, etc.) in Oghuz dialects used together with the official and dominant languages. In Oghuz dialects (South Azerbaijan, Sungur, Qashqai and Khorasan), which have had intense and multifaceted interactions with Persian, a marker has developed in the sequence of *başar- ~ başarma- + modal suffix + main verb + optative ~ imperative suffix*. This has been transferred to Turkic dialects with its vocabulary and morphological equivalents from the Persian potential sequence of *tevānisten ~ netevānisten + modal suffix + main verb + optative*. This sequence is not as widespread in the Oghuz dialects in question. It is used relatively little in areas where the linguistic status of Turkic is strong (West Azerbaijan, East Azerbaijan, Ardabil and Zanjan provinces of South Azerbaijan); however, it is used a lot in the dialects of Central Iran (Hamadan, Merkez, Qom provinces) where the language situation is weakened. Similarly, in the dialects of Sungur, Qashqai and Khorasan, Turkic type of sequence (*non-finite main verb + finite auxiliary verb*) has been quite limited, and the Persian type of sequence (*finite auxiliary verb + finite main verb*) has increased. In the area of Gagauz Turkic, the use of the sequences of *-A bil-* and *-AmA-* (< *-A uma-*), which also belong to the Turkic system itself, has decreased a lot, and instead the sequences of *var ~ yoğ nasıl ~ nicä + main verb + imperative ~ optative suffix ~ -mAK suffix*, which are based on Bulgarian, have become widespread.

Çuvaşça kur- ‘Görmek’ Fiili: Kiplik ve Kılınış Temelinde Bir İnceleme

Sinan GÜZEL*

Özet

Çuvaşça kur- ‘görmek’ fiili, Çuvaşçada bazı zarf-fiiller ile zaman ve kip eklerini bünyesine alıp dil bilgiselleşerek birtakım işlevsel sözler ve analitik yapılarda izlenir. Örneğin kur- fiilinin Çuvaşçanın şimdiki-ge-niş zaman biçim birimi ile kalıplaştığı kuran ‘anlaşılan, görünüşe göre’ [< kur-at-în ‘hh. görüyorsunuz’], bırakım kipi biçim birimi ile kalıplaştığı kurîşin ‘bakarsın, aslında’ [< kur-îşin ‘hh. görse bari’], [-a] zarf-fiiliyle kalıplaştığı kura ‘göre, için’; kur- fiilinin dönüşlü gövdesi olan kurîn- ‘görünmek’ fiilinin şimdiki-ge-niş zaman biçim birimi ile kalıplaştığı kurînat ‘anlaşılan, galiba’ [< kur-în-at ‘hh. görünüyor’], gelecek zaman biçim birimi ile kalıplaştığı kurnî “galiba, anlaşılın” [< kur-în-î ‘hh. görünecek] birtakım kiplik yorumlamalara izin veren işlevsel söz-ler olarak dikkat çekerler. Bunların dışında kur- fiili, {-sA} zarf-fiiliyle birleşerek Çuvaşçada {-sA kur-} biçiminde, kılınış bildiriminde bulun-an bir art-fiil de oluşturur. Son olarak {-nî} kurînat’ ve {-ni} kurînat’ biçiminde kiplik analitik yapılara da kaynaklık eder. Kur- fiilinin kay-naklık ettiği işlevsel sözlerden kuran, kurîşin, kurînat’, kurnî, kura ile {-nî} kurînat’ ve {-ni} kurînat’ yapıları bilgi kipliği ile açıklanabilecek kiplik yorumlamalara izin vermektedir. {-sA kur-} biçimindeki anali-tik kurulum ise deneme kılınışını, eylemin özne için yapıldığı benlikçi (egotive) kılınış bildirimini ve kısa süreli yapılan eylemi işaretleyebilir. Bu yazıda kur- fiilinin yukarıda ifade edilen kiplik ve kılınışsal içe-riklerinin detaylandırılıp dil bilgisel özelliklerinin bütünlüklü biçimde değerlendirilerek ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çuvaşça kur- ‘görmek’ fiili, kılınış, kiplik, dil bilgiselleşme, {-sA kur-} art-fiili

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/024nx4843>
sinan.guzel@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5508-1106>

Chuvash Verb *kur-* ‘to See’: An Analysis Based on Modality and Aksionsart

Abstract

The Chuvash verb *kur-* ‘to see’, is observed in some functional words and analytical structures in Chuvash by taking some converbs and tense and mood suffixes into its structure and being subjected to grammaticalization. For instance, *kuran* which forms a structure with the verb *kur-* and the Chuvash simple present tense suffix, *kurışın* which forms a structure with voluntatif suffix, *kura* which forms a structure with [-a] converb; *kurinat*’ which forms a structure with the verb *kurin-* ‘to appear’ that is reflexive stem of the verb *kur-* and simple present tense suffix, *kurnı* which forms a structure with future tense suffix, grasp attention as the functional words allowing a certain number of modality interpretations. Apart from these, the verb *kur-* also creates a post-verb, which becomes actional specification, in the form of {-sA *kur-*} in Chuvash by combining with {-sA} converb. Finally, it becomes the source of modal analytic structures in the forms of {-nı} *kurinat*’ and {-ni} *kurinat*’. *Kuran*, *kurışın*, *kurinat*’, *kurnı*, *kura* functional words and {-nı} *kurinat*’ and {-ni} *kurinat*’ structures allow for modality interpretations that can be explained with the epistemic modality. The analytic structure that is in the form of {-sA *kur-*} marks attemptive actionality, egotive actional specification in which the action is performed for the subject, and the action which is performed for a short period of time. In this article, it is aimed to elaborate on the aforementioned modality and actional contents of the verb *kur-* and its grammatical features.

Keywords: The Chuvash verb *kur-* ‘to see’, aksionsart, modality, grammaticalization, {-sA *kur-*} post-verb

Türk dilinde bazı fiiller¹, temel sözlüksel anlamlarını yitirerek artzamanlı süreçte işlevsel hâle gelebilirler. Sözlükselden dil bilgisele geçişi tanıklandırılan pek çok söz ve yapıya kaynaklık eden bu fiiller, eş zamanlı olarak sözlüksel kullanımlarını da sürdürebilir. İlgili durumu örneklendiren işlevsel sözleri, Türk dilinin tarihî ve çağdaş değişkelerinde² izlemek mümkündür. Örneğin Eski Türkçe *teg-* ‘değmek, varmak, erişmek’ fiilinden gelişen ET *tegi* ‘-e kadar’ sontakısı; tarihî ve çağdaş Türkçe değişkelerin pek çoğunda sınırlama işlevini değiştirmeden sesçil varyantları ve genişlemiş biçimleriyle izlenebilmektedir. Orh. *tegi*; EUyg. *tegi*; Krh. *tegi*, *tegin*; Har. *tegi*, *tegi*; Kıp. *deyin*, *diyın*, *dağı*, *dağın*, *dağınça*, *deg*; EAT *degin*, *dek*, *degi*, *dağ*; Çağ. *dëgin*,

¹ Yazıda *fiil* ve *eylem* sözleri iki ayrı şeyi ifade edecek şekilde yan yana kullanılmıştır. Fiil, ilgili sözcük türünü belirirken; eylem ise eyleme işini, hareketi ya da aksiyonu karşılar.

² *Değişke* terimi çalışmada ağız, şive, lehçe vd. ifade etmektedir. Terimin bu geniş kullanımı için Eker (2006) model alınmıştır.

dëginçe, dëgünçe, tëgi, tëgin; Osm. değin, dek, dak; TT değin; Kzk. deyin, Kır. deyin; Kklp. deyin, Kar. deyin; Nog. deyim, SUyg. tiğe, teğe; Yak. tiıye vb. (Li, 2004, s. 470-475). Yukarıda gözlemlenen yaygınlık, dil bilgisel tutum sergileyen her fiilde aynı düzeyde olmayabilir. Öyle ki Türkçe değişikelerde herhangi bir tarihî tanığı bulunmayan ya da ilgili yerel özelliğın klasik yazı dillerine taşınmaması nedeniyle izlenemeyen işlevsel sözler de bulunmaktadır. Bu tür yapıların ilgili değişkenin kendi gelişim şartlarında biçimlenmesini de olası görmek gerekir.

Çuvaşçada da sözlüksel eklemeleri kabul etmeyerek işlevsel tutum sergilemeye başlayan bu türden fiiller bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *kur-* ‘görmek’ fiili, Çuvaşçada bazı zarf-fiiller ile zaman ve kip eklerini bünyesine alıp dil bilgiselleşerek birtakım işlevsel söz ve analitik yapılarda izlenir. Örneğın *kur-* ‘görmek’ fiilinin Çuvaşçanın şimdiki-geniş zaman biçim birimi [-at] ile kalıplaştığı *kuran* ‘anlaşılan, görünüşe göre’ [< kur-at-ın ‘hh. görüyorsun’], bırakım kipi biçim birimi [-ışın] ile kalıplaştığı *kurışın* ‘bakarsın, belli olmaz’ [< kur-ışın ‘hh. görse bari’], [-a] zarf-fiiliyle kalıplaştığı *kura* ‘göre, için’; *kur-* ‘görmek’ fiilinin dönüşlü gövdesi olan *kurîn-* ‘görünmek’ fiilinin şimdiki-geniş zaman biçim birimi [-at] ile kalıplaştığı *kurînat* ‘anlaşılan, görünüşe göre, galiba’ [< kur-în-at ‘hh. görünüyor’], gelecek zaman biçim birimi {-î} ile kalıplaştığı *kurnî* ‘galiba, anlaşılan’ [< kur-în-î ‘hh. görünecek’] birtakım kiplik yorumlamalara izin veren işlevsel sözler olarak dikkat çekerler. Bunların dışında *kur-* fiili, {-sA} zarf-fiili ile birleşerek Çuvaşçada {-sA kur-} biçiminde kılınış bildiriminde bulunan bir art-fiil de oluşturur. Son olarak {-nî} *kurînat* ve {-ni} *kurînat* biçiminde kiplik analitik yapılara da kaynaklık eder.

Bu yazıda Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiili ile bunun dönüşlü gövdesi olan *kurîn-* ‘görünmek’ fiilinin dil bilgiselleştığı işlevsel söz ve yapıların kiplik kullanımlarının belirlenmesi; kılınışsal içeriklerinin detaylandırılıp dil bilgisel özelliklerinin bütünlüklü biçimde değerlendirilerek ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Yazıda söz konusu işlevsel sözlerin yapısal çözümlemesi dışında diğerk Türkçe değişikelerdeki koşutlarına başvurulmayacak, yapısal ve anlamsal takibi kolaylaştırmak için örnek tümceler satır arası analiz (interlinear glossing) ile verilecektir.

Çalışmanın Malzemesi

Çalışmanın inceleme bölümünde kullanılacak Çuvaşça dil malzemesinin seçiminde *Çıvaş çilhi korpusı* [Çuvaş Dilinin Korpusu] adlı, Çuvaşçanın ağ ortamındaki en büyük derleminden yararlanılmıştır. <https://en.corpus.chv.su/> adresinde erişime açık olan korpustan ulaşılan tümcelerin geçtiğı eserlerin tam künyeleri *kaynakçada* gösterilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Makalenin malzemesini Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin dil bilgiselleşmiş biçimleri ile *kur-* fiilinin yapısında yer aldığı dil bilgisel kurulumlar oluşturmaktadır. Bu nedenle bu kısımda öncelikle dil bilgiselleşme olgusu üzerinde durulacaktır. Söz konusu dil bilgisel biçimlerin dil bilimsel süreçler ışığında değerlendirilip yorumlanması noktasında *kiplik* ve *kılımış* konularına başvurulacağı için genel hatları ile ilgili konu başlıkları da açıklanacaktır.

Dil Bilgiselleşme

En anlaşılır şekilde “bağımsız bir sözlüksel birimin gramatikal işlevleri işaretlemesi”, “düşük gramer kategorilerinin yoğun gramatikal kategorilere yükselmesi” (bk. Gökçe, 2013, s. 29) şeklinde tanımlanabilecek olan dil bilgiselleşme olgusu; asıl biçimin bağlı biçim birimi hâline geldiği, bağlı biçim birimlerin eklediği (bk. Karaağaç, 2013, s. 231) bir süreci barındırır. Sözlük birimlerinin yaygınlaşarak genelleştiği, anlamsal açıdan eklemeleri artık kabul etmediği söz konusu süreçte, dil bilgisel şekillerin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiğini açıklamak amacıyla Heine ve Kuteva tarafından dört parametre belirlenmiştir (2005, s. 15; 80).

- (i) Genelleşme (extension): Dilsel ifadeler yeni bağlamlara genişletildiğinde yeni dil bilgisel anlamların ortaya çıkışı (bağlam kaynaklı yenden yorumlama).
- (ii) Anlamsızlaşma (desemanticization): Anlamsal içerikte kayıp veya genelleme.
- (iii) Kategorisizleşme (decategorialization): Sözlüksel ya da az dil bilgisel olan formların morfosentaktik özelliklerinde kayıp.
- (iv) Erozyon ya da ses indirgemesi (erosion): Ses yapısındaki kayıp.

Dil bilgiselleşmenin söz konusu parametrelerine, Gökçe tarafından farklı çalışmalarda dile getirilen *yenileme* (renovation), *katmanlaşma* (layering), *ayrılma* (divergence) şeklinde üç parametre daha eklenir (2013, s. 29-41). Söz konusu kavramlardan *yenileme*, dilde yaşayan anlamların yeni biçimler ile ifade edilmesi; *katmanlaşma*, eski dil bilgisel biçimlerin varlığını koruyup sonradan ortaya çıkan yeni biçimler ile kümelenmesi; *ayrılma* ise sözlüksel birim ile onun dil bilgiselleşmiş biçiminin yan yana var olabilmesidir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 122-123, 124-126).

Sözlüksel olanın işlevsel hâle geldiği bu dönüşümsel sürecin ürünü olan birimlerin dil bilgisel tutumları aynı düzeyde olmayabilir. Hopper ve Traugott (2003, s. 107) bu durumu *kategorisizleşme* (decategorialization) terimiyle açıklamayı tercih eder. *Büyük kategori* (major category) > *orta kategori* (intermediate category) > *küçük kategori* (minor category) şeklindeki bir gelişim ile

tasarlanan *kategorisizleşme* sürecinde, ad ve fiillerden oluşan sözlüksel unsurlar büyük kategoriye; sıfatlar ve zarflar orta kategoriye; edat, bağlaç, yardımcı fiil, zamir ve ekler ise küçük kategoriye dâhil edilir.

Eldeki makale odağında ele alındığında Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin dil bilgiselleştiği örneklerin daha ziyade küçük kategori içinde ya da orta kategori ile küçük kategori arasında değerlendirilebileceği görülmektedir. Söz konusu *dil bilgisel tutum*, ilgili dil bilgisel öğelere yönelik müstakil incelemede ayrıntılandırılacaktır.

Kiplik

Kiplik kategorilerinin kesin sınırlarını belirleme noktasında dil bilimciler arasında görüş birliği bulunmaz. Konuya yönelik araştırmalarda, ilgili sorunun genellikle ikili sınıflandırmalar ile çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülür (bk. Demirel, 2021, s. 59). Kiplik ifadelerin hangi kapsayıcı başlıklar altında ele alınması gerektiğine odaklanan söz konusu tasnifler, farklı ölçütler seçilerek hazırlandığından, zaman kategorisindeki gibi açık ve herkesçe benimsenen bir sınıflandırma ortaya koyulamamıştır (Kerimoğlu, 2021, s. 88). Alanyazında *Önerme Kipliği-Eylem Kipliği* (Palmer, 2001, s. 22), *Eyleyici Odaklı Kiplik-Konuşur Odaklı Kiplik* (Bybee vd., 1994), *Nesnel Bilgi Kipliği-Öznel Bilgi Kipliği* (Lyons, 1977) gibi anlamsal alanın yorumlanmasındaki farklardan doğan birtakım tasnifler söz konusudur. Konuyu *gerçeklik / gerçek dışılık* karşıtlığı ile ele alan Palmer’e ait modelleme ise modern çalışmalarda en fazla tercih edilenlerden biri durumundadır.

Palmer, önermenin olgusal durumu veya doğruluk değeri için konuşurun tutumunu öne çıkardığı bilgi ve kanıt kipliklerini önerme kipliğinin; henüz gerçekleşmemiş, ancak yüksek potansiyeli olan eylemleri ifade eden yükümlülük kipliği ve devinim kipliklerini de eylem kipliğinin alt kategorileri olarak değerlendirir (2001, s. 8-9). Araştırmacı, önerme kipliği ve eylem kipliği ayrımını ise “konuşur yargısı” ve “gelecekteki potansiyel bir eyleme yönelik konuşur tutumu” ile ilişkilendirir (bk. Palmer, 2001, s. 8-9; Demirel, 2021, s. 60).

Bu yazının malzemesini oluşturan Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin dil bilgiselleştiği örnekler ile bunların yer aldığı bağlamlar göz önüne alındığında, önerme kipliği altında değerlendirilen bilgi ve kanıt kipliklerinin, genel hatlarıyla açıklanması gereksinimi ortaya çıkmaktadır.

*

Konuşurun önermenin gerçeklik durumuna yönelik tutumu (Palmer, 2001, s. 24) olarak tanımlanan bilgi kipliği; önermenin doğruluğuyla ve olasılıkla ilişkili olduğundan bilgi, çıkarım, tutum ve inançları içerir. Konuşur,

önermenin gerçekliğini bir olasılık, çıkarım ve varsayım ile sorgulayabilir. Palmer, konuşurun eksik bilgiyle dile getirdiği, belirsizlik taşıyan ifadeleri *olasılık* (speculative); gözlemlerden elde edilen verileri yorumlayarak dile getirdiği ifadeleri *çıkartım* (deductive); genel bilinenden ve olağandan yola çıkarak ulaştığı, gerçekleşmesi muhtemel görünen düşünceleri *varsayım* (assumptive) terimleri ile açıklar (2001, s. 25-25).

Bunun dışında konuşur, önermenin kesinlik ile ilişkisini de sorgulayabilir. Rubin (2010), kesinlikten kesin dışılığa uzanan (i) *mutlak kesinlik* (absolute certainty) (ii) *yüksek kesinlik* (high certainty) (iii) *orta kesinlik* (moderate certainty) (iv) *düşük kesinlik* (low certainty) (v) *kesin dışılık* (uncertainty) şeklinde beş basamaklı bir model ile önermenin doğruluğunu derecelendirir.

**

Konuşurun bizzat görüp işittiği, bir başkasından öğrendiği ya da dolaylı yollardan ulaştığı bilginin kaynağını gösteren kanıt kipliği [ya da kanıtsallık kipliği, delile dayalılık kipliği]; bir kısım araştırmada bilgi kipliği içinde (Bybee, 1985; Palmer, 1986; Givon, 2001), bir kısmında da bilgi kipliğinden bağımsız, ayrı bir kiplik alanı olarak değerlendirilir (Nuyts, 2001; Palmer, 2001; Nuyts, 2006; Narrog, 2009). Bunların dışında kiplik, dil bilgisel zaman ve görünüşle ilişkisine şüpheyle bakılarak müstakil bir kategori olarak da yorumlanır (Aikhenvald, 2003, s.1).

Kanıtsallığı, (i) *aktarım* (reported) ve (ii) *duyum* (sensory) alt başlıkları ile açıklayan Palmer (2001: s. 10), bilgi aktarımının alt kategorilerini ise şöyle belirler: (i) *İkinci El Kanıt*: Konuşur, açıklanan durumu doğrudan tanık olan birinden duyduğunu iddia eder. (ii) *Üçüncü El Kanıt*: Konuşur, açıklanan durumun doğrudan tanık olmayandan duyduğunu iddia eder. (iii) *Gelenekten Gelen Kanıt*: Konuşur, açıklanan durumun sözlü tarihin-kültürün bir parçası olduğunu iddia eder (2001, s. 40).

Kanıtsallığı dolaylılık kavramı ile birleştirip konuyu Türk dili odağında tartışan Johanson ise olayın bilinçli bir özne tarafından algılanıp dolaylı bir şekilde ifade edilmesi nedeniyle dolaylı olduğunu belirtir. Dolaylılık kavramını *anlatılan olay* (narrated event) ve *alıcı* (recipient) kavramları ile somutlaştıran araştırmacı, bilgi alımının (i) *aktarım* (hearsay), (ii) *çıkartım* (inference) ve (iii) *algılama* (perception) ile gerçekleşebileceğini düşünür. Aktarımda bilginin temeli yabancı bir kaynak, aktarılan konuşma, rivayet, söylenti vb.; çıkarımda saf yansıma ve mantıksal sonuç; algılamada ise izlere ve sonuçlara dayalı duyusal algılamadır. (bk. 2000, s. 2-3; 2003, s. 274-275; 2018, s. 513). Algısal kanıtsallık en yüksek, aktarımsal kanıtsallık orta dereceli ve çıkarımsal kanıtsallık ise en az güvenilirliğe sahiptir (bk. Willett, 1988, s. 86-87). Dilde kanıtsallığı işaretleyen biçimlerde kimi zaman, bağlam ve vurgunun yardımıyla

alay, inanmama, şaşırma, hayret, beklenmezlik, kesin inanmama gibi kiplik ifadeler de izlenebilir (Demir, 2012, s. 103).

Kılınış ve Art-Fiilleşme Olgusu

Fiil + Zarf-Fiil + Yardımcı Fiil kurulumundaki fiil birleşmelerinde, sondeki fiilin kendisinden önceki zarf-fiili bünyesine alması ile beliren dil bilgisel yapılar, dil bilim literatüründe *tasvir fiili*, *tasvirî fiil*, *yardımcı fiil*, *art-fiil*³ gibi adlandırmalarla tanımlanır.

Johanson, zarf-fiilli fiil yapıları için dört farklı kullanım seviyesi belirler: **Birinci seviye**, özneleri birbirinden farklı olan zarf-fiil ekli bir parça ile tümcenin yüklemi olan temel parçadan oluşmaktadır: *Ali gelince Osman şaşırıldı*. **İkinci seviye**, özneleri ortak olan zarf-fiil ekli bir parça ile tümcenin yüklemi olan temel parçadan oluşmaktadır: *Ali gelince şaşırıldı*. **Üçüncü seviyede**, zarf-fiil ekli parça ile temel parça tek bir eyleyiciye sahiptir. Sözlükselleşmeye doğru bir eğilimin olduğu bu seviyede, her iki unsurun tek bir olayı ifade ettiği ortak bir fiil öbeği söz konusudur: *alıp gel-* ‘getirmek’. **Dördüncü seviye** ise zarf-fiil ekli parçanın niteleyicisi durumunda olan temel parça; zarf-fiilli parçadaki zarf-fiil eki ile birlikte kılınış ifade eden bir art-fiil oluşturur (bk. Johanson, 1995, s. 313-315).

Görüldüğü üzere Johanson’un zarf-fiilli yapıların kullanım seviyeleri için oluşturduğu modellemenin dördüncü ve son basamağında art-fiillerin biçimlenme süreci aydınlatılır. Türk dilinin tipik özellikleri arasında sayılan (bk. Johanson, 2007, s. 45) bu yapılar; (i) evre bildiriminde bulunabilir (ii) eylemin gerçekleşme biçimini betimleyebilir, (iii) eylemin gerçekleşme yönüne ilişkin bilgiler verebilir, (iv) eylemin kimin için, kimin yararına gerçekleştirildiğini bildirebilir (bk. Lebedev, 2016; Güzel, 2021, 2023). Art-fiillerin temel görevi (i)’de belirtilen evre bildirimidir. (ii)’de açıklanan nicel (quantitative) bildirimler ise art-fiilin etkisi ile asıl fiilin anlamında gerçekleşen bir kırılma olarak görülmektedir (Schönig, 1984, s. 50). Johanson ise evre dışı bildirimlerin ortaya çıkışında dönüştürücü eylem tümcelerinin etkili olduğunu iddia eder (bk. 2004, s. 182).

Çuvaşa *kur-* ‘görmek’ fiilinin dil bilgiselleştiği *{-sA kur-}* art-fiili özelinde bakıldığında, ilgili yapının (ii) ve (iv) numaralı özelliklerle ilişkilendirilebileceği görülür.

³ Makale, yardımcı fiillerin söz dizimi içindeki konumunu bildiren İngilizce ve Almanca *postverb* teriminin Türkçe karşılığı olan *art-fiil* terimi ile sürdürülecektir. Söz konusu terimi benimseyen çalışmalar için bk. Gökçe, 2013, s. 1; Aslan Demir, 2013, s. 68; Bacanlı, 2014, s. 19.

Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ ile Dil Bilgiselleşmiş Yapıların Analizi

Çuvaşça *kur-* fiili, ilk kez Alman kökenli Rus tarihçisi Johann Eberhard Fischer tarafından hazırlanan 300 kelimelik söz listesinde⁴, *koradub* [< korad-up] ‘görüyorum’ biçimi ile tanıklanır. Fiilin dönüşlü biçimi olan *kurin-* ‘görmek’ ise Rus Çarı I. Pavel’i karşılama töreninde okunmak üzere hazırlanan 1797 tarihli Çuvaşça metinde *көрһать / kornat’* [< korin-at’] ‘görünüyor’ biçiminde geçer (bk. Durmuş, 2014, s. 195-196).

Çuvaşçanın en önemli iki sözlük çalışmasından *Slovar Çuvaşskogo Yazıka / Çıvaş simahışen kineki*’nde (buradan sonra ÇSK) ‘görmek’, ‘bakmak’, ‘gözlemek, gözlemlemek’, ‘karşılaşmak’, ‘görüşmek’, ‘katlanmak’, ‘denemek’, ‘varsaymak’, ‘bilmek’, ‘davranmak’, ‘kabul etmek’, ‘beklemek, sabretmek’, ‘+e sahip olmak’, ‘+i taklit etmek’, ‘amaçlamak’; *Çıvaşla-vırışla slovar’ / Çuvaşsko-russkiy slovar*’da (buradan sonra ÇRS) ise ‘görmek’, ‘algılamak’, ‘izlemek, gözlemek, gözlemlemek’, ‘görüşmek’, ‘katlanmak’ anlamları ile kayıtlı olan *kur-* ‘görmek’ fiilinin dil bilgiselleştiği biçimlere⁵ bakıldığında, bunlardan bazılarında ‘bakmak, gözlemek; varsaymak; algılamak’ anlamlarının örtük biçimde izlenebildiği görülür: bk. *kuran* ‘anlaşılan, görünüşe göre’; *kurışin* ‘bakarsın’; *kurinat* ‘anlaşılan, görünüşe göre; *kurni* “galiba, anlaşılan”. Bu durum söz konusu yapıların anlamsızlaşma düzeylerinin ve dil bilgisel tutumlarının aynı olamayabileceğini düşündürür. Bu konu, ilgili dil birimleri üzerinde yapılacak incelemede tartışılacaktır.

Çuvaşça *kur-* Fiili Kaynaklı İşlevsel Sözler

kuran

Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin [-at] şimdiki-geniş zaman ve {-n} ikinci teklik kişi biçim birimi almış biçimi olan *kuratin* ‘görüyorsun’ sözünün büzüşmesi ve dil bilgiselleşmesi ile beliren *kuran*; konuşurun önerme karşısındaki bakış açısı ve yorumunu yansıtan kiplik sözlerden biridir. Çuvaşçanın söz dizimi kaynaklarında olasılık ve şüphe bildiren biçimler arasında anılan (Andreyev, 2005, s. 208) *kuran* biçimi, bilgi kipliği içinde değerlendirilebilecek yorumlamalara kapı açar.

⁴ Fisher tarafından *Vocabularium continens trecenta vocabula iringinta quatuor gentium, maxime ex parte Sibiricarum* adıyla yayımlanan söz listesi hakkında János Gulya’nın karşılaştırmalı-etimolojik bir araştırması bulunmaktadır (1995). Fisher’in orijinal el yazması listesinde 233. sırada yer alan *koradup* sözüne ilgili çalışmada yer verilmemiştir.

⁵ ‘görmek’ anlamlı fiillerin, yalnızca Türk dilinde değil, başka dillerde de dil bilgiselleşmeye açık sözlük birimleri oldukları görülür. Heine ve Kuteva, *World Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmalarında ‘görmek’ anlamlı fiillerin çeşitli dünya dillerindeki dil bilgiselleşme süreçlerine ve bunların yönelme ile pasiflik işaretleyicisi olarak kullanımlarını tanıkladıran örneklerle yer vermişlerdir (bk. 2004, s. 269-270).

(1) <i>Ofitser,</i>	<i>muhmır-pa hut(i)-ah</i>	<i>kasıl-sa</i>	<i>şıt-nı,</i>
Memur,	mahmur-VAD pek-KUV	kesil-ZF	yet:ARTF-PST
kuran,	<i>Stakan-a</i>	<i>ura</i>	<i>şı-n-çe</i>
kıps	bardak-BYD	ayak	üst-İYE.T3K-ZN-BULD
<i>tı-nı</i>	<i>may-ah</i>	<i>vaska-sa</i>	<i>puşat-rı.</i>
dur-SFE	göre-KUV	acele et-ZF	boşalt-BGZ.T3K

“**Görünüşe göre** Memur’un sarhoşluktan pek takati kalmamış, kadehi ayakta dururken aceleyle içti.” (Sorokin, 2019)⁶

(2) <i>Hır,</i>	<i>Kiryuk</i>	<i>şimah-ı-sen-e</i>	<i>ıs-ı-n-çe</i>
Kız	Kiryuk	söz-İYE.T3K-ÇOK-BYD	akıl-İYE.T3K-ZN-BULD
<i>tişker-çı,</i>	kuran,	<i>vihıt</i>	<i>vihıt vil yikıt-e</i>
incele-BGZ.T3K	kıps	zaman zaman o	delikanlı-BYD
<i>tıse-se</i>	<i>sına-rı</i>	<i>te</i>	<i>haşlat-sa sıvla-rı.</i>
dikkat et-ZF	sına-BGZ.T3K	da iç çek-ZF	nefes al-BGZ.T3K.

“**Görünüşe göre,** kız Kiryuk’un sözlerini zihninde analiz etti, ara sıra o delikanlıyı dikkatle inceledi ve iç çekip nefes aldı.” (Yeltov, 2013).

Yukarıdaki (1) numaralı tümcede konuşur, genel görüntüsüne ve aceleyle son kadehini içmesine bakarak memurun içmeye takatinin kalmadığı yorumunu yapar. Burada konuşur görsel deliller ışığında akıl yürütmektedir. Bu da *kuran* biçiminin ilgili tümcedeki kullanımını, bilgi kipliklerinden çıkarımına ilişkilendirmeye olanak sağlar. Konuşur, önerme karşısında; kesinlik taşımayan, doğruluğu tartışılabilir fakat yüksek olasılık bildiren, bilgi temelli bir yorumda bulunur. Burada Rubin’in kesinlik-kesin dışılık çizelgesindeki yüksek kesinlik ile açıklanabilecek bir önerme söz konusudur. (2) numaralı tümcede de yine konuşur, görsel deliller ışığında fikir yürütür; adı verilmeyen genç kızın inceleyen bakışlarına ve iç çekmesine bakarak delikanlının sözlerini düşündüğü çıkarımında bulunur.

Dil bilgisel *kuran* biçiminin ÇÇK’de taranan örneklerine bakıldığında, bunların tamamında görsel delillere bağlı bir çıkarıma tanık olunmaktadır. Bu durumda kelimenin anlamsızlaşma öncesi temel anlamının etkisi yadsınmaz. Yapıda ‘bakmak, gözlemlemek; algılamak’ anlamlarının örtük biçimde izlenebilmesi, dil bilgiselleşmenin anlamsızlaşma basamağının ihlali olarak değerlendirilmemelidir. Zira *kur-* ‘görmek’ fiili, anlamsal eklemeleri kabul etmemekte, yalnızca temel anlamına bağlı çağrışımların izini taşımaktadır. Öyle

⁶ Satır altı analizde karışıklığa yol açmaması için örnek tümcelerin alıntılanıldığı eserleri gösteren kısaltmalar aktarmalardan sonra verilmiştir.

ki çift fiilli yapılarda anlamlı fiilin içeriğini evre belirleme, yön gösterme, kılımsız açısından değiştiren art-fiillerde bile anlamsal içerik tamamen yitirilmeyebilir (bk. Demir, 2020, s. 18). Arıkan’ın da belirttiği üzere “dilbilgiselleşme sürecinin aşamaları olarak görülen dilbilgiselleşme zincirinin tamamının bir dildeki dilbilgiselleşmiş yapılarda tanıklanması mümkün olmayabilir.” (2011, s. 42). Bu açıdan, *kuran* biçimi, sözlüksel olan büyük kategori ile yarı-dilbilgisel olarak tanımlanabilecek zarfların ve sıfatların yer aldığı orta kategoride konumlandırılmaya uygun değildir. Küçük kategoride yer alan ek, zamir, yardımcı fiil, edat vb. yapılarla karşılaştırıldığında da dilbilgisel yoğunluğunun bunlarla aynı düzeyde olmadığı görülür. Tüm bunlara bakarak *kuran* biçiminin orta kategori ile küçük kategori arasında konumlandırılması uygun görünmektedir. Bu durumda iki kategori arasında bir geçiş alanı da düşünülebilir. Böylesi bir geçiş alanı, bilhassa tümce başı bağlayıcısı olarak kullanılan ögeler ile pek çok kiplik sözün dilbilgisel kategorisinin belirlenmesinde kolaylık sağlayabilir:

Büyük Kategori > Orta Kategori > Geçiş Alanı > Küçük Kategori

kuratın biçiminin ses yapısındaki kayıp ile beliren *kuran* biçimi, dilbilgiselleşmenin dönüşümselliğine ve sürekliliğine koşut şekilde, dilin gelişiminin bir noktasında sağa dallanarak küçük kategoriye adım atabilir ya da biçimbirimsizleşme (degrammaticalization) ile sola dallanıp sözlüksel konumuna geri dönebilir.

kuran biçimi ile eş zamanlı olarak ölçünlü dilde izlenen *kuran* < *kur-at-ın* ‘görüyorsun’ biçimi arasındaki belirsizliğe⁷ de dikkat edilmesi gerekir.

(3) **Kur-a-n**, *yal-sem*   *şun-ma*   *pırah-rî-ş*.

Gör-şGZ.T2K   köy-ÇOK   yan-MST   bırak:ARTF-BGZ.Ç3K

“**Görüyorsun**, köyler yandılar.” (Turhan, 1994).

Aktif şimdiki-geniş zaman çekimli diyalektal *kuran* ‘görüyorsun’ biçimini, bazı Çuvaş yazarlar ölçünlü dilde kaleme aldıkları eserlerinde yer vermektedirler. Bu da eş zamanlılıkta biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal belirsizliğe neden olur. Dilbilgisel *kuran*’ı tanımlayan (1) ve (2) numaralı tümceler ile sözlüksel *kuran*’a ait (3) numaralı tümcedeki eş yazılılığın biçimsel açıdan yarattığı belirsizlik; sözlüksel ve dilbilgisel farkını izlemeyi güç kılan anlamsal belirsizlikle devam eder. Şimdiki-geniş zamanlı çekimli *kuran* (< *kur-at-ın*) ile dilbilgisel *kuran* ‘anlaşılan, görünüşe göre’ arasındaki söz dizimsel belirsizliğin önüne geçmek ise bir derece mümkündür. Zira dilbilgisel *kuran* her durumda yüklemden sonra konumlanır, genellikle de yüklemle arasına virgül (,) işareti alır. Ancak sözlüksel *kuran*’ın tümcenin farklı noktaların-

⁷ Belirsizlik konusu için bk. Csátó vd., 2019; Demir, 2020.

da bulunmasının önünde bir engel yoktur. Ayrıca *kur-* ‘görmek’ fiilinin geçişli olması, sözlüksel *kuran* biçiminin tespitinde kolaylık sağlar.

Son olarak dil bilgisel *kuran* biçiminin, aynı şahsa ait kip ve zaman çekimlerinin ardından konumlanması da dikkat çekicidir. ÇÇK’de⁸ (1) ve (2) numaralı örneklerin de dâhil olduğu 15 örnekte tanımlanan söz konusu yapı, yalnızca teklik ve çokluk üçüncü kişinin özne olduğu tümcelerde kullanılmıştır.

kurînat’

Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin dönüşlü biçimi olan *kurîn-* ‘görünmek’ fiili ile üçüncü teklik kişi çekimli şimdiki-geniş zaman biçim birimi [-at]’ın dil bilgiselleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Kiplik değerleri açısından *kuran* biçimi ile koşut olan *kurînat*’, konuşurun önerme karşısındaki çıkarımını yansıtır.

(4) <i>Fu-u</i>	<i>te-rĭ,</i>	<i>yĭpen-me</i>	<i>ĭlkĭr-nĭ</i>	<i>şamk-i-n-e</i>
Fiyu	de-BGZ.T3K	ıslan-MST	başar:ARTF-SF	alın-İYE.T3K-ZN.BYD
<i>şann-i-pe</i>		<i>řĭl-sa.</i>	<i>řantalĭh</i>	<i>ĭřit-ma</i>
yen-İYE.T3K.VAD		sil-ZF	Hava	ısıt-MST
<i>tutĭn-çĭ,</i>			<i>kurînat</i>’.	
başla:ARTF-BGZ.T3K			kĭps	

“İslanmış alnını koluyla silip ‘vay be’ dedi. **Görünüşe göre**, hava ısıtmaya başladı.” (Yenëş, 2009).

(5) <i>Kĭpĭř</i>	<i>yur vat</i>	<i>řĭnn-ĭn</i>	<i>řĭmřak-(ĭ)-n-e</i>
Yumuşak	kar yaşlı	adam-İLD	vücut-İYE.T3K-ZN-BYD
<i>ıtlaşşi</i>	<i>ırat-tar-ma-rĭ,</i>		<i>kurînat</i>’.
Fazla	incit-ETTİR-OLM-BGZ.T3K		kĭps.

“**Görünüşe göre**, yumuşak kar yaşlı adamın vücuduna fazla zarar vermedi.” (Savel’yev, 1992).

(4) numaralı tümcede, havanın ısıtmaya başladığı çıkarımının kaynağı, öznenin terden ıslanmış alnidir. (5) numaralı tümcede ise konuşur, yaşlı adamın yumuşak kardan etkilenmediği çıkarımına görsel izlenimleri ile ulaşır. Temelde, her iki örnekte de bitmiş zaman çekimli mutlak kesinlik bildiren tümceler söz konusudur. *kurînat*’ biçimi ile söz konusu kesinlik, kesin dışılığa dönüşür. Kesinlik ve kesin dışılık açısından değerlendirildiklerinde her iki örnekte de yüksek kesinlik ile açıklanabilecek önermeler bulunur.

Dil bilgisel tutumu açısından *kuran* gibi orta kategori ile küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygun olan dil bilgisel *kurînat*’ın yanında,

⁸ Söz konusu tarama 15.08.2024 tarihinde yapılmıştır.

ölçünlü dilde *kurĭn-at* ‘görünüyor’ biçiminde aktif şimdiki-geniş zaman çekimli *kurĭn-* ‘görünmek’ fiili de izlenir. Bu durum, eş zamanlılıkta biçim bilimsel ve anlamsal belirsizliğe neden olabilmektedir:

(6) *Kurĭnat*’, *ĭsta incener-proyektirovşçik ĭzvankka hĭr-ĭ.*

Görün-ŞGZ.T3K usta tasarım mühendisi ĭzvankka kız-İYE.T3K.

“**Görünüyor**, ĭzvankka’nın kızı usta bir tasarım mühendisi.” (Timofeyeva, 2022).

Yukarıdaki örnekte *kurĭnat*’ biçiminin dil bilgisel mi sözlüksel mi olduğunu ilk bakışta anlamak güçtür. Aktif çekimli *kur-ĭn-at* ‘görünüyor’ sözü de, dil bilgisel *kurĭnat* ‘anlaşılan, görünüşe göre’ biçimi de anlamsal pürüze neden olmadan tümcenin bağlamında kendilerine yer bulabilirler. Fakat dil bilgisel *kurĭnat*’ biçiminin tıpkı *kuran* gibi her durumda yüklemden sonra konumlanması, eş yazılı biçimin (6) numaralı tümcedeki söz dizimsel pozisyonu ile çelişir.

kurĭnat’ ile ilgili dikkati çeken bir başka durum ise (4) ve (5) numaralı tümcelerde tanıklandığı üzere, *kuran*’a koştur biçimde üçüncü kişinin özne olduğu tümcelerde kullanılabilmesidir. Son olarak sözün ünlü yitimine uğramış diyalektal biçimi olan *kurnat*’, ölçünlü dilde de tanıklanır.

kurnĭ

Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin dönüşlü biçimi olan *kurĭn-* ‘görünmek’ ile teklik üçüncü kişi çekimli gelecek zaman biçim birimi {-ĭ} dil bilgiselleşmiş, ardından ses yapısında izlenen kayıpla biçim kısalmıştır: *kurnĭ* < *kur-ĭn-ĭ*. Ya-pıya ilişkin tanıklar, ölçünlü dilden ziyade, diyalektal dil malzemesi barındıran ÇSK’de izlenir:

(7) *Ahĭr un çuhne hĭra-nĭpe*

Galiba o-İLD zaman kork-ZF

ĭs-ĭm şit-ey-me-rĭ, kurnĭ

akıl-İYE.T1K yet-YET-OLM-BGZ.T3K **kĭps**

“Galiba, o zaman korktuğum için anlayamadım, **anlaşılan**.” (ÇSK, I).

(8) *Husan-a il-nĭ çuhne tũnter-me tĭrĭş-nĭ, kurnĭ.*

Kazan-BYD al-SF zaman alt üst et-MST çalış-PST **kĭps**

“**Anlaşılan**, Kazan’ı aldıkları zaman (onu) alt üst etmeye çalışmışlar.” (ÇSK, VI).

(7) numaralı tümcede konuşur, kendisi hakkında bir çıkarımda bulunur. Tümcede yer alan *ahĭr* ‘galiba’ zarfı, tıpkı Türkiye Türkçesi *galiba* sözünde

olduğu gibi önermeye yüksek bir öznellik katar (bk. Bıldırcın, 2002, s. 83). Öyle ki, tümcenin bitmişlik bildiren geçmiş zaman biçim birimi *[-rİ]* ile çekimli yüklemde izlenen kesinliği, *kurnİ* biçimi ile birlikte yüksek düzeyli bir olasılığa dönüştürür. Çuvaşça *ahİR* ‘galiba’ sözü ile *kurnİ* ‘anlaşılan’ biçiminin aynı tümcede yer alması, söz konusu olasılığı pekiştirir. Bu tür tümcelerin aktarımında genellikle söz konusu olasılık işaretleyicilerinden birisi tasarruf edilir. *kuran* ve *kurİnat*’ biçimlerinden farklı olarak *kurnİ* ‘anlaşılan’ kipliğinin yer aldığı (7) numaralı tümcede görsel kanıta dayalı bir çıkarım bulunmaz. Konuşur, korkması ve düşünmemesi arasındaki sebep-sonuç ilişkisini zihinsel olarak idrak eder.

(8) numaralı örnekte, tarihsel bir olaya yönelik bir çıkarım söz konusudur. Tümcede konuşur, çıkarımına delil teşkil eden bilgiyi bizzat edinmez fakat buna dayanak oluşturacak verilere sahiptir. Kazan şehrinin Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında yaşananlar tarih bilimi ışığında yazılmış kaynaklarda sabittir. Konuşur, burada somut olarak var olan bir durumun sonucundan yola çıkarak yeni bir bilgi ortaya koyar. Bir başka deyişle “sonlanmış durumdan gelen tamamlanmış sürecin çıkarımı” (bk. Hirik, 2021, s. 207) söz konusudur. Konuşurun önerme karşısındaki çıkarımını işaretleyen yegâne yapı *kurnİ* ‘anlaşılan’ değildir. Çuvaşçanın ana kanıtsallık biçim birimi *{-nİ}*’nın yükleme kaynaklık eden fiildeki varlığı da yapılan çıkarımı destekler.

Dil bilgisel tutumu açısından orta kategori ile küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygun olan *kurnİ* ‘anlaşılan’ biçiminin yanında, ölçünlü dilde *kurİN-İ* > *kurnİ* ‘görünecek’ biçiminde aktif gelecek çekimli *kurİN-* ‘görünmek’ fiili de izlenir:

(9) <i>Vara,</i>	<i>ten,</i>	<i>kurn-İ</i>	<i>şul-İ</i>	<i>Turr-İN.</i>
Sonra	belki	görün-GZ.T3K	yol-İYE.T3K	Tanrı-İLD

“Sonra, belki, **görünecektir** Tanrı’nın yolu.” (Seniel, 1976).

Bu durum biri sözlüksel diğeri dil bilgisel olan iki eş yazılı biçimi, anlam ve işlev yönünden değerlendirme noktasında belirsizliğe neden olabilmektedir. Fakat *kuran* ve *kurİnat*’ biçimleri ile kıyaslandığında, eş yazılı biçimlerden hangisinin temel fiil, hangisinin bağımlı öge olduğunu bağlamdan çıkarmak çok da güç değildir. Ayrıca, dil bilgisel *kurnİ* ‘anlaşılan’ biçiminin yükleminden gelen bir virgül (,) ile kelime dizisinden ayrılması söz konusu belirsizliği gidermeye yardımcı olabilir.

Son olarak *kurnİ* ‘anlaşılan’ biçiminin, belirlenen az sayıda örnek ışığında, yalnızca teklik ve çokluk üçüncü kişinin özne olduğu tümcelerde kullanıldığı görülür.

kurışın

Çuvaşçada konuşurun yapılan işle ilgilenmediğini, işin sonucunun onun için fark etmediğini belirtmek için kullanılan bir istek modeli bulunmaktadır (bk. Pavlov, 1965, s. 259; Yılmaz, 2002, s. 96). Dilaçar (1974, s. 109) tarafından *bırakım kipi* olarak adlandırılan ve “ister gitsin, ister gitmesin” örneği ile somutlaştırılan bu çekimin 2. teklik kişi biçim birimi [*-ışın*]; Çuvaşçada *kur-* ‘görmek’, *pîh-* ‘bakmak’ ve *pîl-* ‘bilmek’ fiilleri ile dil bilgisel bir bütünlük oluşturarak *kurışın* ‘bakarsın; baksana’ [Rus. ‘смотришь, глядишь’ -ÇRS; Rus. ‘смотришь, посмотришь, глядишь’ -ÇSK, VI]; *pîhışın* ‘sanki, görünüşe göre; meğer’ [Rus. ‘смотришь, а оказывается, а на самом’ -ÇSK, IV; Rus. ‘оказывается’ - Fedotov, 1963, s. 57], *pîlışın* ‘aslında’ [Rus. ‘а на самом-то деле’ -ÇSK, X] şeklinde üç kiplik söze kaynaklık eder.

N. İ. Aşmarin’in *Opıt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa II* adlı çalışmasında, ‘а на самом деле’ [TT ‘aslında’] açıklaması ile *pîhışın* ve *pîlışın* biçimleri ile birlikte “gerçekte olanla beklenen arasında bir çelişki olduğunu gösteren” (1923, s. 166) sözlerden biri olarak verilen *kurışın* biçimi; Çuvaş sözlü dilinde kullanılmazken, sınırlı sayıda örnekte yazılı dilde tanıklanır. Çuvaşçaya ilişkin söz dizimi çalışmalarında *giriş sözü* [Rus. *vvodny slova* / Çuv. *kürtim sîmah*] olarak değerlendirilen *kurışın* biçiminin Rusça *смотришь* ve *глядишь* sözlerinin anlamsal ve yapısal özelliklerinin Çuvaşçaya aktarılması ile ortaya çıkan kopya bir söz olduğu düşünülmektedir⁹.

kurışın biçimine ilişkin belirlenen az sayıda tümceye bakıldığında, yapının işlevinin Aşmarin’in belirlemeleri ile sınırlandırılmayacağı görülmektedir. Buna göre *kurışın*’a ait üç farklı kullanımdan söz edilebilir¹⁰:

(10) *Kurışın*, *vîl perse te şit-rî.*

Baksana o at:ÖNF-ZF de yet-BGZ.T3K.

“**Baksana**, o çabucak geldi.” (ÇRS).

(11) *Kurışın*, *san-a, kalleh, iş-et tese,*

Bakarsın sen-BYD tekrar iç-ŞGZ.T3K diye

hîvala-sa kîlar-sa yar-aşşı.

kov-ZF çıkar-ZF gönder:ARTF-ŞGZ.Ç3K.

⁹ Prof. Dr. N. İ. Yegorov, kişisel irtibatımızda, *kurışın* biçiminin Rusçadan Çuvaşçaya yapılan çeviri faaliyetleri sırasında ortaya çıkan ve konuşma dilinde kullanılmayan yapay bir söz olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, söz konusu görüşüne delil olarak, *kurışın* biçimine ilişkin örneklerin yalnızca ÇSK’de tanıklandığını, bunların da Aşmarin tarafından İ. N Yurkin’in çalışmalarından alınan örnekler olduğunu belirtmiştir.

¹⁰ *kurışın* biçiminin söz dizimsel özellikleri konusunda görüşlerini paylaşan Prof. Dr. N. İ. Yegorov, Dr. Eduard Lebedev ve Viktor Bıçkov’a şükranlarımı sunuyorum.

“**Bakarsın** seni, tekrar, içiyor diye işten atarlar.” (ÇSK, VI).

(12) <i>Epir</i>	<i>İN-a</i>	<i>taşlat-tar-ay-ma-rİ-mİr,</i>	<i>kurİşİN,</i>
Biz	o-BYD	oynat-ETTİR-YET-OLM-BGZ.Ç1K.	aslında
<i>vİl</i>	<i>hİy</i>	<i>pir-e sup-iççen</i>	<i>taşlat-tar-ççİ.</i>
O	kendi	biz-BYD yorul-ZF	oynat-ETTİR-BGZ.T3K.

“Biz onu dans ettiremedik, **aslında (aslına bakarsan)** o, bizi yoruluncaya kadar dans ettirdi.” (ÇSK, XI).

Yukarıda verilen (10) numaralı tümcede konuşur, gerçekleşen olaya dikkat çekmek amacıyla *kurİşİN* sözü ile muhatabına seslenir. *per-* ön-fiilinin kılınış katkısı ile hızla ve çabucak gerçekleşen bu durum karşısında konuşur, örtük bir şaşkınlık da yaşamaktadır. Bu yönüyle ilgili biçim, Türkiye Türkçesinin *baksana, baksanıza, bak* sözleri ile karşılaştırılabilir.

(11) numaralı tümcede ise *kurİşİN* sözü çıkarıldığında, yüksek kesinlik bildiren bir önerme ile karşı karşıya kalınır. *kurİşİN* sözü bu kesinliği, kesinlik dışılığa taşır; böylelikle olayın gerçekleşme beklentisine bağlı gelişen bir olasılık ortaya çıkar. İlgili tümcede *kurİşİN*, Türkiye Türkçesinin *bakarsın* (bk. Kerimoğlu, 2010, s. 464) sözü ile koşut kiplik değere sahiptir. Bu tür tümcelerde söz konusu beklentinin kime ait olduğuna bağlı olarak farklı kiplik yorumlara da gidilebilir. Konuşur, bir başkasının beklentisini dillendiriyor ise örtük bir teselliden de söz edilebilir.

Son olarak (12) numaralı tümce, Aşmarin’in dikkat çektiği söz dizimsel kullanımı tanımlanmaktadır. Konuşurun, gerçekte olduğu düşünülen ile gerçekte olan ayrımını yapabilmek için kullandığı *kurİşİN* biçiminin; Türkiye Türkçesinin *aslında, aslına bakarsan* biçimleri ile koşut söz dizimsel özelliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Söz konusu tanıklar göz önüne alındığında *kurİşİN* biçiminin tümcedeki kullanımları aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

- (i) Konuşur, gerçekleşen olaya muhatabının dikkatini çeker: *baksana, baksanıza, işte.*
- (ii) Konuşurun geleceğe dair düşük olasılık taşıyan beklentilerini bildirir: *bakarsın.*
- (iii) Gerçekte olan ile beklenen arasında bir çelişki bulunduğunu bildirir: *aslına bakarsan, aslında.*

Yapılan metin ve sözlük taramalarında *kurİşİN* biçimi, ÇÇK’de 16, ÇSK’de 15, ÇRS’de ise 1 kez tanımlanmıştır. Sözlü dilde bulunmayan, yazılı dilde ise çok az yer verilen biçimin, iki tanık dışında, yalnızca teklik ve çokluk üçüncü

kişinin özne olduğu tümcelerde kullanıldığı görülür. Söz konusu iki örnek ise teklik birinci kişinin özne olduğu tümcelere aittir:

(13) *İner esĭ man ŝine pit numay siviĭ*
 Dün sen ben.ILD üzerine çok çok soğuk
yar-sa-tti-n. Kurĭŝin, aviĭ payan ta kĭmaka-sem
 gönder-PST-BGZ-T2K Bak işte bugün de soba-ÇOK
ŝum-ĭ-n-çe İşin-ay-mas-t-ĭp!
 yan-İYE.T3K.ZN-BULD ısın-YET-OLM-şGZ.T1K.

“Dün, sen bana çok fazla soğuk aldırдың, **bak**, işte bugün de sobanın yanında **ısınamıyorum**.” (ÇSK, IV).

Dil bilimsel tutumu açısından orta kategori ile küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygun olan *kurĭŝin* biçiminin yanında, ölçünlü dilde *kur-ĭŝin* > *kurĭŝin* ‘ister gör, ister görme; görse bari; gör bak’ biçiminde aktif gelecek çekimli *kur-* fiili de izlenir. Bu durum biri sözlüksel diğeri dil bilimsel olan iki eş yazılı biçimi, anlam ve işlev yönünden değerlendirme noktasında belirsizliğe neden olabilmektedir. Bırakım kipi olarak adlandırılan söz konusu istek çekimi modelinin tam bir istek ifadesine kavuşturulması için Çuvaşçada {-çĭ} biçim biriminden yararlanılır. Böylelikle işin yapılmasına yönelik içten bir istek bulunduğu bilgisi ortaya çıkar (Krueger, 1961, s. 162; Pavlov, 1965, s. 260). Çuvaş yazı dilinde ilgili istek modelinin örneklerinin genellikle {-çĭ} biçim birimi alıyor oluşu söz konusu belirsizliğin önüne geçme noktasında yardımcı olabilir. Diğer bir husus ise dil bilimsel *kurĭŝin* biçiminin her zaman tümce başında konumlanmasıdır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere *kur-* fiilinin sözlüksel olduğu çekimlerde söz dizimsel pozisyon belirleyici değildir:

(14) *Esĭ, pike, ham-ĭn batarey-ri*
 Sen, hanımefendi kendi-ILD birlik-AIT
itti saltak-sen-e kur-ĭŝinçĭĭ
 diğer asker-ÇOK-BYD gör-İST

“Sen, hanımefendi, benim birliğimdeki diğer askerleri bir **görseydin keşke**.” (Mikulayi, 1953).

kura

Çuvaşça *kur-* ‘görmek’ fiilinin ünlü zarf-fiili [-a] ile dil bilimselleşmesi ile oluşan *kura* ‘göre; sayesinde; dolayı; için’ (Bayram, 2019, s. 339) biçimi; Çuvaşçada nispet, sebep ve tahsis bildiren bir sontakı olarak kullanılır (bk. Pavlov, 1956, s. 308-309; Ersoy, 2010, s. 437). Yapısal olarak TT *göre*, Tat. *küre*, Az. *köre*, Trk. *göre*, Özb. *körä* vb. (Yegorov, 1964, s. 118-119; Levitskaya,

1976, s. 117; Aşmarin, 1898, s. 215) sontakıları ile koşutluk gösteren bu bağlı biçim birim, adların belirtme-yaklaşma ve vasıta durum biçim birimi almış biçimlerine yanaşır.

(15) *Şurkunne-sen-çe Miron Grigor'yeviç un patne*
 İlkbahar-ÇOK-BULD Miron Grigor'yeviç o-İLD yan-İYE.T3K-ZN-BYD
sav-man arim-ı̇ patne pı-nı̇ pek,
 sev-SF eş-İYE.T3K. yan-İYE.T3K-ZN-BYD git-SF gibi
yıl(a)-i-şın, tivışli-pe kura şeş pı-çı̇.
 Adet-İYE.T3K.SEBD uygun-İYE.T3K-VAD göre ancak git-BGZ.T3K.

“İlkbaharlarda Miron Grigor'yeviç onun yanına, sevmediği karısının yanına gidermiş gibi, sadece adet olduğu için, **münasibi bu olduğu için** gitti.” (Şolohov, 1974).

(16) *Çoçoy pırtte hıra-mann-i-n-e kura tılın-se kay-nı̇*
 Çoçoy hiç kork-SF-İYE.T3K-ZN-BYD göre şaşır-ZF git.PST.T3K.
Tom hullen kul-sa il-çı̇.
 Tom yavaşça gül-ZF al:ARTF-BGZ.T3K.

“Çoçoy hiç **korkmadığı için** şaşırılmış olan Tom, yavaşça güldü.” (Şundik, 1960).

(17) *Şınn-i-n-e kura şamk-i.*
 Adam-İYE.T3K-ZN-BYD göre şapka-İYE.T3K.

“**Adamına göre** şapkası.” (Karyagina, 2011)

(18) *Yaştaka pü-sillı̇ te çiper pit-kuşlı̇ hır-ı̇*
 Uzun boylu da güzel yüz-gözlü kız.İYE.T3K.
kam teley-(ı̇)-n-e kura üs-et-şi?
 Kim kısmet-İYE.T3K.ZN.BYD göre yetiş-ŞGZ.T3K-SOR

“Uzun boylu ve güzel yüzlü kızı kimin **kısmeti için** yetişiyor?” (Mikulayı, 1953).

(15) numaralı tümcede [+pe] vasıta, (16) ve (17), (18) numaralı tümcelerde ise belirtme-yaklaşma durum biçim birimi ile söz dizimsel istemi gerçekleştiren *kura* sontakısının; (15) ve (16)'da sebep, (17)'de nispet-oran, (18)'de ise tahsis bildiriminden yararlanılmıştır. *kura* biçiminin sebep işlevi ile kullanımında çıkarım da izlenmektedir. (16) numaralı tümcede konuşur, Tom'un şaşkınlığının nedenini Çoçoy'un korkmamasına bağlamakta; var olan durumun sonucundan yola çıkarak sebep-sonuç ilişkisi içinde çıkarımda bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde $\{-DIğInA göre\}$ ve $\{-DIğI için\}$ yapılarında¹¹ tanıklanan söz konusu çıkarım, Çuvaşça $\{+A kura\}$ biçim biriminin temelde ‘-DIğI için’ semantiğinde izlenmektedir.

(19) <i>Ham</i>	<i>ilt-ni-n-e</i>	<i>kura</i>	<i>vî-sen</i>	<i>kalaşiv-î</i>
Kendim	duy-SF-ZN.BYD	göre	o-ÇOK.İLD	konuşma-İYE.T3K
<i>hîrû</i>	<i>pul-ni-n-e</i>	<i>kala-ma</i>		<i>pultar-at-îp.</i>
hararetli	ol-SF-ZN-BYD	söyle-MST		oldur:YET-ŞGZ.T3K

“Kendi **işittiğime göre** onların sohbetlerinin hararetli olduğunu söyleyebilirim.” (Plotnikov, 2013).

Yukarıdaki tümcede, konuşurun duyusal yolla edindiği verilerden hareketle gerçekleştirdiği bir çıkarım vardır. Çuvaşçada temelde ‘-DIğI için’ anlamıyla sebep bildiren $\{-nine kura\}$ yapısı, ilgili örnekte ‘-A göre’ semantiği ile tanıklanır. Türkiye Türkçesinde konuşurun bizzat edinmediği, ikinci ya da üçüncü ele dayanan bilgiyi işaretleyen $\{+A göre\}$ ’de var olan kanıtsallık ise ilgili tümcede izlenmez. Zira konuşur burada, söz konusu konuşmanın içeriğine yönelik, işitme yoluyla edindiği bir bilgiyi aktarmaz. İşitme yoluyla edindiği verilerden yola çıkarak konuşmanın mahiyetine ilişkin bir çıkarıma gider, bunu da Çuvaşçada yeterlilik ve olasılık bildiren *-ma pultar-* [krş. TT $\{-Abil-\}$] işaretleyicisi ile gerçekleştirir. Kısacası *kura* sontakısı ilgili tümcede konuşurun çıkarımına kanıt sunan ve bunu pekiştiren bir role sahiptir.

Çuvaşça kur- ‘görmek’ Fiili Kaynaklı Analitik Kurulumlar

$\{-nî kurînat\}$ / $\{-ni kurînat\}$

Çuvaşçanın geçmiş zaman sıfat-fiili $\{-nî\}$ ile *kurî-* ‘görünmek’ fiilinin teklik üçüncü kişi şimdiki-geniş zaman çekimli biçimi olan *kurînat*, birlikte bir olasılığı ya da varsayımı ifade eden $\{-nî\}$ *kurînat*’ biçiminde kiplik bir analitik yapı oluşturur. Türkiye Türkçesinde ‘belli ki’ [Rus. очевидно], ‘görünüşe göre’ [Rus. видимо], ‘gibi görünmek’ [Rus. кажется, никак] anlamları ile açıklanabilecek (bk. Fedotov, 1963, s. 110) bu yapının $\{-ni\}$ *kurînat*’ biçiminde işlevce koşutu olan bir başka analitik kurulum daha bulunmaktadır. İki yapı arasındaki tek belirgin fark, ilkinde $\{-nî\}$ geçmiş sıfat-fiilinin; ikincisinde ise $\{-nî\}$ ’nin üçüncü kişi iyelik biçim birimi $\{+i\}$ ’yi almış biçimi olan $\{-ni\}$ ’nin kullanılmasıdır.

İlgili analitik kurulumların kiplik değerlerinin daha iyi anlaşılması için belirlenen örnek tümceler, ilkin harf harfine aktarılmış; ardından kurallı şekilde Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir:

¹¹ Hirik, $\{-DIğInA göre\}$ ve $\{-DIğI için\}$ yapılarının özellikle akıl yürüterek yapılan çıkarımlarda kullanıldığını belirtir. Yazarın kaydettiği *Yaz bittiği için mahzundular.* tümcesinden izlendiği üzere sonuca dayalı çıkarımı da işaretleyebilirler (bk. 2021, s. 220).

(20) *Vil ta tuh-sa kay-ma hetirle-n-ni kurin-at'.*

O da çık-ZF git-MST hazırla-DÖN-SF görün-ŞGZ.T3K.

(a) hh. “O da çıkıp gitmeye hazırlanmış **görünüyor**.”

(b) “**Görünüşe göre**, o da çıkıp gitmeye hazırlanmış.” (Fedotov, 1963, s. 110).

(21) *Anuk payan şivir-sa yul-ni kurin-at'.*

Anuk bugün uyu-ZF kal:ARTF-SF görün-ŞGZ.T3K

(a) hh. “Anuk bugün uyuyup kalmış **görünüyor**.”

(b) “**Anlaşılan** Anuk bugün uyuyup kalmış.” (Fedotov, 1963, s. 110).

(20) numaralı tümcede, konuşur, “o” zamiri ile işaretlenen kişinin gitmeye hazır olduğu çıkarımında bulunur. İlgili önermede bağlam eksik olsa da, konuşurun birtakım verilerden yola çıkarak akıl yürüttüğü ifade edilebilir. Zira ilgili önermede, özel verilerden yola çıkarak genel bir sonuca gidildiği bir çıkarım süreci izlenmektedir. Burada, konuşurun söz konusu çıkarımına kapı açan, büyük olasılıkla yolculuğa ilişkin hazırlığın tamamlandığını gösteren görsel delillerdir. Konuşur, söz konusu tümevarım sürecinde, görme dışındaki diğer duyuşsal veri toplama yollarına da başvurmuş olabilir.

(21) numaralı tümcede ise konuşur, Anuk’un uyuyup kalmasına doğrudan tanık olmaz fakat Anuk’un yokluğundan yola çıkarak uyuyup kalmış olabileceği çıkarımında bulunur. Tümcede söz konusu çıkarıma delil oluşturacak bilgilerin eksik oluşu, “uyuya kalmış da olabilir, kalmamış da olabilir” şeklinde orta kesinlikli bir önermeye de kapı açar. Fakat burada Anuk tarafından sürekli yinlendiği anlaşılan bir eylemin konuşurun çıkarımını belirlediği de düşünülebilir. Bu açıdan bu tümcede yüksek kesinliğe varan sonuca dayalı bir çıkarımdan söz edilebilir.

(22) *Şak strofa tirih, Tulli hurçka pek te-y-i-pir,*

Bu dörtlük göre Tulli şahin gibi de-YS-GZ.Ç1K / sanki

vil şiviç kuşli, pultarullı şın pul-ni kurin-at'.

o keskin gözlü yetenekli kişi ol-SF görün-ŞGZ.T3K

(a) hh. “Bu dörtlüğe göre, Tulli şahin gibi sanki, o(nun),

keskin gözlü, yetenekli bir kişi **olduğu görünüyor**.”

(b) “Bu dörtlüğe göre, Tulli sanki bir şahin gibi,

Belli ki o, keskin gözlü, yetenekli bir kişi.” (Dolgov, 1962).

(23) *Frantsuz-a şıra-sa tup-ay-ma-rı-ş. Tah(i)ş(i)-i-n¹²*

¹² Metinde *tahşin* biçiminde geçmektedir. Eklenme sırasında vurgusuz ünlüler yitime uğramıştır: *tahşin* < tahışi-i-n.

Fransız-BYD ara-ZF bul-YET-OLM-BGZ.Ç3K Biri-İYE.T3K.İLD
sis-ter-nipe vıl pıtan-ma İlker-ni kurın-at’.
 Sez-ETTİR-ZF o saklan-MST başa:ARTF-SF görün-ŞGZ.T3K.

- (a) hh. “Fransız’ı arayıp bulamadılar. Birisinin haber vermesiyle onun saklanabildiği görünüyor.”
 (b) “Fransız’ı arayıp bulamadılar. **Anlaşılan**, birisinin haber vermesiyle o saklanabilmiş.”. (Puşkin, 1949)

Konuşur, (22) numaralı tümcede okuduğu bir dördlükten yola çıkarak yazarın keskin gözlü ve yetenekli olduğunu çıkarır. Dolayısıyla ilgili önermede akıl yürütmeye dayalı bir çıkarım vardır. (23) numaralı tümcede ise konuşur, mutlak kesinlik taşıyan bir olayın ardından, bunun ne şekilde gerçekleşmiş olabileceğine yönelik olasılık barındıran bir çıkarımda bulunur. Tümcede Fransız’ın aranıp bulunamaması sonuç, Fransız’ın birinin haber vermesiyle saklandığı bilgisi ise bu sonuca dayalı bir çıkarımdır.

{-sA kur-} Art-Fiili

Çuvaşça *kur-* fiiline ilişkin bir diğer analitik kurulum ise {-sA kur-} art-fiilidir. İlgili yapının temel işlevi, eylemin kimin yararına, kimin için gerçekleştirildiğini bildirmek; eylemin gerçekleşme biçimine ilişkin betimleyici bilgiler vermektir.

Dil bilimi kaynaklarında söz konusu yarar/çıkâr konusunun, *egotive* (beni/benlikçi) ve *adressive* (adres gösterici) terimleri ile belirlendiği ve açıklandığı görülür. Öznenin kendi yararına, kendisi için gerçekleştirdiği eylemler *egotive*; bir başkasının yararına, başkası için gerçekleştirdiği eylemler ise *adressive* terimleri ile tanımlanır (bk. Nasilov, 1989; Lebedev, 2016; Güzel, 2021, 2023). Art-fiillerin bu özelliği kimi kaynaklarda vektörel (yönelim bildiren) bildirimlerin içinde ele alınırken (Pavlov, 1965, s. 225), kimilerinde ise kılınaşa ait müstakil bir alan olarak değerlendirilir (bk. Lebedev, 2016, s. 135). Yönelim bildiren art-fiiller gibi anlamsızlaşma düzeyleri düşük olan benlikçi ve adres gösterici art-fiiller; evre belirleyici ve nicel bildirimleri olan art-fiillerin aksine düşük yoğunlukta dil bilimsel tutum sergilerler.

İ. P. Pavlov’un (1965, s. 225) {-sA pih-} ve {-sA yul-} yapıları ile birlikte, öznenin kendi yararına gerçekleştirdiği eylemleri bildiren art-fiiller içinde ele aldığı {-sA kur-} biçimine bazı kaynaklarda yer verilmediği, bazılarında ise deneme kılınışı olarak adlandırılabilir bir işlevle yaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin, Çuvaşçada art-fiiller konusunu ele alan müstakil bir çalışmanın yazarı olan E. Lebedev, benlikçi ve adres gösterici art-fiilleri {-sA il-}, {-sA par-} ve {-sA kĭtart-} ile sınırlandırarak {-sA kur-}’a yer vermez. (2016, s. 135). N. İ. Aşmarin ise ilgili yapının işlevini “bir işi tecrübe etme, bir şeyi

yapma şansına sahip olma” bilgisi ile açıklar (1923, s. 47). Araştırmacının söz konusu belirlemelerini tanıklandırmak üzere verdiği *pırşa kur-* ‘ziyaret etmek / Rus. *навещать*’ örneğine ise ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira burada temel fiilin içeriğinin dönüştürüldüğü ya da tarif edildiği bir süreç izlenmez. ‘gidip görmek’ > ‘ziyaret etmek’ şeklinde anlamsal bir gelişimin tanıklandığı ilgili örnekte, zarf-fiil ekli parça ile temel parçanın tek bir eyleyiciye sahip olduğu, her iki unsurun tek bir olayı ifade ettiği ortak bir fiil öbeği söz konusudur.

{-sA kur-} art-fiilinin birlikte kullanıldığı fiiller üzerindeki kılınış katkısının belirlenebilmesi için Çuvaşçada adres gösterici (adressive) art-fiiller arasında değerlendirilen {-sA *kırtart*}¹³ art-fiili (bk. Pavlov, 1965, s. 225) ile karşılaştırılması yararlı olabilir:

(24) *Pır viren-se tuh-san, kineke vula-sa kur-ma-şşı*

Bir öğren-ZF çık-ŞART kitap oku-ZF gör:ARTF.OLM.ŞGZ.Ç3K

“Bir kez mezun olunca, (artık) kitap **okumazlar**.” (ÇSK, VI, 311).

(25) *Yurı, atya, şıv-u-sen-e vula-sa kırtart,*

Tamam, haydi şiiir-iYE.T2K-ÇOK-BYD oku-ZF göster:ARTF.EM

te-rı-ş yulaşk-i-n-çen.

de-BGZ.Ç3K son-iYE.T3K-ZN-ÇIKD

“Tamam, hadi, şiiirlerini **oku**, - dediler sonunda.” (Mişşi, 2014).

Yukarıdaki tümcelerde Çuvaşça *vula-* ‘okumak’ eyleminin kimin için gerçekleştirildiğine ilişkin iki ayrı bilgi bulunmaktadır. (24) numaralı örnekte *kur-* ‘görmek’ fiili, sözlüksel olarak değerlendirilmeye uygun bir anlamsal içerik sunmaz. Harfi harfine aktarımla ‘(kitap) okuyup görmezler’ biçimindeki bu varsayımsal aktarım, söz konusu tümcede tek bir anlama kapı açan sözlüksel bir karma-fiili de çağrıştırmaz. Dolayısıyla ilgili fiili, Pavlov’un (1965, s. 225) biçimsel ve işlevsel değerlendirmelerine koşut olarak {-sA *kur-*} biçimindeki analitik kurulumun bir parçası olarak değerlendirmek uygun olacaktır. (24) numaralı tümcede, belirsiz üçüncü şahısların geçmişte bir noktada başladıkları kitap okuma eylemini mezun olmalarının ardından bırakacaklarına ilişkin bir yorum bulunmaktadır. İlgili tümcede *vula-* fiili tek başına “okumak” eyleminin kim için / kime yönelik yapıldığı bilgisini veremezken, {-sA *kur-*} art-fiili ile öznenin kendisi için gerçekleştirdiği bir eyleme işaret edilir.

(25) numaralı tümcedeki *vulasa kırtart-* birleşiminin harfi harfine aktarımında beliren ‘(şiiirlerini) okuyup göster’ aktarımı, dizim bakımından sorunsuz görünse de tümcenin bağlamı göz önüne alındığında pürüzlüdür. İlgili tümce ancak, ‘şiiirlerini gösterip oku’ biçiminde, anlamsal açıdan tutarlı hâle

¹³ Çuvaşça *kırtart-* ‘göstermek’ fiilinin de kökeninde *kur-* fiili bulunur: *kur-tar* > *kır-tar* > *kıtar-t* (Yegorov, 1964, 102).

getirebilir. Fakat fiillerin söz dizimsel pozisyonu bunu mümkün kılmamaktadır. Bu yönüyle birleşikteki *kırtart-* fiilinin, bağımsız bir sözlük birim olarak değerlendirilemeyeceği, işlevsel bir tutum sergilediği görülür. Sonuç olarak bu örnekte *{-sA kırtart-}* art-fiili (24) numaralı örneğin aksine eylemin öznenin dışında biri ya da birileri için gerçekleştirildiğine ilişkin adres gösterici bildirimde bulunmaktadır.

*

{-sA kur-} art-fiilinin deneme kılınışı ya da deneme kipliği olarak ifade edilen dil bilimsel sürecin bir parçası olup olmadığı sorusu, birlikte kullanıldığı fiiller ışığında belli ölçüde belirlenebilir. Çuvaşçanın *şi-* ‘yemek’, *tutan-* ‘tatmak’ gibi deneme bilgisi ile anlamsal bütünlük oluşturan fiilleri, bu açıdan yorumlanabilir:

(26) <i>Hu</i>	<i>şi-se</i>	<i>kur-man-im?</i>	<i>iltin-çĭ</i>
Kendin	ye-ZF	gör:ARTF-SF-SOR	işitil-BGZ.T3K.
<i>tĭpel-te</i>	<i>Şimun-ın</i>	<i>hulın</i>	<i>sass-i.</i>
kulübe-BULD	Simon-İLD	kalın	ses-İYE.T3K

“Sen **yemedin** [hh. yiyip görmedin] mi? (diye) işitildi kulübede Şimon’un kalın sesi.” (Afanas’yev, 1985).

(27) <i>Aybike</i>	<i>pir-ın</i>	<i>virman</i>	<i>kĭmp-i-n-e</i>
Aybike	biz-İLD orman	mantar-İYE.T3K-ZN-BYD	
<i>tutan-sa</i>	<i>kur-tĭr.</i>		
tat-ZF	gör:ARTF-EM.T3K.		

“Aybike bizim orman mantarını **tatsın** [hh. tadıp görsün].” (Afanas’yev, 1985).

Yukarıda temel fiilin denenmesi / tecrübe edilmesi bilgisi ile kendini gösteren kılınışsal içeriği, Türkiye Türkçesinde *düşmeye görsün* vb. örneklerde de tanımlamak mümkündür. Gökçe, bu tür örneklerde *gör-* algı fiilinin fiziksel bir görme eyleminden ziyade denemek/tecrübe etmek anlamına atıfta bulunduğu belirtir (2015, s. 73). Araştırmacı ayrıca, Altay dillerinden Türk, Moğol, Japon ve Kore dillerinde *Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki + GÖR-* yapısında, deneme kılınışını işaretleyen ortak bir yapının var olduğunu da belirler (Gökçe, 2014, s. 1-12).

(26) ve (27) numaralı örneklerdeki fiil birleşiklerinde, zarf-fiil ekli parça ile temel parçanın sözlükselleşme eğilimi göstererek ‘tatmak, tadına bakmak’ şeklinde ortak bir anlama işaret eden bir fiil öbeği oluşturma sürecinde olduğu da görülmektedir.

{-sA kur-} art-fiilinde tanıklanan benlikçi bildirimlerin ortaya çıkışında da Genel Türkçe koşutu {-p kör-}'de de izlenen *deneme* bilgisinin etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu art-fiil, bir eylemin gerçekleştirme çabasını veya girişimini, bazen de istek uyandırıcı çağrışımları işaretleyebilmektedir (Johanson, 2021, s. 606). Eylemi gerçekleştirmeye yönelik söz konusu girişim; kişinin kendi yararına, kendisi için gerçekleştirdiği eyleme kaynaklık eder (bk. Aygümüş, 2023, s. 219).

**

{-sA kur-} art-fiilinin konuya yönelik araştırmalarda zikredilen bir başka özelliği ise eylemin kısa süreliğine yapıldığını bildirmesidir. Lebedev, söz konusu kılınışsal özelliği işaretleyen analitik kurulumda *kur-* fiilinin neredeyse tamamen anlamsızlaştığı düşüncesindedir. Araştırmacı ayrıca, fiilin temel anlamındaki girişimin ve deneme bilgisinin yapının söz konusu işlevine kaynaklık ettiği görüşündedir (2016, s. 105). Gerçekten de Lebedev'in kısa süreli gerçekleşen eylemi tanıklandıran örneklerine bakıldığında, bunlarda deneme ve teşebbüs bilgisi ile açıklanabilecek anlamsal bir içerik izlenir.

(28) *Vil saltak-a kay-iççen uy*
 O asker-BYD git-ZF tarla
haph-i-n-çen te tuh-sa kur-man.
 kapı-İYE.T3K-ZN-ÇIKD de çık-ZF gör:ARTF-PST-OLM-T3K.

“O askere gitmeden önce çitin kapısından (biraz) **bile çıkmamış [çıkma-ya teşebbüs etmemiş].**” (Lebedev, 2016, 105).

(29) *Itti aç(a)-i-sem hal'haşşın tıpsakay-(i)-n-e*
 Diğer çocuk-İYE.T3K-ÇOK yakın zamanda bodrum-İYE.T3K-ZN-BYD
an-sa ta kur-man ikken.
 in-ZF de gör:ARTF-PST-OLM DELD

“Diğer çocuklar yakın zamanda bodruma **hiç inmemişler [inmeyi denememişler].**” (Lebedev 2016, s. 105).

Yukarıdaki örneklerde *tuh-* ‘çıkma’ ve *an-* ‘inmek’ eylemlerinin tecrübe edilip edilmediğinin sorgulanmasının önünde anlamsal bir engel bulunmamaktadır. Eylemin yapılaş sıklığı ya da süresine yönelik {-sA kur-} art-fiilinin mi yoksa *ta / te* parçacığının mı bilgi verdiği üzerinde tartışılabilir. Bunlardan birincisinin belirleyici olduğu kabul edilirse *ta / te* parçacığının¹⁴ ilgili tümcelerdeki işlevi yalnızca pekiştirir.

¹⁴ Genel Türkçe da / de parçacığının biçimsel ve işlevsel dengi olan söz konusu biçim, Çuvaşçada olumlu tümcelerde katılm, olumsuz tümcelerde ise belirsiz zamanı bildirir.

Görüldüğü üzere {-sA *kur-*} art-fiilinin kılımışsal davranışları birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle söz konusu bildirimlerin belirlenmesi ve tanımlanmasında bakış açısından kaynaklanan farklılıklar bulunur.

Son olarak, *kur-* fiilinin yer aldığı kimi fiil dizilerinde sözlükselleşme görülebilir. ÇSK ve ÇRS’den alınan aşağıdaki sözlüksel birleşikler, söz konusu dil bilimsel süreci tanımlanmaktadır:

çitsa kur- [hh. dayanıp görmek] > ‘denemek’ [Rus. испытать]

kaysa kur- [hh. gidip görmek] > “ziyaret etmek” [Rus. побывать, посетить, нанести визит]

kırse kur- [hh. girip görmek] > “ziyaret etmek” [Rus. навеститься]

pıhsa kur- [hh. bakıp görmek] > ‘seçmek’ [Rus. выбрать]

tutsa kur- [hh. tutup görmek] > ‘avlanmak’ [Rus. поохотиться]

şitse kur- [hh. varıp görmek] > “ziyaret etmek” [Rus. побывать, посетить, нанести визит]

şürese kur- [hh. yürüyüp görmek] > ‘seyahat etmek’ [Rus. поездить / походить]

Sözlükselleşmeye doğru bir eğilimin izlendiği bu örnekler, Johanson’un zarf-fiilli yapıların kullanım seviyelerine yönelik sunduğu modellemenin üçüncü basamağına yerleştirilebilir (1995, s. 313-315).

Sonuç

(i) Çuvaşçaya ait söz dizimi çalışmalarında *vodnıy sımah* (Gorskiy, 1970, s. 105-114) ve *kürtım sımah* (Andreyev, 2005, s. 207-214) başlıkları altında değerlendirilen çok sayıda işlevsel söz bulunur. Bunların kimileri tümce başında, kimileri ise tümce sonunda konumlanırlar. Sözdizimsel pozisyonları ve işlevleri bakımından tümce başı bağlayıcıları ile sona gelen edatları çağrıştıran bu yapılar, temelde birer kiplik sözdür. Konuşurun önerme karşısındaki bakış açısı ve yorumunu yansıtan bu sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılması Çuvaşçaya ilişkin söz dizimi çalışmaları için bir sorun teşkil etmiştir. Kimi yayınlarda, tümcedeki diğer öğelerle herhangi bir bağlantı kurmadıkları düşüncesiyle *tümce ile ilintisiz sözler* oldukları (bk. Gorskiy, 1970, s. 105-114), kimilerinde ise tümcedeki öğelerle bağlantısı inkâr edilemeyecek *belirleyiciler* (determinant) oldukları ifade edilir (Andreyev, 2005, s. 207-214). İlgili biçimlerin tümce başında bulunanları kendisinden sonra gelen virgül (,) ile; tümce sonunda bulunanları ise yüklem ardından gelen bir virgül (,) ile kelime dizisinden ayrılırlar. Bu çalışma özelinde bakıldığında *kurışın* ‘baksana, bakarsın, aslında’ tümce başında; *kuran* ‘görünüşe

göre, anlaşılan', *kurīnat* 'görünüşe göre, anlaşılan', *kurnī* 'görünüşe göre, anlaşılan' ise tümce sonunda konumlanan birer kiplik söz olarak dikkat çeker. Son olarak *kura* 'göre; sayesinde; dolayı; için' biçimi ise sontaki olarak görev alan, sözdizimsel konumu üzerinde tartışma bulunmayan bir yapıdır.

- (ii) Çuvaşça *kur-* fiilinin dil bilgiselleşmesi ile beliren biçimlerden *kuran*, *kurīsin*, *kurīnat* ve *kurnī*; müstakil olarak incelendikleri kısımlarda yapılan çözümlenmelerden de izleneceği üzere, tümce¹⁵ biçiminde kalıplaşan işlevsel sözlere aittir. Yapısal olarak Türkiye Türkçesi *tut ki*, *bakalım*, *sakin* vb. ile karşılaştırılabilecek ilgili biçimlerin anlamsızlaşma düzeyleri ile dil bilimsel tutumları, orta kategoride konumlandırılan sıfat ve zarflara göre daha yoğun; küçük kategoride yer alan ek/biçim birimi, edat, zamir ve yardımcı fiillere göre ise daha düşüktür. *kura* biçimi ise tamamen anlamsızlaşan ve yoğun bir dil bilimsel tutum sergileyen işlevsel bir söz olarak belirlenmiştir.
- (iii) Makalede, *kuran*, *kurīnat* ve *kurnī* biçimlerinin, konuşurun önerme karşısındaki çıkarımını yansıtan kiplik sözler oldukları belirlenmiştir. Temelde görsel delillere dayalı çıkarımı işaretleyen bu sözler, mutlak kesinlik taşıyan tümceleri, doğruluğu tartışılabilir fakat yüksek olasılık/kesinlik bildiren tümcelere dönüştürürler. Bir diğer dil bilimsel biçim olan *kurīsin* ise Türkiye Türkçesi *bakarsın* sözü gibi geleceğe dair düşük olasılık taşıyan beklentileri bildirir. İlgili biçim bunun dışında, gerçekte olan ile beklenen arasındaki çelişkiyi belirtebilir ya da seslenme sözü olarak mevcut olay ya da duruma dikkat çekebilir.
- (iv) Çuvaşça *kuran*, *kurīnat*, *kurnī* ve *kurīsin* biçimlerinin yer aldığı tümcelerde, yalnızca belirli şahısların özne olması dikkat çekicidir. Bu durumun ortaya çıkışında, ilgili işlevsel sözlerin anlamsızlaşma düzeyleri ile dil bilimsel tutumlarının etkili olabileceği göz ardı edilmemelidir.
- (v) Dil bilimsel *kuran*, *kurīnat*, *kurnī* ve *kurīsin* sözlerinin eş zamanlı olarak ölçünlü dilde, aktif zaman ve kip çekimli eş yazılı biçimleri de bulunur. Söz konusu durum biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal belirsizliğe neden olabilmektedir.
- (vi) Konuşura ait çıkarımın işaretlenmesinde *kuran*, *kurīnat*, *kurnī* sözlerinin yanında *{-nī}* *kurīnat* / *{-ni}* *kurīnat* biçimindeki analitik kurulumlardan da yararlanır. Bütüncede belirlenen metin örneklerinde *kuran* ve *kurīnat*'ın konuşurun görsel ve duyusal delillerden yararlanarak bilgiye ulaştığı *akıl yürütmeye dayalı çıkarımı* (bk. Hirik, 2021, s. 214); *kurnī* biçiminin konuşurun var olan bir durumun sonucundan

¹⁵ Türkiye Türkçesinde tümce kökenli işlevsel sözler için bk. Efendioğlu 2006.

yola çıkararak yeni bir bilgi ortaya koyduğu *sonuca dayanan çıkarımı* (bk. Hirik, 2021, s. 206); {-nı} *kurinat*’ ve {-ni} *kurinat*’ yapılarının ise her iki çıkarım tipini de işaretleyebildiği görülmüştür. Ayrıca *kura* sontakısının sebep işlevi ile kullanımında çıkarım da izlenebilmektedir. Burada anılan kiplik bildirimlerin çalışmanın bütüncesinden elde edilen verilere dayanarak belirlendiği gözden kaçırılmamalıdır. İlgili dil bilgisel söz ve yapıları tanıklandıran yeni tümcelerde, farklı kiplik bildirimlere kapı açacak bağlamlarla karşılaşılabılır.

- (vii) *kur-* fiilinin dil bilgiselleştiği yapıların daha ziyade görsel kanıtla dayalı çıkarımı işaretlediğinden söz edilmişti. Bu durumun ortaya çıkışında *kur-* fiilinin anlamsızlaşma öncesi temel anlamının etkisi yadsınmaz. İlgili biçimlerde Çuvaşça *kur-* ve *kurin-* fiillerinin ‘görmek, bakmak, gözlemlemek; algılamak’ anlamlarının örtük biçimde de olsa korunduğu da gözden kaçırılmamalıdır.
- (viii) Çuvaşça *kur-* fiilinin dil bilgiselleştiği yegâne art-fiil yapısı olan {-sA *kur-*}’da var olduğu düşünülen bildirimlerin *deneme görünüşünden* kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bir eylemi gerçekleştirme çabası veya girişimi olarak da açıklanabilecek *deneme görünüşü*; kişinin kendisi için, kendi yararına gerçekleştirmek istediği eylemler ile kısa süreli ya da tek seferlik yapılan eylemlere kaynaklık etmiştir. Zira eylemin denenmesi ya da sınanması, temelde kişinin sonuçları ile kendisinin yüzleşeceği öznel bir girişimi ifade eder. Söz konusu öznel de, kişinin yarar ve çıkar beklentisini ortaya çıkarır. Eylemin denenmesinin özne tarafından başlangıçta tek seferlik bir girişim olarak tasarlanması ise eylemin kısa süreli ya da tek seferlik yapıldığı kılımışsal içeriğe kapı açar.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar ve İşaretler

ARTF	Art-Fiil
Az.	Azerbaycanca / Azerbaycan Türkçesi
BGZ	Bitmiş Geçmiş Zaman
bk.	bakınız
BULD	Bulunma Durum Biçim Birimi
BYD	Belirtme-Yönelme Durum Biçim Birimi
Ç1K	Çokluk 1. Kişi [Biçim Birimi]
Ç3K	Çokluk 3. Kişi [Biçim Birimi]
ÇAĞİ	Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi
Çağ.	Çağatayca
ÇAKİ	Çıvaş ASSR Kñeke İzdatel'stvi
ÇÇK	Çıvaş çělhi korpusë
ÇĞİ	Çuvaşskoye Gosudarstvennoe izdatel'stvo
ÇIKD	Çıkma Durum Biçim Birimi
ÇKİ	Çıvaş Kñeke İzdatel'stvi /Çuvaşskoye Knijnoye izdatel'stvo
ÇOK	Çokluk Biçim Birimi
ÇRS	Çıvaşla-vırısla slovar' /Çuvaşsko-russkiy slovar'
ÇSK	Slovar Çuvaşskogo yazıka / Çıvaş simahësen këneki
Çuv.	Çuvaşça
DELD	Delile Dayalılık / Kanıtsallık İşaretleyicisi
DÖN	Dönüslülük Biçim Birimi
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EM	Emir Biçim Birimi / Çekimi
ETTİR	Ettirgenlik Biçim Birimi
EUyg.	Eski Uygur Türkçesi
GZ	Gelecek Zaman Biçim Birimi / Çekimi
Har.	Harezmi Türkçesi
hh.	harfi harfine aktarım
İLD	İlgi Durum Biçim Birimi
İST	İstek Biçim Birimi / Çekimi
İYE	İyelik Biçim Birimi
Kar.	Karayca

Kıp.	Eski Kıpçakça
Kır.	Kırgızca
kıps	Kiplik Söz
Kk1p.	Karakalpakça
Krh.	Karahanlı Türkçesi
krş.	karşılaştırınız
KUV	Kuvvetlendirme Biçim Birimi
Kzk.	Kazakça
MST	Mastar Biçim Birimi
Nog.	Nogayca
OLM	Olumsuzluk
Orh.	Orhun Türkçesi
Osm.	Osmanlıca
ÖNF	Ön-Fiil
ör.	Örneğin
Özb.	Özbekçe
PST	Postterminal / Sınır Sonrası
SEBD	Sebeup Durum Biçim Birimi
SF	Sıfat-Fiil Biçim Birimi
SOR	Soru Biçim Birimi
SUyg.	Sarı Uygurca
ŞART	Şart Biçim Birimi / Çekimi
ŞGZ	Şimdiki-Geniş Zaman Biçim Birimi
T1K	Teklik 1. Kişi [Biçim Birimi]
T2K	Teklik 2. Kişi [Biçim Birimi]
T3K	Teklik 3. Kişi [Biçim Birimi]
Tat.	Tatarca
Trk.	Türkmence
TT	Türkçe / Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzerleri
VAD	Vasıta Durum Biçim Birimi
vd.	ve diğerleri
Yak.	Yakutça

YET	Yeterlilik Biçim Birimi / Kurulumu
YS	Yardımcı Ses
ZF	Zarf-Fiil
ZN	Zamir n'si
[ ]	Örnek Tümcelerin morfolojik analizinde kullanılır. Alt biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
{ }	Üst biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
-	Fiillere gelen eklerin önünde kullanılır.
+	Adlara gelen eklerin önünde kullanılır. Aynı analitik örgüdeki unsurların gösterilmesinde kullanılır.
<	+dAn gelir
>	+A gider

Kaynakça

- Afanas'yev, A. A. (1985). *Yumanlıh şulşı tıkmarë*. ÇKİ.
- Aikhenvald, Y. A. (2003). Evidentiality in typological perspective. Y. A. Aikhenvald & R. M. Dixon (Ed.), *Studies in evidentiality* içinde (s. 1-33). John Benjamins.
- Andreyev, İ. A. (2005). *Hal'hi Çıvaş çělhi-sintaksis*. ÇKİ.
- Arıkan, İ. (2011). Çuvaş Türkçesinde dilbilgiselleşen bir fiil: tär-. *MTAD*, 8(2), 36-62.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kılınıp işlemcisi olarak art-fiiller. *Türkbilig*, 26, 67-90.
- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya issledovaniya Çuvaşskago yazıka*. Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
- Aşmarin, N. İ. (1923). *Opıt issledovaniya Çuvaşskago sintaksisa II*. Tipografiya poligrafsetsii S. N. H.
- Aşmarin, N. İ. (1994-2000). *Slovar Çuvaşskago yazıka / Çıvaş şimahësen këneki*. Russika.
- Aygümüş, Ş. (2023). *Kazak Türkçesinde art fiillerin dilbilgiselleşmesi* (Tez No. 848064) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınıp kategorisi ve Altaycada kılınıp belirleyicisi olarak art fiiller*. Türk Dil Kurumu.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Bıldırçın, Y. U. (2002). *Syntactic and semantic analysis of modal adverbs in Turkish* (Tez No. 122245) [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Bybee, J. (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. John Benjamins Publishing.
- Bybee, J., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Csató, Éva Á., Johanson, L., & Karakoç, B. (2019). Introduction. É. Á. Csató, L. Johanson & B. Karakoç (Ed.), *Ambiguous verb sequences in transeurasian languages and beyond (Turcologica 120)* içinde (s. 1-11). Harrassowitz.
- Çıvaş çelhi korpusě. (t.y.) <https://en.corpus.chv.su/>
- Demir N. (2020). Çift fiilli yapılarda anlam belirsizliği ve anlam belirsizliğinden kaçınma. *Turkic Linguistics and Philology*, 2(1), 17-32.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. *Bilig*, 62, 97-118.
- Demirel, M. V. (2021). *Dilde zaman, görünüş ve kip/kiplik*. Pegem Akademi.
- Dilaçar, A. (1974). Gramer: Tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 19(83), 83-145.
- Dolgov, V. (1962). Poezi pulsan. *Tıvan Atıl*, 3, 92-98.
- Durmuş, O. (2014). *18. yüzyıl Çuvaşçasının söz varlığı*. Paradigma Akademi.
- Efendioğlu, S. (2006). Cümle menşeli edatlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 193-207.
- Eker, S. (2006). Türk dili tarihinde bir linguistik temas bölgesi olarak Diyarbakır. B. Yediyıldız ve K. Tomenendal (Ed.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır* içinde (s. 91-110). T.C. Diyarbakır Valiliği.
- Ersoy, F. (2010). *Çuvaş Türkçesi grameri*. Gazi Kitabevi.
- Fedotov, M. P. (1963). *Sredstva vırajeniya modal’nosti v Çuvaşskom yazıke*. Çuvaşknigoizdat.
- Givon, T. (2001). *Syntax an introduction*. Volume I. John Benjamin Publishing Company.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme teorisi ve Türkçe fiil birleşmeleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gökçe, F. (2014). Altay dillerinde ortak bir gramatikal morphem {zarf-fiil eki/mas-tar eki + gör-} üzerine. *Türkbilig*, 27, 1-12.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: çok anlamlılık, metafor ve gramerleşme. *Türkbilig*, 29, 59-76.
- Gulya, J. (1995). *Vocabularium Sibiricum (1747): der etymologisch-vergleichende Anteil*. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII. Peter Lang.
- Güzel, S. (2021). Yar- preverb as an actional specifier in chuvash. I. Zimonyi (Ed.), *Altaic and Chagatay Lectures - Studies in Honour of Eva Kincses-Nagy* içinde (s. 201-214). University of Szeged.
- Güzel, S. (2023). Tatarcada {-p al-} art-fiili: kılımış ve kiplik temelinde bir inceleme. Ü. Ç. Şavk, J. Garibova, D. Ergönenç, G. Y. Peler, M. Durmuş, E. Bozok ve S. Koca (Ed.), *Süer Eker Armağan Kitabı* içinde (s. 615-634) Grafiker.

- Heine, B. & Kuteva, T. (2004). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge.
- Heine, B. & Kuteva, T. (2005). *Language contact and grammatical change*. Cambridge.
- Hirik, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde bilgi kiplikleri*. Pegem Akademi.
- Hopper, P. J. & Closs Traugott, E. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Johanson, L. (1995). On Turkic converb clauses. M. Haspelmath & E. König (Ed.), *Converbs in cross-linguistic perspective: Structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds*. *Empirical approaches to language typology*, 13 içinde (s. 313-347). Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2000). Turkic indirectives. L. Johanson & B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic Iranian and neighbouring languages* içinde (s. 61-87). Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *Studies in evidentiality* içinde (s. 273-290). John Benjamins.
- Johanson, L. (2004). On Turkic transformativizers and nontransformativizers. *Turkic Languages*, 8, 180-190.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Johanson, L. (2018). Turkic indirectivity. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 511-525). Oxford University Press.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam bilimi ve iletişim)*. Kesit.
- Karyagina, M. (2011). *İltin panulmi: Kalavsem*. ÇKİ.
- Kerimoğlu, C. (2010). On the epistemic modality markers in Turkey Turkish. *Turkish Studies*, 5(4), 434-478.
- Kerimoğlu, C. (2021). *Kiplik ve kip*. Pegem Akademi.
- Krueger, J. R. (1961). *Chuvash manual: Introduction, grammar, reader and vocabulary*. Indiana University Publications.
- Lebedev, E. (2016). *Aktsionsartoviye znaçeniya slojnoverbalnih analitiçeskikh form v Çuvaşskom yazıke*. ÇĞİGN.
- Levitskaya, L. S. (1978). *İstoriçeskaya morfologiya Çuvaşskogo yazıka*. Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Li, Y. S. (2004). *Türk dillerinde sontakılar*. Kebikeç.
- Lyons, J. (1977). *Semantics I-II*. Cambridge University Press.
- Mikulayi, İ. (1953). *Tivatı Kun*. Ministerstva kul'turı Çuvaşskoy ASSR.
- Mişşi, Yu. (2014). Çëntêrlê keper. *Tıvan Atıl*, 3, 45-52.
- Narrog, H. (2009). *Modality in Japanese*. John Benjamins.
- Nasilov, D. M. (1989). *Problemi Tıurkskoy aspektologii-aktsional'nost'*. Nauka.

- Nuyts, J. (2001). Subjunctivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*, 33, 383-400.
- Nuyts, J. (2006). Modality: Overview and linguistic issues. W. Frawley (Ed.), *The expression of modality* içinde (s. 1-26). Mouton de Gruyter.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality* (Second Edition). Cambridge University Press.
- Pavlov, İ. P. (1956). Poslelog i slujebnoe imya. *Materialı po grammatike sovremennogo Çuvaşskogo yazıka I (Morfologiya)* içinde (s. 296-323). ÇGİ.
- Pavlov, İ. P. (1965). *Hal'hi Çıvaş literaturı çělhi – morfologi*. ÇAKİ.
- Plotnikov, A. (2013). Çıvaşlıh: Etnokul'tura parkë çirkü pupne kilêşmen. *Çıvaş halih sayçë*. <https://chuvash.org/news/4479.html>, erişim tarihi: 20.08.2024.
- Puşkin, A. (1949). *Dubrovskiy* (N. Vaşanka, Çev.). ÇAGİ.
- Rubin, V. L. (2010). Epistemic modality: From uncertainty to certainty in the context of information seeking as interactions with texts. *Information Processing and Management*, 46, 533-540.
- Savel'yev, A. S. (1992). *Şinkıravlı pěkë: poveşsem*. ÇKİ.
- Schönig, C. (1984). *Hilfsverben im tatarischen: untersuchungen zur funktionsweise einiger hilfsverbverbindungen*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission 35. Franz Steiner.
- Seniel, M. (1976). *Şutı şiv hërrinçe*. ÇAGİ.
- Skvortsov, M. İ. (1985). *Çıvaşla-vurısla slovar' /Çuvaşsko-russkiy slovar'*. Russkiy Yazık.
- Şolohov, M. (1974). *Lıpkı Don: roman* (A. Malov, Çev.). ÇKİ.
- Sorokin, H. M. (2019). *Tılıh arım minterë. Savnisen romanë. Şenë Vihit*.
- Şundik, H. E. (1960). *İnsetri şurşerte: povest'*. ÇAGİ.
- Timofeyeva, Ye. (2022). İncener şenë smetışem, proyektsem hatêrlet. *Purnış şulêpe*. <http://alikovopress.ru/inzhener-cene-smetasem,-proektsem-haterlet.html>, erişim tarihi: 05.08.2024.
- Turhan, K. S. (1994). *Sëve Atıla yuhsa kêret: İstori romanë*. ÇKİ.
- Willett, T. (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language*, 12, 51-97.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologiçeskiy slovar' Çuvaşskogo yazıka*. ÇKİ.
- Yeltov, V. (2013). *Sikçevlê kun-şul. Povest*. 06.08.2024 tarihinde <https://chuvash.org/lib/haylav/7403.html> adresinden edinilmiştir.
- Yenêş, V. G. (2009). *Çi pęcëk patşalıh: Poveşsempe kalavsem*. ÇKİ.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça çok zamanlı morfoloji*. Grafiker.

Extended Summary

In Turkic, some verbs may gain grammatical functions by losing their semantic content completely or to some degree in the diachronic process. This situation, brings out some new functional words and structures. In Chuvash, there are also such verbs that do not accept lexical additions and start exhibiting a functional attitude.

One of these, the verb *kur-* ‘to see’, is observed in some functional words and analytical structures in Chuvash by taking some converbs and tense and mood suffixes into its structure and being subjected to grammaticalization. For instance, *kuran* which forms a structure with the verb *kur-* and the Chuvash simple present tense suffix, *kurışın* which forms a structure with voluntatif suffix, *kura* which forms a structure with [-a] converb; *kurinat’* which forms a structure with the verb *kurin-* ‘to appear’ that is reflexive stem of the verb *kur-* and simple present tense suffix, *kurni* which forms a structure with future tense suffix, grasp attention as the functional words allowing a certain number of modality interpretations. Apart from these, the verb *kur-* also creates a post-verb, which becomes actional specification, in the form of {-sA *kur-*} in Chuvash by combining with {-sA} converb. Finally, it becomes the source of modal analytic structures in the forms of {-ni} *kurinat’* and {-ni} *kurinat’*.

In the syntactic studies of Chuvash language, there are many functional words evaluated under the titles of *vvodniy simah* and *kürtim simah*. Some of these are positioned at the beginning of the sentence, and some at the end of the sentence. These structures, which are reminiscent of sentence-initial connectors and final prepositions in terms of their syntactic positions and functions, are essentially modal words. The identification and classification of these words, which reflect the speaker’s perspective and interpretation of the proposition, has posed a problem for syntax studies on Chuvash. In some publications, it is stated that these are words that are unrelated to the sentence because they do not establish any connection with the other elements in the sentence, while in other studies it is stated that they are determinants whose connection with the elements in the sentence cannot be denied. The relevant modal words at the beginning of the sentence are separated from the word sequence with a comma (,) following them; and those at the end of the sentence are separated from the word sequence with a comma (,) following the predicate. When observed within the purposes of this study specifically, *kurışın* stands out as a modal word at the beginning of the sentence; *kuran*, *kurinat’*, *kurni* stands out as a modal word positioned at the end of the sentence. Finally, the form *kura* is a structure that acts as a postposition, the syntactic position of which is not controversial.

As can be seen from the analyses made in the sections where they are examined separately, *kuran*, *kurışın*, *kurinat’* and *kurni*, which emerged with the grammaticalization of the Chuvash verb *kur-*, are functional words that have become stereotyped in sentence form. Structurally, the desemanticization levels and grammatical attitudes of the related forms that can be compared with Turkish *tut ki*, *bakalım*, *sakin* etc. are more intense than the adjectives and adverbs positioned in the intermediate category; and lower than the affixes, prepositions, pronouns and auxiliary verbs in the minor category. The form *kura* is completely desemanticized and exhibits an intense grammatical attitude.

In the article, it has been determined that the forms *kuran*, *kurīnat*’ and *kurnī* are modal words that reflect the speaker’s inference against the proposition. These words, which essentially mark inference based on visual evidence, transform sentences that carry absolute certainty into sentences whose truth is debatable but that convey high probability. Another grammatical form, *kurīšīn*, expresses low-probability expectations about the future, like the Turkish word *bakarsın*. In addition, the relevant form can indicate a contradiction between what is actually happening and what is expected, or it can draw attention to a current event or situation as a verbal address.

It is noteworthy that in sentences containing the Chuvash forms *kuran*, *kurīnat*’, *kurnī* and *kurīšīn*, only certain persons are subjects. It should not be overlooked that the desemanticization levels of the relevant functional words and their grammatical attitudes may be effective in the emergence of this situation.

The grammatical words *kuran*, *kurīnat*’, *kurnī* and *kurīšīn* also have active tense and mood inflected homographs in the standard language. This situation can cause morphological, syntactic and semantic ambiguity.

In marking the inference belonging to the speaker, in addition to the words *kuran*, *kurīnat*’, *kurnī*, analytical constructions such as *{-nī}* *kurīnat*’ / *{-ni}* *kurīnat*’ are also used. In the text examples selected from the corpus, it was seen that the forms *kuran* and *kurīnat* can mark the reasoning-based inference in which the speaker reaches knowledge by using visual and sensory evidence; the form *kurnī* can mark the conclusion-based inference in which the speaker presents new knowledge based on the result of an existing situation; and the structures *{-nī}* *kurīnat*’ ve *{-ni}* *kurīnat*’ can mark both types of inference. In addition, inference is observed in the use of the postposition *kura* with the function of cause.

It has been mentioned that the structures in which the verb *kur-* is grammaticalized mark inference based mostly on visual evidence. The effect of the basic meaning of the verb *kur-* before its desemanticization cannot be denied in the emergence of this situation. It should not be overlooked that the meanings of the Chuvash verbs *kur-* and *kurīn-*, ‘to see, to look, to observe, to perceive’, are preserved, albeit implicitly, in the relevant forms.

It is understood that the statements thought to exist in *{-sA kur-}*, the only post-verb structure in which the Chuvash verb *kur-* is grammaticalized, are essentially derived from the attemptive aspect.

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Dergisinin Bibliyometrik¹ (Kaynak Ölçüm) Çözümü: 1953-2024

Harun COŞKUN*

Özet

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten (TDAY-Belleten) dergisi, Türk dili, edebiyatı ve kültürü alanındaki bilimsel çalışmalara ev sahipliği yaparak bu alanlarda temel bir bilgi kaynağı işlevi görmüştür. Derginin yıllar boyu yayımladığı makaleler, Türk dili ve edebiyatının farklı konularına dair kritik tartışmaların önünü açmış ve bilim dalları arası etkileşimleri teşvik etmiştir. Bu çalışmada, derginin bibliyometrik (kaynak ölçüm) bir çözümü gerçekleştirilerek yayın eğilimleri, yazar katkıları, atıf bağlantıları ve derginin akademik dünyadaki yeri detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, bilimsel yayınların değerlendirilmesi için sıklıkla başvurulan bir yöntem olup yayınların üretkenliği, etki faktörleri, atıf sayıları ve anahtar sözcük dağılımları gibi göstergeleri yapay zekâ destekli araçlarla inceleyerek bilimsel performansını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, dergide yayımlanan makaleler hem yayımlanma yıllarına göre hem de konu başlıklarına göre sınıflandırılacaktır. Ayrıca makalelerde sıkça kullanılan anahtar sözcükler ve bu sözcükler arasındaki bağlantılar metin madenciliği yöntemleri ile çözümlenerek derginin başlıca araştırma konuları belirlenecektir. Ek olarak dergide yer alan yazarlar, çalışmalara sundukları katkı düzeyleri ve ulusal ile uluslararası bilimsel alanlara olan etkileri açısından değerlendirilecektir. Atıf çözümlenmeleri aracılığıyla dergide yayımlanan makalelerin kaynak gösterilme oranları ve bu makalelerin Türk dili ve edebiyatı araştırmalarındaki yeri

¹ Bu terim üzerinde Türkçeleştirme önerisinde bulunulmuş ve metnin tamamında “bibliyometrik” ile “kaynak ölçüm” terim önerisi kullanılmıştır.

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/05jvrwv37>
h.coskun@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8774-2186>

belirlenecektir. Bu çalışma, *TDAY-Belleten* dergisinin bilimsel etkisini, gelişim sürecini ve Türk dili araştırmalarındaki önemini daha iyi anlamaya yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yapılacak olan kapsamlı bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümlemeyle derginin bilim dünyasındaki konumu ve bilim alanları arası etki alanı daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belleten, Türk dili, bibliyometrik çözümleme, yapay zekâ

Bibliometric Analysis of *Yearbook of Turkic Studies - Belleten*: 1953-2024

Abstract

Yearbook of Turkic Studies - Belleten has served as a fundamental source of knowledge in the fields of Turkish language, literature, and culture by hosting a wide range of scholarly studies. Over the years, the journal's published articles have facilitated critical discussions on various aspects of Turkish language and literature, fostering interdisciplinary interactions. This study aims to conduct a bibliometric analysis of the journal, providing a detailed examination of publication trends, author contributions, citation networks, and its position within the academic community. Bibliometric analysis, a widely used method for evaluating scientific publications, examines indicators such as productivity, impact factors, citation counts, and keyword distributions through AI-supported tools to reveal the journal's scientific performance. Within this context, articles published in the journal will be classified based on their publication years and thematic focus. Additionally, frequently used keywords and the relationships between these terms will be analyzed using text mining techniques to identify the journal's primary research topics. The authors featured in the journal will also be evaluated to determine the extent of their contributions and their influence on national or international scientific fields. Citation analyses will further reveal the citation frequencies of the journal's articles and their significance in Turkish language and literature research. This study seeks to contribute to a deeper understanding of the scientific impact, developmental trajectory, and importance of the *Belleten* in Turkish language studies. Through a comprehensive bibliometric analysis, the journal's position within the scientific community and its interdisciplinary influence will be thoroughly explored.

Keywords: Belleten, Turkish language, bibliometric analysis, artificial intelligence

Bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, bilimsel çalışmalarda giderek yaygınlaşan önemli bir araç olarak araştırmacılara çok yönlü avantajlar sunmaktadır. Bu yöntem, özellikle araştırma alanına genel bir bakış kazandırarak mevcut bilgi boşluklarını tespit etme ve yeni araştırma fikirleri üretme konusunda önemli katkılar sağlamaktadır (Donthu vd., 2021, s. 285). Nicel bir yaklaşım benimseyen bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, yayımlanmış araştırmaların tanımlanması, değerlendirilmesi ve izlenmesine imkân tanıyarak bilimsel alan yazının daha sistematik bir şekilde ele alınmasını mümkün kılar (Ellegaard, 2018, s. 181). Bu tür çalışmalar, araştırmacıları alan yazınındaki kritik çalışmalara yönlendirme ve araştırma alanlarını tarafsız bir şekilde haritalama yeteneği sayesinde, alan yazını incelemelerinde etkili ve güvenilir bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu analiz yöntemi, bilimsel yayınları dergiler, kurumlar ve ülkeler gibi çeşitli değişkenler açısından sınıflandırarak bibliyografik materyali sayısal bir bakış açısıyla değerlendirir (Zupic ve Cater, 2015, s. 430-431).

Atıf çözümlemesi; bilimsel yayınların etki düzeyini, araştırmacılar arasındaki akademik etkileşim ağlarını ve bilgi birikiminin gelişim süreçlerini nicel yöntemlerle değerlendiren önemli bir bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme yöntemidir. Bu yöntem bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme içerisinde sıklıkla kullanılan bir diğer araştırma biçimi olarak alan yazınındaki çalışmaların akademik etkisini ölçmeye yarar. Atıf çözümlemesinin kökeni, 1927 yılında *Journal of the American Chemical Society* adlı kimya dergisinde yayımlanan makalelerin kaynakçalarının incelendiği çalışmaya dayanmaktadır (Lawani, 1981, s. 295; White, 1985, s. 39). Bu erken dönem araştırması, atıf çözümlemesinin bilimsel alan yazınındaki kullanımını başlatan önemli bir adım olmuştur. Atıf çözümlemesi, yazar verimliliği, yayınların kullanım özellikleri ve alan yazını eskimesi gibi konulara odaklanarak belirli bir eserin ne ölçüde atıf aldığını ve hangi çalışmalar tarafından kaynak gösterildiğini inceleyerek eserlerin akademik dünyadaki etkisini ortaya koyar. Atıf çözümlemesinin uygulanmasında, en yaygın kullanılan teknikler arasında “bibliyografik eşleştirme” (bibliographic coupling) ve “ortak atıf” (co-citation) yöntemleri yer almaktadır. Bibliyografik eşleştirme, farklı iki çalışmanın aynı kaynağa atıf yapmasıyla oluşurken ortak atıf, bir çalışmanın iki farklı kaynağa atıf yapması şeklinde tanımlanır (Al ve Tonta, 2004, s. 23; Garfield, 1988). Bu teknikler, bilimsel çalışmalar arasındaki bağlantıları ve akademik alan yazının yapı taşlarını çözümleyerek çalışmaların birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamamıza olanak tanır.

Atıf çözümlemesinin yanı sıra bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, bireysel araştırmacıların ya da araştırma gruplarının bilimsel üretkenliğini ölçmek amacıyla makaleler, kitaplar ve diğer yayın türlerinin istatistiksel

çözümlemesini de içerir. Yayınların sayısı, yazarlar, alıntılar ve anahtar sözcükler gibi bibliyografik veriler bu çözümlerinin temel bileşenlerini oluşturur. Bu sayede, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler daha geniş bir çerçevede haritalanabilir. Ayrıca bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, araştırmanın büyüme eğilimlerini, kavramlar arasındaki ilişkileri ve araştırma boşluklarını belirleyerek gelecekteki araştırma alanları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar (Vergara vd., 2023, s. 4; Saputro vd., 2023, s. 1104).

Sonuç olarak bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, araştırmacılara bilim alanlarıyla ilgili kaynakları sistemli ve nicel bir yaklaşımla inceleme imkânı sunan güçlü bir yöntemdir. Bu çözümleme türü, yayımlanmış çalışmaların genel bir panoramasını çizerek bilgi boşluklarını belirlemeyi ve yeni araştırma fırsatlarını ortaya çıkarmayı amaçlar. Yazarlar, makaleler, alıntılar ve anahtar sözcükler gibi bibliyografik verilerin detaylı bir şekilde incelenmesi, bilim ve teknolojinin gelişim süreçlerini görselleştirmeye olanak tanır. Ayrıca, alan yazınındaki önemli çalışmaları öne çıkarması ve önyargısız bir şekilde araştırma alanını sınıflandırması, bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümlemeyi alan yazını incelemelerinde vazgeçilmez bir araç hâline getirmektedir. Bu yöntem, sadece var olan araştırma eğilimlerini ortaya koymakla kalmayıp kavramlar arasındaki ilişkileri göstererek gelecekteki ortaya çıkabilecek araştırma alanlarını da belirlemede önemli bir rol oynar.

***TDAY-Belleten* Dergisi**

TDAY-Belleten dergisi, Türk dili ve edebiyatı alanında yapılan bilimsel araştırmaların yayımlandığı bir bilim dergisidir. 1953 yılında yayın hayatına başlayan *TDAY-Belleten*, dil bilimsel analizlerden metin incelemelerine, tarihsel dil gelişiminden çağdaş Türk lehçelerine kadar uzanan geniş bir alanda bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Dergi, yalnızca Türk diliyle sınırlı kalmamaktadır. Türk lehçeleri ile diğer Türk halklarına ait yazılı ve sözlü kültür ürünleriyle ilgili araştırma ve incelemeleri de yayımlamakta ve bu alanlara katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle *Belleten*, Türk dilinin tarihsel süreçteki gelişmesini ve güncel durumunu anlamak isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak olma niteliğini taşımakta ve alanında özgün bilimsel katkılar sağlamaya devam etmektedir. Yayın hayatına her yıl bir cilt çıkararak başlayan dergi, 1998 yılından itibaren yılda iki sayı olarak yayımlanmaya başlamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda karşılaşılan bazı aksaklıklar nedeniyle bir süre tek sayı çıkarılmıştır. 2006 yılından itibaren ise düzenli olarak yılda iki sayı yayımlanmakta ve akademik çevrelere kesintisiz hizmet vermeyi sürdürmektedir (<https://tdkbelleten.gov.tr/> E.T.: 03.12.2024).

***TDAY-Belleten* Dergisinin Bibliyometrik (Kaynak Ölçüm) Çözümlemesi**

Bu çalışmada, *TDAY-Belleten* dergisinin 1953-2024 yılları arasında yayımlanan yayınları bibliyometrik (kaynak ölçüm) açıdan çözümlenmiştir. Bu çözümleme doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Yayımlanan **makalelerin yıllara göre dağılımı** nasıldır?
- Yayımlanan **makalelerin dillere göre dağılımı** ne durumdadır?
- Yayımlanan **makalelerin konu dağılımı** nasıldır?
- Yayımlanan **makale başlıklarının dağılımı** ne orandadır?
- Yayımlanan **makalelerin anahtar sözcük sıklıklarının dağılımı** nasıl görünmektedir?
- Yayımlanan **makalelerin türlerine göre dağılımı** nasıldır?
- Yayımlanan **makalelerin sayfa sayısı ve makale oranlarının yıllara göre dağılımı** ne orandadır?
- Derginin **yazarlarının yazma sıklığı** -en fazla yayın yapan- nasıldır?
- Yayımlanan **makalelerin yazar sayıları** nedir?
- Yayımlanan **makaleler arasında en sık atıf alan yayınlar ve yazarlar** hangileridir?

Çalışmanın Amacı

Çalışma, 1953-2024 yılları arasında *TDAY-Belleten* dergisinde yayımlanmış tüm makaleleri kapsamlı bir bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümlemeyle ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda; *Python*, *R Studio*, *Voyant Tools* gibi metin madenciliği programları ve *Publish or Perish* gibi yapay zekâ destekli yazılımlar kullanılarak yazarların bilimsel üretkenlik ve etki düzeylerine dayalı durumları belirlenecek ve makalelerde geçen sözcüklerin sıklıkları ve ilişkileri üzerinden metin haritaları oluşturulacaktır. Çalışma hem derginin bilim alanlarıyla ilgili yönelimlerini anlamak hem de Türk dili araştırmalarındaki gelişim süreçlerini görmek açısından katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamını *TDAY-Belleten* dergisinin 1953-2024 yılları arasında yayımlanan tüm makalelerinin bibliyometrik (kaynak ölçüm) açıdan incelenmesi oluşturmaktadır. Bu dönem aralığında yayımlanan çalışmaların içerikle ilgili eğilimleri, yazar profilleri, atıf ağları ve disiplinler arası katkıları gibi unsurlar çözümlenerek derginin bilim dünyasına sağladığı katkılar nicelik bakımından değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmanın yöntem çerçevesi, *TDAY-Belleten* dergisinin 1953-2024 yılları arasında yayımlanan tüm makalelerinin bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümlemesi üzerine kurulmuştur. Bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, bilim alan yazınının nicel ölçümlerle değerlendirilmesi yöntemidir (Diodato ve Gellatly, 1994, s. 736) ve bu çalışma kapsamında dergideki yayınların çeşitli yönleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. İnceleme yapılırken daha önce bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme ile ilgili yapılan çalışmalar taranmış ve yöntem çerçevesi oluşturulmuştur (Jena, 2006; Anyi vd., 2009; Al vd., 2010; Aydın ve Bulut, 2012; Demirkol ve Kutluca, 2016; Groneberg vd., 2018; Karagöz ve Koç, 2019; Aydeniz, 2022; Batur vd., 2022; Kahraman, 2022; Nam ve Tutar, 2023). İlk olarak 1953-2024 yılları arasında yayımlanan makaleler; yazar sayısı, yazarların dağılımları, tek yazarlı ve çok yazarlı makalelerin oranı gibi özellikler temel alınarak çözümlenmiştir. Ayrıca yayınların konu başlıkları, anahtar sözcükleri, kullanılan araştırma yöntemleri ve atıf aldıkları çalışmalar gibi unsurlar da dikkate alınarak derginin içerik eğilimleri belirlenmiştir. Bu süreçte, yayınların yıllara göre dağılımı, hangi dönemlerde hangi konuların ağırlık kazandığı ve derginin bilim alanı içerisindeki gelişim seyri gibi veriler; grafikler, tablolar ve sözcük bulutu görselleriyle desteklenmiştir. Bu verilerle birlikte dergide yayımlanan yazıların atıf sayıları, atıf yapılan kaynaklar ve atıf alma oranları da incelenerek derginin alan yazınına yaptığı katkılar ve etki ögeleri belirlenmiştir.

Veri Çözümlemesi

Veri çözümlemesi, işlenmemiş verilerin sistematik bir biçimde işlenerek anlamlı ve kullanılabilir bilgilere dönüştürülmesini amaçlayan bir süreçtir. Bu süreç, bilimsel bilgi kaynaklarının -dergiler, makaleler, kitaplar vb.- matematiksel örnekleme, istatistiksel çözümleme ve ileri düzey analitik yöntemler aracılığıyla sistematik olarak incelenmesine ve veri temelli öngörülerle bilimsel çıkarımların elde edilmesine olanak tanır. (Diodato ve Gellatly, 199). Özellikle bibliyometrik (kaynak ölçüm) araştırmalarda belgelerin ya da yayınların belirli özellikleri çözümlenerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir (Al ve Coştur, 2007, s. 144). Bu bilimsel bulgulardan yola çıkarak ele alınan çalışmada verilerin güvenilirliğinin sağlanması için Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği güvenilirlik yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümleme, herhangi bir alana ilişkin yayınlanmış çeşitli kaynakların gelişim düzeyinin tespit edilmesi açısından önemli bir yere sahiptir (Hotamışlı ve Erem, 2014, s. 16). Özellikle atıf çözümlemesi yazarlar arasındaki bağlantıları gözlemleme, teorileri tanımlama hatta kavramların incelenip geliştirilmesi için de önemli bir çalışma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Ferreira vd., 1991; Brill, 1990; Russett ve

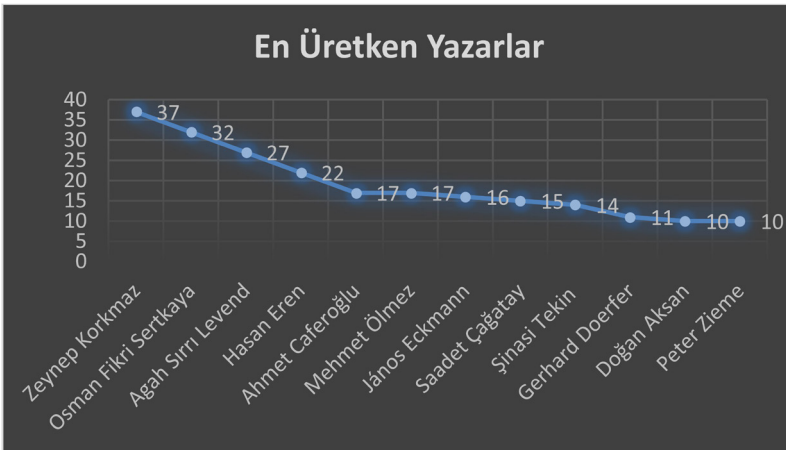
Arnold, 2010). Ele alınan çalışmada kullanılan yöntemler; verilerin derlenmesi, derlenen verilerdeki eksik veya hatalı verilerin düzeltilmesi, kodlanması ve istatistik bakımından çözümlenip raporlanması sürecini içermiştir (Ural ve Kılıç, 2011). Bu kapsamda *TDAY-Belleten* dergisinde incelenen tüm makelerle ilgili veriler *Excel* programına aktarılmıştır. *Excel* programındaki bu verilerin işlenmesi için *Python*, *R Studio*, *Voyant Tools* gibi metin madenciliği programları kullanılarak metin görselleri; *Publish or Perish* gibi yapay zekâ destekli yazılımlar kullanılarak atıf analizleri tespit edilmiştir. Atıf analizleri belirlerken *Crossref*, *Semantic Scholar*, *Google Scholar* ve *Web of Science* üzerinde atıf çözümlene taraması yapılmıştır. *TDAY-Belleten* dergisinin 1953-2024 yılları arasındaki toplam atıf verilerine dayanan çözümlene, bilimsel etkiyi sayısal veriler ışığında değerlendirerek sonuçlandırmayı amaçlamaktadır. Toplam atıf sayıları üzerinden yapılan bu değerlendirme, yalnızca bireysel çalışmaların bilim çevrelerindeki önemini değil aynı zamanda derginin alana sağladığı genel katkıyı da ortaya koymaktadır.

Bu bibliyometrik (kaynak ölçüm) çözümlene sayesinde *TDAY-Belleten* dergisinin Türk dili ve edebiyatı araştırmalarına yaptığı katkılar nicelik yönüyle değerlendirilmeye ve bu katkıların zaman içerisindeki değişimi ile gelecekteki olası eğilimler hakkında da öngörülerde bulunmaya çalışılacaktır. Ayrıca elde edilen bu bulgular doğrultusunda derginin alan yazına ne düzeyde katkı sağladığı ve akademik alanda ne ölçüde bir bilgi birikimi oluşturduğu analitik bir yaklaşımla incelenecektir.

Bulgular ve Yorum

Aşağıda -şekil 1- *TDAY-Belleten* dergisinin en üretken yazarlar grafiği sunulmuştur.

Şekil 1: En Üretken Yazarlar Grafiği.

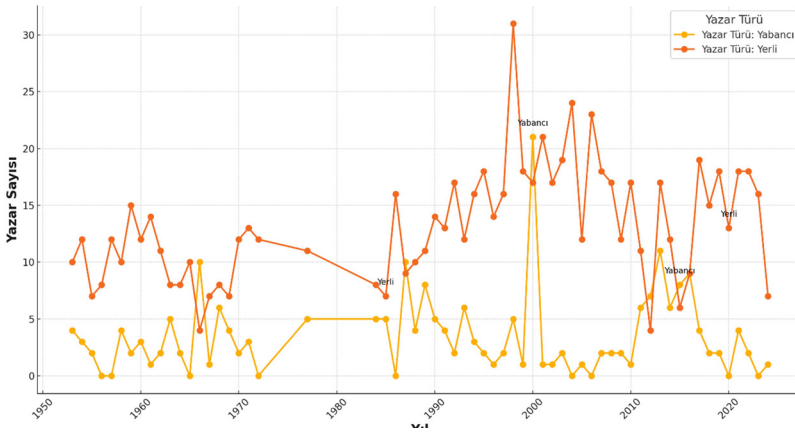
Grafik incelendiğinde Zeynep Korkmaz (37) ve Osman Fikri Sertkaya (32) yayın sayısındaki öncülükleriyle derginin bilimsel etkisini artıran başat isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ardından sırasıyla, Agah Sırrı Levend (27), Hasan Eren (22), Ahmet Caferoğlu (17), Mehmet Ölmez (17), János Eckmann (16), Saadet Çağatay (15), Şinasi Tekin (14), Gerhard Doerfer (11), Doğan Aksan (10) ve Peter Zieme (10) yayın ile dergide en fazla yayın yapan araştırmacılar arasında yer almaktadır.

János Eckmann, Gerhard Doerfer ve Peter Zieme gibi yabancı bilim insanlarının yüksek yayın sayısı, derginin uluslararası bir bilimsel ağ kurmayı başardığını ve bu bağlamda geniş bir bilimsel çeşitliliğe yöneldiğini ortaya koymaktadır. Derginin, yabancı bilim insanlarının katkılarıyla zenginleştirilmiş olması, Türk dili araştırmalarında geniş bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir.

Yıllara Göre Yerli ve Yabancı Yazar Dağılımı

Aşağıda -şekil 2- *TDAY-Belleten* dergisinin yıllara göre yerli ve yabancı yazar dağılımı grafiği verilmiştir.

Şekil 2: Yıllara Göre Yerli ve Yabancı Yazar Dağılımı.

Yıllara göre yerli ve yabancı yazarların yayın dağılımında 1953-1990 yılları arasında kayda değer bir artış gözlemlenmemiştir. Özellikle 1990'ların başında başlayan yerli yayın artışının 2005'li yıllara gelindiğinde artan bir ivmeyle yükseldiği görülmektedir. Yabancı yazarların yayınladıkları makale oranlarına bakıldığında ise 1966, 1987, 2000, 2012 ve 2015 yıllarında yerli yazarlara oranla daha fazla yayın yaptıkları belirlenmiştir.

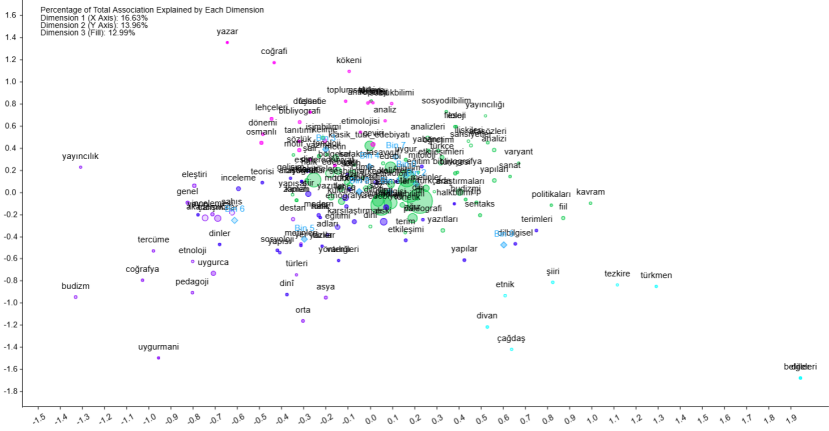

Makalelerin Konulara Göre Dağılımı

Aşağıda -şekil 3- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin konulara göre dağılımını gösteren aksis grafiği yer almaktadır.

Şekil 3: Makalelerin Konulara Göre Dağılımını Gösteren Aksis Grafiği.

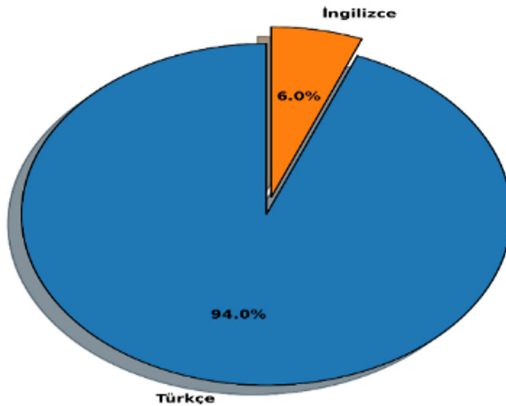

Grafik sonuçlarına göre en fazla 225 konu başlığında *dil* üzerine çalışma yapıldığı ardından 145 *dil bilim*, 106 *dil bilgisi*, 72 *klasik Türk edebiyatı*, 61 *halk edebiyatı*, 55 *tarih*, 36 *yazınlar*, 35 *lehçe çalışmaları*, 34 *morfolojik incelemeler*, 26 *sözlük bilim* ve 25 *anlam bilimi* konu başlığı alanında çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir.

Makalelerin Dillere Göre Dağılımı

Aşağıda -şekil 4- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin dillere göre dağılımını gösteren grafik ortaya konulmuştur.

Şekil 4: Makalelerin Dillere Göre Dağılım Grafiği.

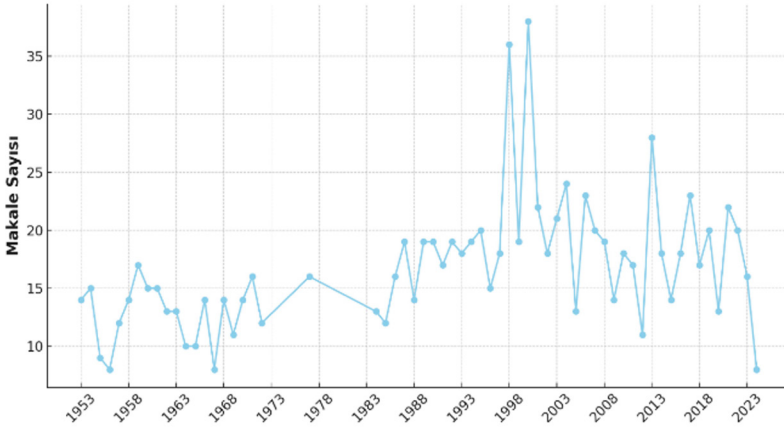

TDAY-Belleten dergisinde 1953-2024 yılları arasında yayımlanan toplam makale sayısı 1109'dur ve bu makalelerin dil dağılımı incelendiğinde yayın dilinin büyük ölçüde Türkçe olduğu tespit edilmiştir. Toplam 1109 makale içinde, %94 oranında bir dağılımla 1042 makale Türkçe; %6 oranında ise 67 makale İngilizce olarak yayımlanmıştır. Bu oranlar, derginin Türk dili ve edebiyatına yönelik bir alan dergisi olduğunu ve ana yayın dilini Türkçe olarak belirlediğini göstermektedir. Bu tercih, bir yandan Türkiye merkezli bilimsel çalışmalara erişilebilirlik sağlarken diğer yandan Türk dili alanındaki bilimsel alan yazınının ana dilde üretilip tartışılmasını teşvik etme işlevini de desteklemektedir.

Yıllara Göre Makale Yayınlanma Eğilimleri

Aşağıda -şekil 5- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin yıllara göre dağılımını gösteren grafik sunulmuştur.

Şekil 5: Makalelerin Yıllara Göre Yayınlanma Grafiği.

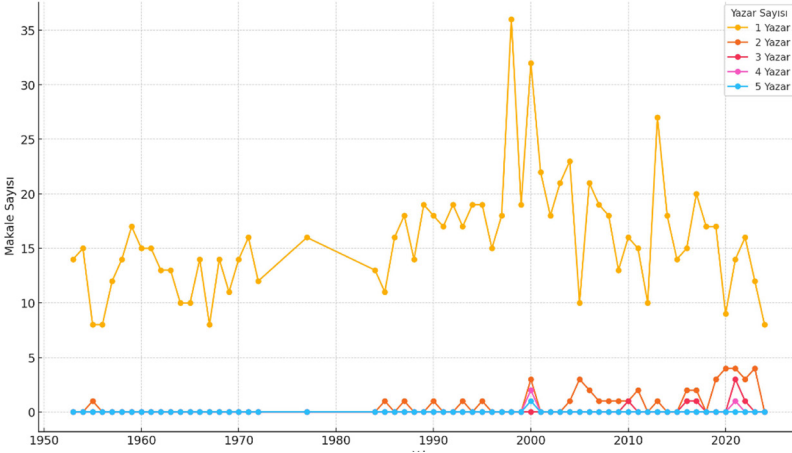

Makalelerin yıllara göre yayımlanma eğilimleri incelendiğinde en düşük yayın sayısına sahip yılların sekizer makale ile 1956 ve 1967 yılları olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık, 20 ve üzeri yayın sayısının olduğu yıllar ise 1995 (20 makale), 2007 (20 makale), 2019 (20 makale), 2003 (21 makale), 2001 (22 makale), 2006 (23 makale), 2017 (23 makale) ve 2004 (24 makale) olarak kaydedilmiştir. Özellikle 2013 (28 makale), 1998 (36 makale) ve 2000 yılları (38 makale) en yüksek yayın sayılarının gözlemlendiği yıllar olarak öne çıkmaktadır. Bu veriler ışığında, derginin zaman içindeki yayın eğilimleri, belirli yıllarda yayın sayısında önemli bir artış gösterirken bazı dönemlerde ise yayın sıklığında düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır.

Makalelerin Yazar Sayısı ve Makale Oranının Yıllara Göre Dağılımı

Aşağıda -şekil 6- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin yazar sayısı ve makale oranının yıllara göre dağılım grafiği verilmiştir.

Şekil 6: Makalelerin Yazar Sayısı ve Makale Oranının Yıllara Göre Dağılım Grafiği.

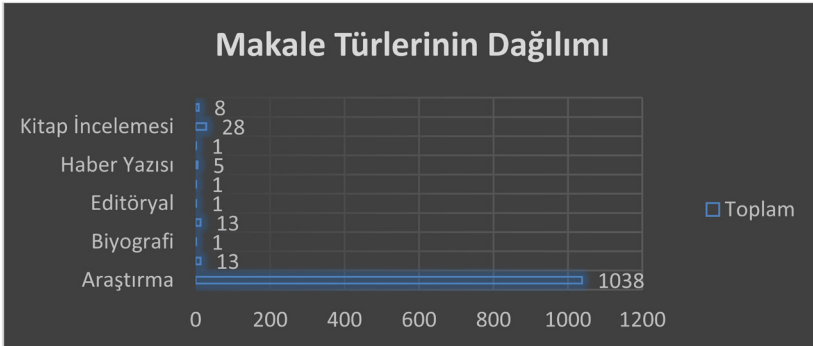

Grafiğe göre, 1053 yayın tek yazarlı; 45 yayın iki yazarlı; 7 yayın üç yazarlı; 3 yayın dört yazarlı ve 1 yayın altı yazarlı olarak yayımlanmıştır. Tek yazarlı makalelerin diğer türlere oranla belirgin bir şekilde daha fazla olduğu saptanmıştır. Tek yazarlı makalelerde özellikle 2000’li yıllarda belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmiş ve bu eğilim bazı yıllarda doruk noktaya ulaşmıştır.

Makalelerin Türlerine Göre Dağılımı

Aşağıda -şekil 7- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin türlere göre dağılım grafiği bulunmaktadır.

Şekil 7: Makalelerin Türlerine Göre Dağılım Grafiği.

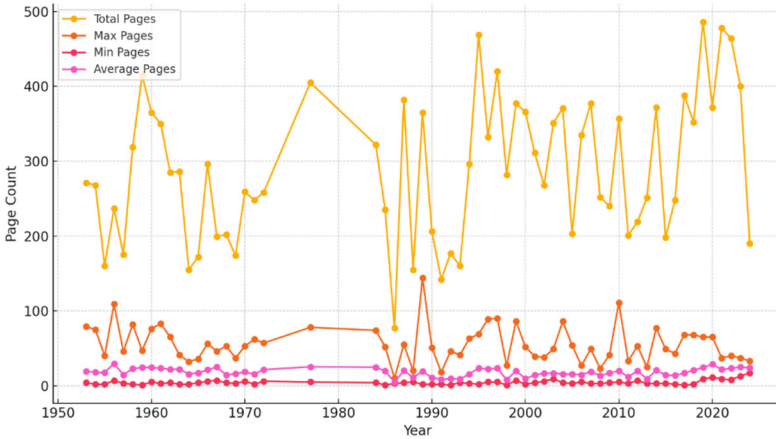

Verilere göre *Araştırma* türündeki makaleler, açık ara en fazla yayımlanan makale türü olarak öne çıkmaktadır ve toplam 1038 yayımla diğer türlere göre çok yüksek bir orana sahiptir. Diğer makale türleri ise oldukça düşük sayılarda tespit edilmiştir. Özellikle *kitap incelemesi* (28), *çeviri* (13) ve *kaynakça* (13) gibi makale türleri sınırlı sayıda yayımlanmıştır. *Konferans bildirisi* (8), *haber yazısı* (5), *editörden* (1), *biyografi* (1) ve *kısa bildiri* (1) gibi türler ise en az yayımlanan türler arasında yer almaktadır. Bu dağılım, derginin daha çok yeni araştırmalara ve orijinal akademik katkılara ağırlık verdiğini, diğer türdeki içeriklerin ise daha düşük bir önceliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sayfa Sayılarının Yıllara Göre İstatistiksel Dağılımı

Aşağıda -şekil 8- *TDAY-Belleten* dergisindeki makalelerin sayfa sayılarının yıllara göre istatistiksel dağılım grafiği yer almaktadır.

Şekil 8: Makalelerin Sayfa Sayılarının Yıllara Göre İstatistiksel Dağılım Grafiği.

Grafikte, yıllara göre yayımlanan makalelerin toplam sayfa sayısındaki değişim incelenmiştir. Özellikle 1960'lı ve 2000'li yıllarda belirgin artışlar gözlemlenmektedir. 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar dalgalı bir seyir izleyen sayfa sayısı, 1990'larda daha belirgin bir yükselme eğilimine girmiştir. 1990'lar ve 2000'ler, derginin içeriğinde bir artış eğilimi göstermekte olup bu dönemler bilimsel üretimin yoğun olduğu yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2000'li yılların başında sayfa sayısındaki zirve, akademik içeriklerin çeşitlendiği ve derginin yayın hacminin arttığı bir döneme işaret etmektedir. 2010'lu yıllardan itibaren toplam sayfa sayısında bir azalma gözlenmektedir.

Makale Başlıkları Sözcük Bulutu

Aşağıda -şekil 9- *TDAY-Belleten* dergisindeki makale başlıklarının sözcük bulutu görseli sunulmuştur.

Şekil 9: Makale Başlıklarının Sözcük Bulutu Görseli.

Makale başlıkları incelendiğinde en çok kullanılan sözcüklerin 254 söz ile *Türkçe* ve 105 söz ile *Türk* olduğu tespit edilmiştir. Bunları takip eden yüksek sıklık değerine sahip diğer sözcükler eski *Anadolu* 82, *ağız* 68, *dil* 59, *Dede Korkut* 49, *Türkiye* 35, *cümle* 30, *Göktürk* 29 ve *Uygurca* 25 söz ile karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözcük Dizini

Aşağıda -şekil 10- *TDAY-Belleten* dergisindeki anahtar sözcüklerin söz bulutu görseli verilmiştir.

Şekil 10: Anahtar Sözcüklerin Söz Bulutu Görseli.

Anahtar sözcük dizinine yönelik yapılan çözümleme sonucunda, sözcük bulutunda da belirtildiği üzere belirli kavramların sıklıkla tekrarlandığı tespit

edilmiştir. Buna göre, en fazla kullanılan anahtar sözcükler ve sıklık değerleri şu şekilde sıralanmaktadır: *Turkish* 135, *Türk* 103, *dil* 83, *Language* 53, *Dede Korkut* 50, *Anadolu* 45, *fiil* 34, *Türkiye* 32, *Uygur* 28 ve *ağız* 28. Bu veriler, Türk dili ve edebiyatı çalışmalarında sıkça karşılaşılan kavramlarla coğrafi ve kültürel bağlamların ağırlıklı bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Atıf Çözümlemesi

Aşağıdaki tabloda *TDAY-Belleten* dergisindeki yazar ve yayınlarının atıf analizi tablosu sunulmuştur.

Tablo 1: Makale Yazar ve Yayınlarının Atıf Analizi Tablosu.

Ö.A. Aksoy (1988) Atasözleri, deyimler. <i>atıf oranı: 145</i> (4.03 yıllık atıf oranı)
A.S. Levend (1962) Siyaset-nameler. <i>atıf oranı: 141</i> (2.27 yıllık atıf oranı)
V. Hatiboğlu (1963) Kelime grupları ve kuralları. <i>atıf oranı: 131</i> (2.15 yıllık atıf oranı)
A.S. Levend (1967) Divan edebiyatında hikâye. <i>atıf oranı: 130</i> (2.28 yıllık atıf oranı)
M.A. Ağakay (1954) Türkçede kelime koşmaları. <i>atıf oranı: 128</i> (1.83 yıllık atıf oranı)
S. Çağatay (1963) Türkçede ki< erki. <i>atıf oranı: 81</i> (1.33 yıllık atıf oranı)
M. Çifçi (2006) Eleştirel okuma. <i>atıf oranı: 76</i> (4.22 yıllık atıf oranı)
M. Sağır (1995) Anadolu Ağzlarında Ünsüzler. <i>atıf oranı: 69</i> (2.38 yıllık atıf oranı)
M. Sağır (1995) Anadolu Ağzlarında Ünlüler. <i>atıf oranı: 64</i> (2.21 yıllık atıf oranı)
G. Doerfer (1975) Proto-Turkic: Reconstruction Problems. <i>atıf oranı: 63</i> (1.29 yıllık atıf oranı)
A. Caferoğlu (1971) Türkçemizdeki-ğil ve-gil Emir Eki. <i>atıf oranı: 57</i> (1.08 yıllık atıf oranı)
O.F. Sertkaya (1989) -an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine. <i>atıf oranı: 42</i> (1.20 yıllık atıf oranı)
J. Eckmann (1962) Çağataycada İsim-Fiiller. <i>atıf oranı: 42</i> (0.68 yıllık atıf oranı)
M. Mengi (1977) Kıyafetnameler Üzerine. <i>atıf oranı: 40</i> (0.85 yıllık atıf oranı)
Z. Korkmaz (1984) Türkçe'de-N Zarf-Fiil Eki ile-Pan/-Pen Eki ve Türemeler. <i>atıf oranı: 38</i> (0.95 yıllık atıf oranı)
S. Çağatay (1966) Pekleştirilen Fiiller. <i>atıf oranı: 36</i> (0.62 yıllık atıf oranı)
A.M. Coşar (1999) Trabzon'da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme. <i>atıf oranı: 35</i> (1.40 yıllık atıf oranı)
O.F. Sertkaya (1987) Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki). <i>atıf oranı: 35</i> (0.95 yıllık atıf oranı)
M Mansuroğlu (1954) Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler. <i>atıf oranı: 32</i> (0.46 yıllık atıf oranı)

E.A. Grunina (1997) Fiil Çatısı Üzerine . <i>atf oranı: 31</i> (1.15 yıllık atf oranı)
Z. Korkmaz (1967) Ķābus-Nāme ve Marzuban-Nāme Çevirileri Kimindir?. <i>atf oranı: 31</i> (0.54 yıllık atf oranı)
K. Eraslan (1992) Çağatay Şâiri Atayî'nin Gazelleri . <i>atf oranı: 25</i> (0.78 yıllık atf oranı)
P. Zieme (1987) Some Remarks on Old Turkish Words for "Wife" . <i>atf oranı: 23</i> (0.62 yıllık atf oranı)
L. Johanson (1978) The Indifference Stage of Turkish Suffix Vocalism . <i>atf oranı: 23</i> (0.50 yıllık atf oranı)
M. Akalın (1989) Ahmedî'nin Dili . <i>atf oranı: 23</i> (0.66 yıllık atf oranı)
S. Buluç (1974) Tellâfer Türkçesi Üzerine . <i>atf oranı: 21</i> (0.42 yıllık atf oranı)
H. Ersoylu (1989) Segir-nāme . <i>atf oranı: 20</i> (0.57 yıllık atf oranı)
İ. Taş (2012) Kutadgu Bilig'de İkilemeler . <i>atf oranı: 19</i> (1.58 yıllık atf oranı)
H. Eren (1959) Türkçede-MM->-MB-Disisimilation'u . <i>atf oranı: 19</i> (0.29 yıllık atf oranı)
T. Tekin (1986) Türkçe/Ş/, Çuvaşça/Ş/And Moğolca/ç . <i>atf oranı: 18</i> (0.47 yıllık atf oranı)

Bu atf sayılarının yıllara göre dağılım oranı 28,17'dir. En çok atf alan 30 yazar incelendiğinde Ö. A. Aksoy (1988) *145 atf (4.03)*, A.S. Levend (1962) *141 atf (2.27)*, V. Hatiboğlu (1963) *131 atf (2.15)*, A.S. Levend (1967) *130 atf (2.28)*, M.A. Ağakay (1954) *128 atf (1.83)*, S. Çağatay (1963) *81 atf (1.33)*, M. Çifçi (2006) *76 atf (4.22)*, M. Sağır (1995) *69 atf (2.38)*, M. Sağır (1995) *64 atf (2.21)*, G. Doerfer (1975) *63 atf (1.29)*, A. Caferoğlu (1971) *57 atf (1.08)*, O. F. Sertkaya (1989) *42 atf (1.20)*, J. Eckmann (1962) *42 atf (0.68)*, M. Mengi (1977) *40 atf (0.85)*, Z. Korkmaz (1984) *38 atf (0.95)*, S. Çağatay (1966) *36 atf (0.62)*, A. M. Coşar (1999) *35 atf (1.40)*, O. F. Sertkaya (1987) *35 atf (0.95)*, M. Mansuroğlu (1954) *32 atf (0.46)*, E. A. Grunina (1997) *31 atf (1.15)*, Z. Korkmaz (1967) *31 atf (0.54)*, K. Eraslan (1992) *25 atf (0.78)* aldığı saptanmıştır. Bu verilere göre dergide en fazla etki gücüne sahip yazarlar Ömer Asım Aksoy ve Agah Sırrı Levend olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

TDAY-Belleten dergisinin 1953-2024 yılları arasındaki yayın verileri, derginin Türk dili alanında merkezi bir bilimsel kaynak işlevi gördüğünü ve özellikle Türk diline dair araştırmalara odaklanarak bu alandaki alan yazını büyük oranda zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır.

1. Yayın dili incelendiğinde %94 gibi yüksek bir oranda Türkçe makale yayımlandığı görülmüştür. Bu durum, derginin hem yerel akademik erişimi artırmaya yönelik bir tercih yaptığını hem de Türk dili alanındaki bilimsel birikimi ana dilde derinleştirmeyi amaçladığını göstermektedir.

2. Yayın sıklığındaki değişimlere göre 1990’lardan itibaren gözlenen yayın artışı, derginin bilimsel katkılarındaki sürekli büyümeyi işaret etmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda doruk noktaya ulaşan yayın ve sayfa sayıları, derginin o dönemde yoğun bilimsel üretim gerçekleştiğini göstermektedir.
3. Yayın sayılarında öne çıkan yazarlar arasında *Zeynep Korkmaz* ve *Osman Fikri Sertkaya* yer almaktadır. Yerli yazarların yayın oranlarında özellikle 1990’lı yıllardan itibaren artış gözlemlenmiştir. Bu durum Türkiye merkezli araştırmacıların dergideki etkisinin zamanla belirginleştiğine işaret ederken belirli yıllardaki yabancı yazarlı yayınların artışı ise uluslararası katılımın sürdürüldüğünü göstermektedir.
4. Makale türleri açısından değerlendirme yapıldığında %94 oranında *araştırma* türünde makalelerin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Diğer türler, özellikle *kitap incelemesi*, *çeviri* ve *kaynakça* çalışmaları oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Bu durum, derginin yeni bilgi üretimini ve özgün araştırmaları öncellediğini ortaya koymaktadır.
5. Tek yazarlı makalelerin sayısal üstünlüğü, Türk dili ve edebiyatı alanındaki bireysel çalışma geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Yine de 2000’li yıllarda bu tür çalışmaların artışıyla birlikte bazı dönemlerde çok yazarlı makalelere yönelik ilginin sınırlı da olsa arttığı gözlenmiştir.
6. Yayın başlıkları ve anahtar sözcük çözümlemesinde öne çıkan sözler incelendiğinde *Türk dili*, *Anadolu ağızları*, *Dede Korkut* ve *Göktürkler* gibi konu başlıklarının dergide süreklilik kazanan araştırma alanları olduğu görülmektedir. Yayın başlıklarında ve anahtar sözcüklerde *Türk* ve *Türk dili* gibi kavramların yüksek sıklıkta kullanımı, derginin Türk dili ve kültürü odaklı araştırmalara olan katkısını öne çıkarmaktadır.
7. Tespit edilen 1972 adet atıf verilerine göre, *TDAY-Belleten* dergisinde yayımlanan çalışmaların yaklaşık %20’si yüksek atıf sayılarına sahip olup geri kalan %80’lik kısmı daha düşük ama sürekliliği olan bir atıf ortalamasına sahiptir. Yıllık atıf oranları incelendiğinde 2.00’nin üzerinde atıf oranına sahip olan çalışmalar, uzun süreli akademik ilginin hedefi olmuş ve alanda kaynak eser olarak kalıcılık kazanmıştır.

Tüm bu veriler, *TDAY-Belleten* dergisinin Türkiye merkezli bilim insanlarının yoğun katkılarıyla Türk dili alanında güvenilir bir başvuru kaynağı olduğunu; dil, lehçe, ağız ve edebiyat araştırmaları gibi temel alanlara odaklanarak alanın yerel ve küresel boyutta gelişimine destek sağladığını ortaya koymaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Al, U. ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), 142-163.
- Al, U. ve Yaşar, T. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.
- Al, U., Soydal, İ. ve Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik özellikleri açısından bilginin değerlendirilmesi. *Bilgi*, 55, 1-20.
- Anyi, K. W. U., Zainab, A. N. ve Anuar, N. B. (2009). Bibliometric studies on single journals: A review. *Malaysian Journal of Library and Information Science*, 14(1), 17-55.
- Aydeniz, S. (2022). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY) Belleten dergisinde ağız araştırmaları ile ilgili makalelerin analizi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 17, 376-400.
- Aydın, Ü. ve Bulut A. (2012). ADO Klinik bilimler dergisinin bibliyometrik analizi. *ADO Journal of Clinical Sciences*, 6, 1067-1075.
- Batur, Z., Özdil, Ş. ve Özcan, H. Z. (2022). Millî Eğitim Dergisi'nde yayımlanan makalelerin Türkçe eğitimi açısından bibliyometrik analizi. *Millî Eğitim Dergisi*, 51, 234.
- Brill, M. S. (1990). Government publications as bibliographic references in the periodical literature of international relations: A citation analysis. *Government Information Quarterly*, 7(4), 427-439.
- Demirkol, M. ve Kutluca, T. (2016). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 108-118.
- Diodato, V. P. ve Gellatly, P. (2013). *Dictionary of bibliometrics*. Routledge.
- Donthu, N. vd. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: an overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Ellegaard, O. (2018). The application of bibliometric analysis: disciplinary and user aspects. *Scientometrics*, 116(1), 181-202.

- Ferreira, M. P., Serra, F. R., Costa, B. K. ve Almeida, M. (2016). A bibliometric study of the resource-based view (RBV) in international business research using barney (1991) as a key marker. *Innovar*, 26(61), 131-144.
- Garfield, E. (1988). Announcing the SCI compact disc edition: CD-ROM gigabyte storage technology, novel software, and bibliographic coupling make desktop research and discovery a reality. *Current Contents*, 22, 3-5.
- Groneberg, D. A., Fischer, A., Klingelhöfer, D., Bendels, M. H., Quarcioo, D. ve Brüggmann, D. (2018). The story behind oncotarget? A bibliometric analysis. *Scientometrics*, 117(3), 2195-2205.
- Jena, K. L. (2006). A bibliometric analysis of the journal ‘Indian journal of fibre and textile research, 1996-2004’. *Annals of Library and Information Studies*, 53, 22-30.
- Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Journal of Geography*, (44), 207-218.
- Karagöz, B. ve Koç Ardiç, İ. (2019). Ana Dili Eğitimi Dergisi’nde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 419-435.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(4), 294-315.
- Marian, S. C. (1914). Collection (Library of Congress). *Journal of the American Chemical Society*, 36.
- Miles, M. ve Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed). Sage.
- Nam, S. ve Tutar, H. (2023). Visual mapping and bibliometric analysis of the Belleten Journal (2009-2021). *Bilgi Yönetimi*, 6(1), 56-74.
- Russett, B., ve Arnold, T. (2010). Who talks, and who’s listening? Networks of international security studies. *Security Dialogue*, 41(6), 589-598.
- Saputro, D. R. S., Prasetyo, H., Wibowo, A., Khairina, F., Sidiq, K. ve Wibowo, G. N. A. (2023). Bibliometric analysis of neural basis expansion analysis for interpretable time series (nbeats) for research trend mapping. *Barekeng: Jurnal Ilmu Matematika dan Terapan*, 17(2), 1105-1114.
- Şimşir, İ. (2021). *Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve, bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* (O. Öztürk ve G. Gürler, Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Ural, A. ve Kılıç, İ., (2011) *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Vergara, M. C., Cisterna, V. M., Geldes, C., Marín, A. Á. ve Marquez, M. S. (2023). Bibliometric analysis of computational and mathematical models of innovation and technology in business. *Axioms*, 12(7), 631.
- White, E. C. (1985). “Bibliometrics: from curiosity to convention. *Special Libraries*, 76(1), 35-42.
- Zupic, I. ve Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Extended Summary

Since the second half of the 20th century, the journal *Belleten*, the Yearbook of Turkic Studies, has been an important platform for academic studies on Turkish language, literature and culture. Through its articles, the journal has developed scientific knowledge in the field of Turcology and carried the discussions in this field to an interdisciplinary level. Analysing this journal, which has contributed to Turcology studies in depth, is of great importance both in terms of understanding past academic trends and guiding future research.

Yearbook of Turkic Studies - Belleten has been a basic source of information in this discipline by publishing qualified and original researches in the field of Turkish language and literature. It has included a wide range of articles from the history of Turkish language to modern Turkish dialects, from the analysis of literary texts to the philosophy of language. In addition, the journal has brought together historical and contemporary research by addressing the literary and linguistic dimensions of Turkish culture. In this context, this study will examine the scientific impact of the *Yearbook of Turkic Studies - Belleten* through bibliometric methods and analyse publication trends, author contributions, keyword distributions and citation links. The study aims both to understand the general trends in the field of Turcology and to evaluate the national and international academic impact of the journal.

Bibliometric analysis is an effective research method that enables the evaluation of scientific publications by statistical methods. In this method, indicators such as the number of publications of articles, their distribution by years, productivity levels of authors, citation rates and keyword links are considered. In this study, bibliometric analysis will be carried out under the following sub-headings:

Within the scope of analysing publication trends, articles published in the journal will be classified according to their publication years and periodical trends will be revealed. For example, the increase in studies on the historical periods of Turkish language in certain years will be an important indicator reflecting the academic priorities of the period.

In the evaluation of the contributions of the authors, the authors contributing to the journal will be analysed according to their individual and joint works. In addition, the impact of these authors in the national and international arena will be evaluated by the number of citations to their articles. In this context, the impact of the journal on prominent researchers in a certain period will be revealed.

In the Keyword Links Analysis, the keywords in the article titles and abstracts will be analysed and the links between these words will be visualised. This analysis will provide a basis for understanding the prominent research topics of the journal and the relationship between these topics.

In citation analysis, the scientific contribution of the journal to Turcology research will be measured by analysing the citations received by the articles. Citation analysis will reveal which articles have guided other studies in the field and what kind of impact they have on the development of Turkish language research.

Based on these analyses, as a result of the study, which was examined by bibliometric analysis method, the following findings were obtained about the journal of *Yearbook of Turkic Studies - Belleten*:

It is a remarkable finding that 94% of the articles published in the journal are in Turkish. This situation can be interpreted as a conscious choice to support the use of Turkish as a language of science and to deepen the scientific accumulation based on the mother tongue. The fact that studies in the field of Turkish language are published in Turkish facilitates the access of local academic circles to this information and reflects the effort to strengthen Turkish as a language of academic production. The remaining 6% language diversity shows that the journal is open to the global academic community.

The changes in publication frequency since 1953 show the temporal development of the journal's contributions to scientific production. Especially the increase in the number of publications observed since the 1990s and the number of publications reaching its peak in the 2000s have increased the reputation of the journal in Turkish language studies and proved that it has become a centre for academic production. This increase has both encouraged the academic circles to produce more on Turkish language studies and has shown that the scientific capacity of the journal has grown.

The fact that prominent authors such as Zeynep Korkmaz and Osman Fikri Sertkaya are among the prominent authors in the journal reveals the contribution of well-known names in the field of Turkish language to the journal. While the increase in the proportion of domestic authors since the 1990s has increased the effectiveness of Turkey-based academics in this field, the continuity in the contributions of foreign authors proves that the journal is also open to international academic relations.

The fact that 94% of the articles published in the journal are in the research genre shows the importance given to the production of new knowledge and original academic studies. The limited number of other genres such as book reviews, translations and bibliographical studies supports the journal's focus on scientific depth and innovative perspective.

The predominance of single-authored articles in the journal (over 80%) shows that the tradition of individual research is dominant in Turkish language and literature studies. However, the slight increase in multi-authored articles since the 2000s reveals that there is a limited tendency towards interdisciplinary co-operation.

Publication titles and keyword analyses reveal that topics such as Turkish language, Anatolian dialects, Dede Korkut and Göktürks have gained continuity in the journal. These themes also strengthen the journal's function as a reference source for studies on Turkish language and culture.

The fact that 20% of the articles published in the journal have a high number of citations shows that certain studies have attracted intense interest in the academic field and have gained permanence. The fact that the citation averages are lower in 80% of the articles but at a continuous level emphasises the continuous contribution of the

journal in the academic literature. The existence of studies with a citation rate above 2.00 reveals that these publications are referenced in the long term.

The findings obtained show that *Yearbook of Turkic Studies – Belleten* plays a critical role in the production and dissemination of scientific knowledge in the field of Turkish language and literature. The journal has become a reliable source of reference both locally and internationally with the contributions of Turkey-based academics. Its continuous contributions to language, dialect, dialect and literary studies have reinforced the scientific heritage of the journal in this field. In the light of these data, the *Yearbook of Turkic Studies – Belleten* shows that the journal will continue to be a central reference point for the development of Turkish language studies.

Tunguz Dilleri Araştırmalarına Önemli Bir Katkı: *The Tungusic Languages*

A Significant Contribution to Tungusic Language Research: *The Tungusic Languages*

Uluhan ÖZALAN*

Vovin, A., Alonso de la Fuente, J. A. & Janhunen, J. (Eds.). (2023). *The Tungusic languages*. Routledge Language Family Series.

Erken dönem Altay Dilleri araştırmaları Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin *Ana Altayca* olarak adlandırılan ortak bir dilden geliştiği savına dayanıyordu. Başta Ramstedt ve Poppe olmak üzere çeşitli araştırmacılar bu diller arasındaki düzenli ses denkliklerini belirleyerek *Ana Altayca'yı* yeniden kurgulamaya çalışmışlardır. *Çekirdek Altay Dilleri* (Core Altaic, Micro Altaic) olarak da kabul edilen bu üç dil ailesine akraba olarak daha sonra Kore ve Japon dilleri de eklenmeye çalışılmış ve sonuç olarak anılan beş dil ailesinin genetik bakımdan aynı kökten türediği görüşü bir çok çalışmada ele alınmıştır. Ancak, öncelikle Clauson ve Doerfer gibi bilim adamları ve son dönemlerde ise Alexander Vovin ve Juha Janhunen gibi araştırmacılar bu diller arasında genetik bir ilişki olamayacağını, söz konusu diller arasında görülen ses denklikleri ve birtakım koşutlukların uzun süreli ve yoğun dil temasları ile ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bugün gelinen aşamada ise Altay Dilleri terimi, aralarında genetik bir yakınlıktan çok, özellikle ekleşme bilgisi ve söz dizimi bakımından koşutluklar bulunan, uzun ve yoğun dil ilişkileri sonucunda ortak bir sözcük kadrosunu paylaşan bu beş dil ailesini karşılamaktadır. Yine son zamanlarda araştırmalarda çoğunlukla Martine Robbeets ve ekibince kullanılan *Transavraya Dilleri* de beş dil ailesini kapsayan bir içerikle sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/01x1kqx83>
ozalan_u@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6010>

Aralarında tipolojik bakımdan birçok benzerlik bulunan Türk, Moğol ve Tunguz dillerinden üzerinde en az çalışma yapılanı sonuncusudur. Bugün araştırmacıların elinin altında Türk dillerinin tarihî ses bilgisi veya şekil bilgisini karşılaştırmalı olarak ele alan çok sayıda çalışma vardır. Bunun yanında konuşur sayısı çok az olan bir kısım Türk dillerinden derlemeler yapılmış, bu dillerin ayrıntılı gramerleri ve sözlükleri hazırlanmıştır. Benzer bir durumu Türk dillerinin etimoloji sözlükleri için de söylemek mümkündür. Hâlâ birtakım eksiklikler olmakla birlikte, tarihî ve çağdaş Türk dillerinin etimoloji sözlüklerinin hazırlanması bakımından önemli mesafeler alınmıştır. Buna benzer şekilde, Moğol dilleri üzerine birçok tarihî ve karşılaştırmalı araştırma yapılmış, Ana Moğolcanın yeniden kurgulanmasında ciddi mesafeler alınmış ve yaşayan Moğol dillerinin çoğunun gramer ve sözlükleri hazırlanmıştır. Bununla birlikte, özellikle Moğol dillerinin yayılma alanının güney bölümünde, Çin’de konuşulan Moğol dilleri (Shirongolic) ile ilgili elimizde önemli araştırmalar olmakla birlikte, daha ayrıntılı çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Ayrıntılı çalışmalara rağmen Moğol dillerinin kapsamlı bir etimoloji sözlüğünün hazırlanamamış olması büyük bir eksiklik olarak durmaktadır. Bu noktada Hans Nugteren’in *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu Languages* başlıklı doktora çalışmasının Moğol dillerinin etimolojisi üzerine son derece değerli bir katkı olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Türk ve Moğol dilleri ile karşılaştırıldığında Tunguz dilleri araştırmalarının oldukça geri bir aşamada olduğunu söylemek mümkündür. Tunguz dillerinin tarihî ses bilgisi alanında Tsinsius’un 1949’da yayımlanan Tunguz dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi, Benzing’in 1956 tarihli Tunguz dillerinin karşılaştırmalı grameri bu alanda hâlâ aşılmamış çalışmalardır. Ayrıca yine Tsinsius’un editörlüğünde hazırlanan iki ciltlik Tunguz dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü (1975-1977) bu alanda hâlâ en önemli kaynaktır. Birçoğu yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Tunguz dillerinin kayıt altına alınması ancak son zamanlarda mümkün olmuştur. Tunguz dillerinin etimoloji sözlüğünün hazırlanması ise araştırmacılarını beklemektedir.

Routledge yayınevi *Dil Aileleri* serisinden yıllardan beri yayımlanması beklenen *Tunguz Dilleri* cildi uzun bir hazırlanma sürecinden sonra nihayet 2023 yılında araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Aynı seriden çıkan *Türk Dilleri*’nin ilk baskısı 1998, genişletilmiş ikinci baskısı ise 2021 yılında, *Moğol Dilleri* cildi ise 2003 yılında yayımlanmıştır. *Tunguz Dilleri*’nin Alexander Vovin editörlüğünde hazırlanmasına 2003 yılında başlanmış, sonrasında José Andrés Alonso de la Fuente de editörlük sürecine katılmıştır. Vovin’in 2022 yılında vefatı üzerine kitabın editörlüğü aynı serinin *Moğol Dilleri* cildinin editörlüğünü de yapan Juha Janhunen üstlenmiştir. Sonuç olarak bu önemli eser 2023 yılında Alexander Vovin, José Andrés Alonso de la Fuente

ve Juha Janhunen editörlüğünde yayımlanmıştır. Bu uzun hazırlanma sürecinde kitabın ilk editörü olan Vovin'den başka bölüm yazarlarından Daniel Kane ve Tsumagari Toshiro da aramızdan ayrılmıştır.

Tunguz Dilleri'nin yukarıda anılan çalışmalar gibi (Tsinsius 1949, Benzing 1956, Tsinsius 1975-1977) büyük bir boşluğu doldurarak alanın temel başvuru kaynaklarından biri olacağı açıktır. Kitabın Juha Janhunen tarafından kaleme alınan ve “Tungusic as a Language Family” [Dil Ailesi Olarak Tunguz Dilleri] başlığını taşıyan 1. bölümünde Tunguz dillerinin yayılma alanı, Tunguz topluluklarına verilen adlar ve onların ana geçim kaynakları gibi konular ele alınmaktadır. Kuzeydoğu Asya'da, Sibirya ve Mançurya'yı da içine alacak şekilde geniş bir coğrafyaya dağılan Tunguz dillerinin birçoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yaşadıkları coğrafyanın olanaklarına bağlı olarak Tunguz halklarının ana geçim kaynağını, balıkçılık, geyik yetiştiriciliği ve tarım gibi faaliyet alanları oluşturmaktadır. Tunguz dilleri araştırmalarının önemli bir sorunu bu dillerin ve bunları konuşan halkların adlandırılma biçimidir. Etnik olarak aynı Tunguz halkı tarihsel süreçte veya eş zamanlı olarak farklı coğrafyalarda değişik etnonimlerle anılabilmektedir. Söz gelimi bugün daha çok *Nanay* olarak bilinen Tunguz topluluğu eskiden *Gold/Goldi* olarak adlandırılırken daha çok Çin araştırmaları geleneğinde günümüzde *Hezhen* olarak anılmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Tunguz dilleri çalışmalarının tarihî ve bugünkü durumundan bahsedilmiş, Sovyetler dönemi bilim adamlarının Tunguz dilleri çalışmalarına yaptıkları önemli katkılardan başka Alman, Çin ve Japon Tunguzologları ve araştırmaları ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Tunguz dillerinin sınıflandırılma denemeleri ve Janhunen'in kendi önerdiği sınıflandırmadan başka bu dillerin tipolojik özellikleri verilmiştir.

Tunguz dilleri araştırmalarını zorlaştıran önemli bir etken bu dillerin nispeten geç dönemlerde yazıya geçirilmiş olmalarıdır. Bugünkü bilgilerimize göre yazıya geçirilen ilk Tunguz dili Cürçence olup bu dilden kalan en eski belgeler 12. yüzyıla aittir. Sinitik yazı sistemleriyle kaydedilen bu belgeler hem sayı olarak azdır hem de deşifre edilmeleri özellikle fonolojik açıdan zorluklar içermektedir. Bu nedenle Tunguz dilleri ile ilgili, bu dilleri konuşan halklara komşu olan topluluklarca hazırlanan kaynaklar ve Tunguzların yaşadıkları topraklarda araştırmalar yapan farklı alanlardan, Peter Simon Pallas gibi, çeşitli bilim adamlarının veya bu bölgeleri gezen gezginlerin Tunguz dilleri ile ilgili hazırladığı sözlükler, tuttıkları notlar son derece büyük öneme sahiptir. Kitabın “Early Far Eastern Sources on Tungusic” [Tunguz Dilleri ile ilgili Erken Dönem Uzak Doğu Kaynakları] başlıklı ve Alexander Vovin tarafından yazılan ikinci bölümünde Çinlilerin, Koreli ve Japonların Tunguz dilleri üzerine kendi dilleriyle kaydettiği kaynaklar tanıtılmaktadır. Bunlar arasında Çince kayıtların özellikle vurgulanması gerekmektedir. Bilindiği gibi

Tunguz halklarından Cürçenler (1115-1234) ve Mançular (1644-1911) kurdukları hanedanlarla Çin'i bir dönem yönetmişlerdir. Özellikle Çin'i yöneten son emperyal hanedanın dili olan Mançuca üzerine Çince olarak hazırlanmış sözlükler, gramerler, ders kitapları Mançu dili araştırmaları için temel başvuru kaynaklarıdır. "Early Western Sources on Tungusic" [Tunguz Dilleri ile ilgili Erken Dönem Batı Kaynakları] başlığını taşıyan 3. bölüm Mançuca üzerine yaptığı önemli çalışmalarla dikkat çeken José Andrés Alonso de la Fuente tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla kadar batılı araştırmacılar ve gezginler tarafından hazırlanan 26 kaynağı ele almıştır. Bunların arasında Witsen'in gezi notları, Pallas'ın sözlüğü ve Castrén'in derlemeleri dikkat çekmektedir.

Eserin "Proto Tungusic" [Ana Tunguzca] başlıklı dördüncü bölümünde Janhunen tarihsel dil bilimin karşılaştırmalı yöntemini kullanarak Ana Tunguzcanın ünlü ve ünsüz sistemini, ses uyumlarını ve seslerin dizilişini belirleyen ilkeleri yeniden tasarlamıştır. Araştırmacı ayrıca çağdaş ve tarihî dillerin verileri ışığında Ana Tunguzcanın şekil bilgisi yapısını tasarlamıştır. Bu bölümde yazar, Tunguz dillerine ait son dönemlerde gün yüzüne çıkan verilerle daha önce Tsinsius 1949 ve Benzing 1956'da önerilen Ana Tunguzcaya ait tasarımları büyük ölçü geliştirmiştir. Eserin özellikle bu bölümü tarihsel-karşılaştırmalı dil bilim çalışan araştırmacılar için metodolojik bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde Tunguz dilleri birer birer ele alınarak bu dillerin gösterdiği özellikler örneklerle açıklanmıştır. 5. bölümde "Cürçence" (Daniel Kane ve Marc Hideo Miyake), 6. bölümde "Mançu yazı dili" (Alexander Vovin), 7. bölümde "Sibirya Evenkicesi" (Juha Janhunen), 8. bölümde "Oroçence" (Lindsay J. Whaley), 9. bölümde "Solonca" (Sangyub Baek), 10. bölümde "Negidalca" (Sofia Oskolskaya), 11. bölümde "Evence" (Andrej Malchukov), 12. bölümde "Oroçça" (Shinjiro Kazama), 13. bölümde "Udihece" (Elena Perekhvalskaya and Juha Janhunen), 14. bölümde "Nanayca" (Shinjiro Kazama), 15. bölümde "Ulçaca" (Shinjiro Kazama), 16. bölümde "Uiltaca" (Toshiro Tsumagari and Yoshiko Yamada), 17. bölümde "Mançu konuşma dili" (Veronika Zikmundová and Gao Wa), 18. bölümde ise "Sibece" incelenmiştir. Her biri alanında uzman olan dilciler tarafından hazırlanan bu bölümlerin düzeni büyük oranda birbirine benzemektedir. İlgili bölümlerde genel olarak öncelikle o dile ait temel kaynaklar tanıtılmış daha sonra aynı dilin ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından diğer Tunguz dilleri ile benzeşen ve onlardan ayrılan özellikleri örnekleriyle gösterilmiştir. Son olarak da bu dillerin söz dizimi yapıları, söz varlıkları ele alınarak diğer dillerle temasları değerlendirme konusu yapılmıştır.

Eserin Nadezhda Mamontova tarafından kaleme alınan ve “Sociolinguistic Aspects of Tungusic” [Toplum Dil Bilim Bakımından Tunguz Dilleri] başlığını taşıyan 19. bölümünde bu dilleri konuşan toplulukların demografik yapıları, bu dillerin konuşuldukları ülkelerdeki (Rusya ve Çin) resmi konumları açıklanmıştır. Araştırmalar yoğunluklu olarak Kuzey Sibirya’da ve diğer Tunguz dillerine göre daha fazla birey tarafından konuşulan Evenki ve Even dillerinin son elli yılda konuşur sayısını büyük oranda yitirdiğini göstermektedir. Amur-Sahalin bölgelerinde konuşulan Tunguz dilleri ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca Tunguz dillerinin eğitim, medya ve kamu alanlarındaki durumu da yine bu bölümün sonunda ele alınmıştır. Sonuç olarak, geniş bir coğrafi dağılım gösteren Tunguz dillerinin önemli bir bölümünün yakın gelecekte varlığını sürdürmeyeceği öngörülmektedir.

Janhunen tarafından kaleme alınan eserin son bölümü “Tungusic in Time and Space” [Zaman ve Mekânda Tunguz Dilleri] başlığını taşımaktadır. Janhunen, bu bölümde Ana Tunguzcanın ilk olarak ortaya çıktığı toprakları (Urheimat) belirleyerek zaman içindeki coğrafi dağılımını dilsel bazı gelişmelere bağlı olarak tarihlendirmeye çalışmıştır. Buna göre Tunguz dillerinin anavatanı Moğol dillerinin daha doğusunda, Mançurya ile Sunggari ve Amur havzasından güneyde Kore yarımadasına ve doğuda Japon denize kadar olan alandır.

Routledge *Dil Aileleri* serisinden 2023 yılında yayımlanan *The Tungusic Language* adlı eser, Tunguz dilleri araştırmalarının vardığı aşamayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, genel olarak Tunguz dilleri ailesine ve özelde de her bir Tunguz diline ait en güncel veriler bu eserle araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Özellikle Avrupa’da düşüşe geçen Tunguz dilleri araştırmaları bugün için çoğunlukla Japonya, Kore, Çin ve Rusya’da sürdürülmektedir. Ne yazık ki bu diller Türkiye’de bugüne kadar yeterli ilgiyi görmemiş ve birkaç çalışma dışında (Özalan 2021, Hayırsever 2024) araştırma konusu yapılmamıştır. Bu nedenle, Tsinsius’un karşılaştırmalı Tunguz dilleri sözlüğünün ve Benzing’in *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik* başlıklı eserlerinin Türkçeye çevrilmesi ülkemizde bu dillere olan ilgiyi arttıracak girişimler olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, tanıtılmaya çalışılan kitabın bilim adamları arasında gerekli ilgiyi görmesini umuyoruz.

Kaynakça

- Benzing, J. (1956). *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik* [Tunguz dilleri: Karşılaştırmalı bir gramer denemesi]. Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Tsinsius, V. İ. (1949). *Sravnitel'naya fonetika tunguso mançyurskih yazıkov* [Tunguz dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi]. Gosuçpedgiz.
- Tsinsius, V. İ. (Ed.). (1975-1977). *Sravnitel'ny slovar tunguso-mançyurskih yazıkov* [Tunguz dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü] (1-2). Nauka
- Özalan, U. (2021) *Mançuca Nişan şaman hikâyesi (Nisan şaman i Bithe): Giriş-şekil bilgisi-çeviri-metin-sözlük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Hayırsever, H. (2024). *Yakutça ve Dolgancadaki Tunguzca kopyalar* (Tez No. 854381) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula Üzerine Bir Değerlendirme

A Review of A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula

Hasan HAYIRSEVER*

Däbritz, C. L. (2022). *A grammar of Dolgan: A northern Siberian Turkic language of the Taimyr peninsula*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004516427>

Dolganca Avrasya'nın en kuzeyinde konuşulan Türk dilidir. Uzun ünlüler, söz varlığı, ses bilgisi gibi konular açısından Dolganca, Türkoloji için büyük önem taşır. Bunların yanı sıra Moğol ve Samoyet dilleriyle Dolgancanın dil ilişkisi, bu Türk dilinin önemini artıran etkenlerden bazılarıdır.

Dolgancayla ilgili oldukça az sayıda yayın bulunmaktadır. Özellikle kitap boyutundaki çalışmalar, bir elin parmağını geçmez. Bu açıdan 2022 yılında Chris Lasse Däbritz tarafından yayımlanan *A Grammar of Dolgan*'ın Dolganca araştırmaları için önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Kitabın hazırlanmasında ve yazarın Dolganlar arasında alan deneyimi kazanmasında Hamburg Üniversitesi, Fin-Ugor/Ural Araştırmaları Enstitüsünde yürütülen uzun süreli bir proje olan INEL (Grammatical Descriptions, Corpora and Language Technology for Indigenous Northern Eurasian Languages) [INEL (Kuzey Avrasya Yerli Dilleri İçin Dil bilgisi Açıklamaları, Derlem ve Dil Teknolojisi)] projesi önemli bir rol oynamıştır (2022, s. IX). Derlemde basılı folklor metinlerinden, *Taymır dom narodnogo tvorçestva*'nın [Taymır Halkları Kültür Evi] kayıtlarından, 2007-2010 yılları arasında Eugénie Stapert tarafından yapılan derlemelerden ve 2017 yılındaki alan araştırmalarından

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi <https://ror.org/04kwwgz42>
hasanhayirsever@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4216-3145>

elde edilen kayıtlardan yararlanılmıştır.¹ Eserde, bu derlemde satır altı analiz (glossing) yöntemiyle incelenen cümlelerin örnek olarak verildiği görülmektedir.

Eser, Brill yayınevi tarafından Grammars and Language Sketches of the World's Languages serisi altında Indigenous Languages of Russia alt başlığında yayımlanmıştır. Bu seriden daha önce basılan bir diğer gramer kitabı, yine Taymır yarımadasında konuşulan Nganasancaya aittir. Grammars and Language Sketches of the World's Languages serisinde ise Afrika, Güneydoğu Asya, Avrupa dillerine ait pek çok gramer kitabı yayımlanmış durumdadır.

Eser; Giriş (s. 1-32), Fonoloji ve Fonetik (s. 33 – 65), Sözcük Sınıfları (s. 66 – 135), İsim Çekim Morfolojisi (s. 136 – 171), Zamir Çekim Morfolojisi (s. 172 – 183), Fiil Çekim Morfolojisi (s. 184 – 299), Tümcecik Dışı Söz Dizimi (s. 300-346), Tümcecik Söz Dizimi – Basit Tümcecikler (s. 347-398), Tümcecik Söz Dizimi – Karmaşık Tümcecikler (s. 399-423), Söylem Organizasyonu (s. 424 – 450), Söz Varlığı (s. 451 – 515), Türetim Süreçleri (s. 516 – 538), Örnek Metinler (s. 539 – 552) olmak üzere on üç başlıktan oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde Dolgancanın pek çok dil bilimsel ve dil bilimsel olmayan özellik taşıyan, Rusya'nın kuzeyinde konuşulan bir Türk dili olduğu belirtilerek Yakutçaya çok yakın bir dil olan Dolgancanın bağımsız bir dil olma süreci ele alınır. Bu bölümde Dolganca konuşurlarının sayısı, Dolgan yerleşim yerleri, Dolgan sözcüğünün kökeni, Dolgan tarih ve kültürü, Dolgancanın tipolojik özellikleri, Türk dilleri ve Dolganca, Dolgancanın toplum dil bilimsel konumu, Dolgancanın ağızları ve eserin dayandığı veri tabanı gibi konularda aydınlatıcı bilgiler bulmak mümkündür.

“Fonoloji ve Fonetik” başlığını taşıyan ve ünlü sistemi, ünsüz sistemi, ses dizim, bürün ve morfonolojik süreçler alt başlıklarını içeren bu ikinci bölümde Dolgancanın ses özellikleri ele alınarak Dolgancanın sesleri, tarihsel-karşılaştırmalı olarak Eski Türkçe ve Ana Yakutça/Dolganca ile mukayese edilirler. Bu bölümde verilen ses dalgalarından, eserin yazımında ses bilim laboratuvarından ve bilişim uygulamalarından yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan eser, kendinden sonraki çalışmalara da örnek oluşturmaktadır.

“Sözcük Sınıfları” adlı üçüncü bölüm; isimler, sıfatlar, zamirler, rakamlar ve miktar belirleyiciler, fiiller, zarflar, edatlar, parçacık ve biçimciler, ünlemler, konuşma formülleri ve yansıma sözcükler başlıklarından oluşur. Oldukça iyi organize edilmiş olan bu bölümde yazarla aynı fikirde olmadığım husus *hiti* ‘şu’, *hubu* ‘bu’ gibi sözcüklerin başında bulunan *h-*’nin vurgu öneki olarak nitelendirilmesidir (2022, s. 81). Bizce bu sözcükler Eski Türkçe *oş ~ uş* edatıyla ilgilidir. Bu birleşme, iddia edildiği gibi Türkçe *şu* ile ilgili olsaydı

¹ <https://inel.corpora.uni-hamburg.de/portal/corpora/dolgan/#de>

Dolgancada ses bilgisel değişimin $*u < *su < *şu$ şeklinde yaşanması gerekirdi. Sözcüğün birleşme yoluyla ortaya çıktığı açıktır, bu nedenle Dolganca *h-*‘yi bağımsız bir ek saymak doğru değildir.

“İsim Çekim Morfolojisi” adını taşıyan 4. bölüm; sayılar, durum ekleri, iyelik ve adların yüklem biçimleri başlıklarından oluşur. Bu bölümde tekil-çoğul kullanımı özellikle ilgi çekicidir. Däbritz, bazı tekil sözcüklerin çoğul anlama gelebileceğini, bunun Türkoloji ve bu durumun kuzey Sibiryada dillerinde yaygın görülmesinden dolayı bölgesel tipoloji açısından olağan görülmesi gerektiğini belirtir (2022, s. 138).

(1)

Ciä da tup-put-a
ev BAĞ inşa etmek-GEÇ-3TK

‘Ev de inşa etti’ ~ ‘evler de inşa etti’ (2022, s. 137).

Yazar, aynı bölümde Dolgancadaki düzensiz çoğullar konusunu da ele alarak doğru bir şekilde bunların Moğolca etkisiyle oluşmuş olduklarını belirtir: *kärgättär* ‘aileler’ < *kärgän* ‘aile’; *ämäksittär* ‘yaşlı kadınlar’ < *ämäksin* ‘yaşlı kadın’ vb. (2022, s. 141). Benzer düzensiz çoğullar, bu ve benzeri sözcüklere örnekseme yoluyla ortaya çıkmışlardır: *duoktütär* ‘doktorlar’ < *duoktür* ‘doktor’ < Rus. *doktor* ay. (2022, s. 141). Ancak yazarın Dolganca *kırgıttar* ‘kızlar’ örneğine Sevortyan’a dayanarak yaptığı **kırkın* ‘kadın köle; cariye; hizmetçi’ açıklaması bizce tartışmaya açıktır. Bu sözcüğü geç rotasizm ile yani **kırgın* [< **kır* (=Genel Türkçe *kız*) + **-gın* ‘eskicil çoğul eki’ (< Orhon Türkçesi topluluk eki *-gUn*)] + *-tar* ‘çoğul eki’ yapısıyla açıklamanın daha doğru olduğu kanaatindeyim.

“Zamir Çekim Morfolojisi” adlı 5. bölüm, şahıs zamirleri ve diğer ön biçimler başlıklarından oluşmaktadır. Şahıs zamirleri tek başlık altında verilirken diğer ön biçimler adlı başlık; dönüşlü vurgulu zamir, karşılıklılık bildiren zamir, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve olumsuzlama öğeleri alt başlıklarından oluşur. Bu ana ve alt başlıklar altında zamir türleri, şahıslara göre çekimlenmişlerdir. Henüz standartlaşma sürecini tamamlamamış genç bir yazı dili olan Dolganca, aynı zamirin farklı varyantlarını eşzamanlı olarak kullanabildiğinden eserde bu değişkelerin tamamının verilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Dolganca *tuok* ‘ne’ soru zamiri buna örnek gösterilebilir: *tugu* ~ *tügu* ~ *tuogu* ‘neyi’ vb. (2022, s. 181).

“Fiil Çekim Morfolojisi” adını taşıyan 6. bölüm, Dolgancadaki fiil ve fiil çekim eklerini ele alır. Fiiller; uzun ünlüyle bitenler (*ahā-* ‘yemek’), ikiz ünlüyle bitenler (*diä-* ‘demek’), ünsüzle bitenler (*ıl-* ‘almak’) ve *-y* ile bitenler (*utuy-* ‘uyumak’) olarak dörde ayrılır ve kısa ünlü fiillerin *-y* ile

bittiği belirtilir: krş. *huruy-* ‘yazmak’, *bulkuy-* ‘karıştırmak’ ve *kördō-* ‘aramak’. Ayrıca morfolojik olarak değişen fiil kökleri de ayrıntılı olarak ele alınırlar: *ogus-* ‘vurmak’, *oksor* ‘vurur’; *hurıt-* ‘gitmek’, *hılcar* ‘gider’. Bu bölüm Dolgancadaki fiil köklerini, kişi eklerini, çekimsiz eylem biçimlerini, zaman ve görünüş sistemlerini; kip, kiplik, edim söz ve kanıtsallık başlıklarını konu edinir.

Eserde 7., 8. ve 9. bölümler, Dolgancada söz dizimi konusunu ele alırlar. 7. bölüm tümcecik dışı söz dizimi adını taşır ve ad öbeği, sıfat öbeği, eylem öbeği, ilgeç öbeği ve zarf öbeği başlıklarından oluşur. Tümcecik söz dizimi – basit tümcecikler adını taşıyan 8. bölüm; yüklemsel yükleme, yüklem dışı yükleme, zarfların söz dizimi, bildirme dışı tümcecikler, basit cümlelerde olumsuzluk alt başlıklarından oluşur. 9. bölümde tümcecik söz dizimi – karmaşık tümcecikler incelenir. Bu bölümde tümce zinciri, sıralama ve alta sıralama konuları işlenir. Eser, çağdaş dil bilim kuramlarını kullanması ve Dolgancanın konuşulduğu farklı bölgelerden yapılan derleme dayanmasıyla Dolgancanın söz dizimini betimlemede başarılıdır.

“Söylem Organizasyonu” adlı 10. bölüm sözcük dizilişi, bilgi yapısı, gönderim izleme ve bilgi durumu; yanlış başlangıçlar, dolgu sözcükleri ve yer tutucu öğeler; doğrudan ve dolaylı konuşma başlıklarından oluşur. Devrik cümleler açısından Yakutça ve Dolganca karşılaştırıldığında Yakutçada yüklem, nesne sıralamasının %2, Dolgancada %25 oranında kullanıldığı, Dolgancanın bu özelliği Nganasancayla paylaştığı ancak Enestçeyle paylaşmadığı belirtilir (2022, s. 424, 425). Dizilimin dil ilişkileri nedeniyle değiştiği açıktır. Sonuç olarak özne – nesne – yüklem sıralaması Dolgancada temel diziliştir ve özne – yüklem – nesne sıralaması ilk sıralamanın türevidir. Dolgancada sözcük dizilişinin varyantlaşma nedeni açık değildir, ancak bunda bilgi yapısıyla ilgili süreçler önemli rol oynar (2022, s. 427).

11. bölüm “Söz Varlığı” adını taşımakta, anlam bilimsel alanlar ve alıntı sözcükler başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde Dolgancanın söz varlığının anlam bilimsel özellikleri (geyik türleri, akrabalık adları, organ adları, renk adları, fauna ve flora vs.) ve alıntı sözcükler (Rusça, Tunguzca, Samoyet ve Yenisey dilleri) ele alınır. Dolgancanın söz varlığı Leipzig-Jakarta listesine göre Yakutçayla ve Eski Türkçe karşılaştırılır. Bölümdeki muhtelif sözcükler (11.2.1.4) alt başlığında çeşitli sözcükler ele alınır. Yazar, bu bölümde, daha önceki çalışmalarda Nganasancadan kopyalandığı belirtilen *sılāka* ‘et ve balık tepsisi’ sözcüğünü söz başı *s-*‘den (Dolgancada *h-* beklenirdi) ve sözcüğün hem derlenen malzemelerde hem de sözlüklerde yer almamasından dolayı şüpheli bulur. Bu noktada tehlikedeki diller açısından sözlü malzemenin derlenmesi kadar yazılı malzemeye de önem verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira bu sözcüğün *h-*‘li varyantı olan *hılākı* Dolgancanın yazılı ürünlerin-

de yer almaktadır (Popov, 2002, s. 13; Hayırsever, 2023, s. 231). Yine aynı bölümde Rus Ortodoks Kilisesi’nden ayrılan Eski İnananlar’dan Dolgancaya geçen Rusça sözcükler arasında *haytān* ‘şeytan’ da zikredilmektedir (2022, s. 504). Ancak söylem organizasyonu adlı bölümde geçen örnekten bu sözcüğün anlamının ‘şeytan’ değil, ‘evin, ailenin kutsal nesnelere’ olduğu ortaya çıkmaktadır (Stachowski, 1998, s. 92). Bu noktada kültürün, söz varlığı alanındaki önemi ortaya çıkmaktadır (2022, s. 424).

(2)

<i>Haytān</i>	<i>kān-ı</i>	<i>bagar-āççı</i>
şeytan	kan-BEL	istemek-ALŞ

‘Şeytan (evin kutsal nesnesi) kanı sever’ (2022, s. 424).

12. bölüm olan “Türetim Süreçleri”; addan ad yapımı, eylemden ad yapımı, addan eylem yapımı, eylemden eylem yapımı başlıklarından oluşur. Yazar, türetme morfolojisinin eklemeli dillerde oldukça karmaşık olduğunu ve konunun betimleyici bir dil bilgisi kitabı içerisinde ele alınmasının güç olduğunu belirtir. Konu, ayrıca Stachowski’nin *Dolganische Wortbildung* [Dolgancada Sözcük Yapımı] (1997) adlı eserinde derinlemesine incelendiğinden bölüm, kitapta görece kısa tutulmuş ve türetkenliği yüksek eklere odaklanılmıştır (2022, s. 516). Eserin, bu satırların yazarını tatmin etmeyen tek bölümü yapı bilgisi olmuştur. Derleme dayanan böylesi ciddi bir çalışmada yeni morfolojik yapıların tespiti ve bunların işlevlerinin incelenmesi eserin önemini artırır. Her ne kadar yazarın da belirttiği gibi *Dolganische Wortbildung* oldukça önemli bir eserse de hazırlanışının üzerinden yirmi beş yıl geçmiştir ve bu eserde incelenmemiş morfolojik yapılar Dolgancada günümüzde de mevcuttur.

Eserin son bölümü notasyonla incelenmiş metinlerden oluşmaktadır. Bölümde beş metin örneği yer alır. İlk metin, Dolgan şair Ogdo Aksyonova’nın 1990 yılında Dolgan radyosu için okuduğu geyik ve fare adlı masalıdır. İkinci metin Dolgan doğum gelenekleriyle ilgilidir ve Antonina Alekseevna Suzdalova tarafından 2000 yılında Dolgan radyosunda anlatılmıştır. Üçüncü metin Dolganca ana dili konuşurları Galina Sidorovna Çuprina ve Polina Prokop’evna Uoday’ın kendilerine verilen resimler üzerinden kurguladıkları öyküdür. Kayıt 2017’de Dudinka’da yapılmıştır. Dördüncü metin, Dolgan yazar Nikolay Anisimoviç Popov tarafından kaleme alınan *Avām biās üräk-tärin üstün* ‘Avam’ın Beş Irmağı Boyunca’ adlı eserden bir parçadır ve bizzat Däbritz tarafından Dolgancadan İngilizceye çevrilmiştir. Beşinci metin, 30 Kasım 2017 tarihli *Taymır* gazetesinden Dolganca bir haberdur ve yine Däbritz tarafından Dolgancadan İngilizceye çevrilmiştir. Bu metin, eserde standart Dolgancanın bir örneği olarak yer almaktadır.

Dolganca, yok olma tehlikesi altındaki bir Türk dilidir. Az sayıda konuşuru olan bu Türk dili hakkındaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Chris Lasse Däbritz tarafından kaleme alınan *A Grammar of Dolgan* adlı eser, farklı çalışmalarda bağımsız olarak incelenen Dolgan gramerini bütüncül ve betimleyici bir bakış açısıyla ele almasıyla alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Derlem tabanlı bu dil bilgisi kitabında Dolgan gramerinin farklı ve görece az incelenmiş, daha geç özelliklerini tespit edebilmek mümkündür. Titizlikle hazırlanan bu eser, Dolganca çalışmalarında bir el kitabı görevi görecektir.

Kaynakça

- Däbritz, Ch. L. (2022). *A grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic language of the Taimyr Peninsula*. Brill.
- Hayırsever, H. (2023). Dolgancadaki Nganasanca söz varlığı. *Türkbilig*, 46, 227-236.
- Popov, N. A. (2002). *Lukattan üörüläk hurak*. Bibliyanı tılbästir institut.
- Stachowski, M. (1997). *Dolganische Wortbildung*. Ksiğgarnia Akademicka.
- Stachowski, M. (1998). *Dolganischer Wortschatz Supplementband*. Ksiğgarnia Akademicka.

Yayın İlkeleri

- Derginin genel yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir.
- Başvuru için özel bir tarih yoktur. Yıl içinde istenilen zamanda başvurulabilir.
- Sadece doktora derecesine sahip araştırmacıların başvuruları kabul edilmektedir.
- Tezden üretilen veya bir tezle benzerliği %5'ten fazla çıkan makaleler kabul edilmez.
- Yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalı, ayrıca başka bir yerde yayımlanmaya sunulmamalıdır.
- Makaleler ön değerlendirme sürecinden sonra en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Yazı Kurulu gönderilen yazıların yayımlanma sürecini yönetme (yayımlama, yayımlanmama, hangi sayıda yayımlanacağına karar verme vb.) hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmaya-cak küçük düzeltmeler yapabilir.
- Bir yazarın makalesinin yayım süreci sürerken ikinci bir yazısı kabul edilmez. Ayrıca aynı yazarın makalesi en az iki sayı sonra yayımlanabilir.
- İki isimden fazla yazarın yer aldığı makaleler için ayrıntılı bir müstakil gerekçelendirme hazırlanması istenir.
- Etik Kurul onayı gerektiren makaleler için Etik Kurul onayı alınmalı ve bu onay (kurul adı, tarih ve numarası) makalenin sonunda ve yöntem bölümünde belirtilmelidir. Etik Kurul onayı gerektiren araştırmalar için lütfen derginin Etik İlkeler ve Yayın Politikası'nı inceleyiniz.
- Dergiye gönderilen yazıların bütün yönleriyle YÖK ve COPE bilimsel etik ilkelerine uyması gerekmektedir. Akademik bir toplantıda sunulmuş ancak yayımlanmamış bildirimler kabul edilmez. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel programlar aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Yazarların kendileri tarafından intihal programları aracılığı ile yapılacak taramanın sonucunda makalenin benzerlik oranının %15'i aşmaması gerekmektedir.
- Yazıyla ilgili ortaya çıkabilecek etik problemlerde COPE tarafından belirlenen işleyiş uygulanır. Yapılan inceleme sonucunda etik ihlal sabit görülmesi hâlinde yazarın kurumu durum ve süreç hakkında bilgilendirilir, aynı yazardan bir daha yazı kabul edilmez.
- Yayımlanan yazıların ilmî, fikrî ve edebî sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
- Dergide yayımlanan yazılar için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre yazarlara telif ücreti, hakemlere ise inceleme ücreti ödenir.

Yazım ve Gönderim Kuralları

- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr> adresinde yer alan YAYSİS (Yayın Takip Sistemi) üzerinden kabul etmektedir. Yayım sürecinin bütün aşamaları buradan yürütülür ve her aşamada yazar bilgilendirilir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmaz.
- Yazıların derginin amaç ve kapsamına uygun olması gerekmektedir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YAYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.

- Yazıların düzeni, başlıklandırma, şekil, tablo ve atıf sistemi için APA 7 kurallarına uyulması gerekmektedir.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Dosyayı derginin ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makaleler ile birlikte telif formunun da gönderilmesi gerekmektedir. Burada verilen bilgiler üzerinde daha sonra herhangi bir değişiklik yapılamaz. Dosyayı derginin ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek araştırma makalelerinin 3000-10000 arasında kelime sayısına sahip olması gerekmektedir. Saha çalışmasına dayalı makalelerde bu sınır Yazı Kurulunun izni ile aşılabılır. Ayrıca Yazı Kurulu tarafından alanın öncü isimlerinden talep edilen yazılarda bu sınır aranmaz. Kitap değerlendirme yazılarında bu sınırlama 1500-2500 kelime arasında uygulanır. Tartışma türündeki yazılarda 2500-5000, editöre mektup türündeki yazılarda ise 750-1500 kelimelik bir sınırlama uygulanır.
- Makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Yayım kararı alınması hâlinde makalenin sonunda, kaynakçadan önce, birden fazla varsa araştırmacıların katkı oranı, etik kurul, varsa destek-teşekkür ve çatışma beyanına şablon dosyasına uygun olarak yer verilmelidir.

Sayfa Düzeni İlkeleri

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar sisteme yüklenmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Kaynaklar APA 7'ye göre düzenlenmelidir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda "Kaynakça" adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin İçinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi* (Tez No. 301128) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tablo ve Şekiller

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1: .....

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1: .....

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz.

Publication Principles

- The primary publication language of the journal is Turkish. However, English articles can also be published.
- There is no specific deadline for submissions. Submissions can be made at any time during the year.
- Only applications from researchers holding a doctoral degree are accepted.
- Articles derived from a thesis or showing more than 5% similarity with a thesis are not accepted.
- Articles must not have been published elsewhere and should not be under consideration for publication elsewhere.
- After the initial evaluation process, articles are subject to double-blind peer review by at least two referees. The Editorial Board has the right to manage the publication process of submitted articles (publication, non-publication, decision on which issue to publish, etc.). The Editorial Board/Editor may make minor revisions that do not alter the integrity of the article.
- A second article by the same author will not be accepted while the publication process of their first article is ongoing. Additionally, an article by the same author can be published at least two issues later.
- For articles with more than two authors, a detailed separate justification is required.
- Articles requiring Ethical Committee approval must obtain such approval, and this approval (committee name, date, and number) must be stated at the end of the article and in the methods section. For research requiring Ethical Committee approval, please refer to the journal's Ethical Principles and Publication Policy.
- Submitted articles must adhere to all aspects of YÖK (Higher Education Council) and COPE (Committee on Publication Ethics) scientific ethical principles.
- Papers presented at an academic conference but not yet published are not accepted. Additionally, through the use of special programs for plagiarism detection, it is confirmed that articles have not been previously published and do not contain plagiarism. Authors are required to ensure that the similarity rate of the article does not exceed 15% through plagiarism detection programs.
- In cases of ethical problems related to the article, the procedure determined by COPE is applied. If an ethical violation is found after the investigation, the author's institution is informed about the situation and process, and no further articles are accepted from the same author.
- The scientific, intellectual, and literary responsibility for the published articles lies with the authors.
- Content from articles, photographs, tables, and figures published in the journal cannot be quoted without attribution.
- According to the Copyright, Publication, and Sales Regulation of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and Its Affiliated Institutions, authors are paid copyright fees, and referees are paid review fees for articles published in the journal.

Writing and Submission Rules

- Articles must be in line with the aim and scope of the journal.
- Articles are directly directed to referees through YAYSİS (without any changes made

to the file uploaded by the author) to ensure author-referee confidentiality. There should be no identifying information about the owner of the article to maintain author-referee confidentiality.

- *Yearbook of Turkic Studies – Belleten* accepts article submissions through the Publication Tracking System (YAYSIS) available at <https://giris.ayk.gov.tr>. All stages of the publication process are conducted through this system, and the author is informed at each stage. Applications made by mail or email are not accepted for the publication process.
- The layout, titling, figures, tables, and citation system of the articles must adhere to the APA 7 guidelines.
- When submitting the article, you must use the template file. You can download the file from the journal's website.
- The copyright form must also be submitted along with the articles. No changes can be made to the information provided hereafter. You can download the file from the journal's website.
- Research articles submitted to the journal should have a word count between 3000 and 10000 words. In articles based on fieldwork, this limit may be exceeded with the permission of the Editorial Board. Additionally, in articles requested by leading figures in the field by the Editorial Board, this limit is not applied. The word limit for book review articles is between 1500 and 2500 words. For discussion-type articles, a limit of 2500-5000 words is applied, while for letters to the editor, a limit of 750-1500 words is applied.
- Articles must include abstracts in both English and Turkish, consisting of at least 200 and at most 250 words, and keywords in both languages should be included on the first page of the article.
- In the event of a decision to publish, at the end of the article, before the references section, the contribution rate of researchers, ethical committee, acknowledgments if any, and conflict of interest statement should be indicated in accordance with the template file.

Page Layout Principles

- Times New Roman font should be used in the article. However, if special fonts have been used during writing due to the requirements of certain fields, these fonts should be uploaded to the system.
- Abstract should be written 2 cm inward from right and left sides, with 10pt and a single line break.
- The article should be prepared as MS Word file. The page layout of the paper should be as follows:

Text size: 11pt

Footnote size: 9 pt

Paragraph break: 6 pt

Indent: 1,25 cm

Top-bottom-right-left margins: 3cm.

Line break: single

- If there will be footnotes in the article, they should be written with single line break, 0pt paragraph break and 9pt.
- In the article, the direct quotations exceeding 40 words should be written 1,5 cm inward from right and left sides and with 10pt.

Reference Principles

- References should be formatted according to APA 7 guidelines.
- All the resourced used should be specified under the title “References” at the end of the article.

The articles, which do not conform to these principles will absolutely not be evaluated.